

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ARAP EDEBİYATINDA KİTÂBU'L-EMSÂL LİTERATÜRÜ:
ZEMAŞERÎ'NİN EL-MÜSTAKSÂ FÎ EMSÂLİ'L-ARAB ADLI ESERİ
ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

HATİCE YILDIZ

18810601256

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MURAT TALA

KONYA-2023

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hatice Yıldız		
	Numarası	18810601256		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
Tezin Adı	ARAP EDEBİYATINDA KİTÂBU'L-EMSÂL LİTERATÜRÜ: ZEMAHŞERÎ'NİN EL-MÜSTAKSÂ FÎ EMSÂLİ'L-' ARAB ADLI ESERİ ÖRNEĞİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hatice Yıldız

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hatice YILDIZ		
	Numarası	18810601256		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Murat TALA		
Tezin Adı	ARAP EDEBİYATINDA KİTÂBU'L-EMSÂL LİTERATÜRÜ: ZEMAŞERİ'NİN EL-MÜSTAKSÂ Fİ EMSÂLİ'L- 'ARAB ADLI ESERİ ÖRNEĞİ			

Meseller geçmiş dönemlerde varlığını sürdürmüş insanoğlunun yaşadıkları hadiselerle eşlik eden duygu ve düşünceleri neticesinde oluşmuş, elde ettiği deneyimlerin sonucu olarak bilinen hikmetli sözlerdir. Bizlere atalarımızdan kalan meseller; onların seneler boyu tecrübesi, yaşayış tarzları, hayatlarından çıkardıkları anlamlar üzerine söylenmiştir. Arap meselleri arasında önemli bir kaynak olarak kabul edilen ve hazırlanan bu çalışmada önemine değinilen el-Mustaksâ fî emsâli'l- 'Arab adlı eser, içerisinde barındırdığı mesel sayısı ve nicelikleri bakımından diğer edebi ürünlerden farklı olarak değerlendirilmektedir.

ez-Zemaşeri, Arap dili ve edebiyatına katkı sağladığı çalışmaları ile tanınan çok yönlü Mu'tezile âlimi olarak bilinmektedir. Aynı zamanda hayatı boyunca tek bir alan üzerinde çalışma yapmayı farklı mecralar üzerinde de eserler üretmeye gayret gösteren bir kişilik olmuştur. Bahsi geçen bu eseri de mesel yani atasözü üzerinedir. ez-Zemaşeri'nin kaleme aldığı eserinde dikkat çeken en önemli özellik bâbları ve meselleri alfabetik bir sıralama içerisinde, düzenli ve sistemli bir şekilde vermiş olmasıdır. Her bir bâb içerisindeki meseller sonraki gelen harfe göre sırasıyla devam etmektedir. Meselleri açıklarken benzer şekilde şiirlere de çokça yer vermektedir. Konuyla ilgili olarak ayet ve hadis-i şeriflerden yararlanma süreci yok denecek kadar az sayıda gerçekleşmektedir. Bu çalışmada yazarın meselleri sunarken ifade ettiği bazı hikayeleri, şerhleri ve örnekleri görebiliriz.

Bu kapsamda hazırlanan çalışmanın birinci bölümünde ez-Zemaşeri'nin hayatı, ilmi ve edebi şahsiyetinden bahsedilmekte, ikinci bölümde ise Arap Edebiyatında Kitabu'l-Emsallerden, bu emsaller arasında içerdiği mesel sayısı bakımından farklı olan el-Mustaksâ fî emsâli'l- 'Arab eserinin temel konularından ve muhtevasından bahsedilmektedir. Yazarının üslup ve metodu üzerine değerlendirmeler yapılmaktadır. Bunun haricinde eserin Arap Edebiyatındaki yeri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ez-Zemaşeri, el-Mustaksâ fî emsâli'l- 'Arab, mesel, atasözü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Hatice YILDIZ		
	Student Number	18810601256		
	Department	Essential Islamic Sciences/ Arabic Language and Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Murat TALA		
Title of the Thesis/Dissertation	THE LITERATURE OF KITĀB AL-EMSĀL IN ARABIC LITERATURE: THE EXAMPLE OF ZEMAHŞERĪ'S WORK NAMED AL-MUSTAKSĀ FĪ EMSĀL AL-ARAB			

Adages are wise words that were formed as a result of the emotions and thoughts that accompanied the events experienced by human beings who existed in the past and are known as a result of their experiences. Adages, which are inherited from our ancestors, were told about our ancestors' experiences over the years, their lifestyles, and the meanings they derived from their lives. The work called *Al-Mustaḳṣa fī Amthal Al-Arab*, which is considered an important source among Arabic adages and whose importance is mentioned in this study, is evaluated as different from other literary works in terms of the number and quantity of adages it contains.

Al-Zamakhshari is known as a versatile *Mu'tazila* scholar known for his works that contributed to the Arabic language and literature. At the same time, he was such a person that he did not work on a single field throughout his life, but he strove to produce works on many different fields. This work mentioned is also about adages, that is, proverbs. The most important feature that draws attention in the work written by *Al-Zamakhshari* is that he gives the chapters and adages in an alphabetical order, in a systematic way. The adages in each chapter continue sequentially according to the next letter. While explaining the adages, he also gives a lot of space to poems in his work. The process of making use of verses and hadiths regarding the subject is almost non-existent. In this study, it is possible to see some of the stories, expositions and examples that the author expresses while presenting the adages.

In the first part of this study prepared in this context, *Al-Zamakhshari's* life, scientific and literary personality are mentioned, and in the second part, the basic subjects and content of the book *Al-Mustaḳṣa fī Amthal Al-Arab*, which is different from *Kitabu'l-Emsals* in Arabic Literature in terms of the number of adages it contains, are mentioned. Evaluations are made on the author's wording and method. Apart from this, the place of the work in Arabic Literature is emphasized.

Key words: *Al-Zamakhshari*, *Al-Mustaḳṣa fī Amthal Al-Arab*, adage, proverb

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT.....	ii
ÖN SÖZ	v
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Amacı.....	1
3. Araştırmanın Önemi	1
4. Araştırmanın Sınırları	1
5. Araştırmanın Yöntemi	1
6. Konuyla İlgili Çalışmalar.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

EZ-ZEMAHŞERİ’NİN HAYATI, İLMİ VE EDEBİ ŞAHSİYETİ	3
1.1. ez-Zemahşeri’nin Yaşadığı Dönem.....	4
1.2. ez-Zemahşeri’nin Hayatı.....	10
1.2.1. İsmi ve Ailesi	10
1.2.2. Eğitimi ve Hocaları	14
1.2.3. Seyehatleri ve Talebeleri	18
1.2.4. İnancı ve Edebi Kişiliği	24
1.2.5. Eserleri	26
1.2.6. Vefatı	30

İKİNCİ BÖLÜM

EL-MUSTAKSÂ FÎ EMSÂLİ’L-‘ARAB VE ARAP EDEBİYATINDAKİ DEĞERİ.....	33
1.3. Arap Edebiyatında Emsâl Literatürü.....	34
1.4. Zemahşeri’nin <i>el-Mustaksâ fî emsâli’l-‘Arab</i> Adlı Eseri.....	39
1.4.1. Kitabın Genel Özellikleri.....	39
1.4.2. <i>el-Mustaksâ fî emsâli’l-‘Arab</i> ’ın Temel Konuları ve Muhteva Özellikleri.....	41
1.4.2.1. <i>el-Mustaksâ fî emsâli’l-‘Arab</i> ’ın Temel Konuları	41
1.4.2.2. <i>el-Mustaksâ fî emsâli’l-‘Arab</i> ’ın Muhteva Özellikleri	45
2.2.2.2.1. Edebi İçerikli Hususlar	45

2.2.2.2.2.	Sosyal ve Davranışsal Nitelikli Hususlar	50
2.2.2.2.3.	Nasihah Nitelikli Hususlar	56
2.2.2.2.4.	Benliğe Zarar Verici Hususlar	61
2.2.2.2.5.	Kıyaslamayla Oluşturulan Hususlar	66
1.4.3.	Üslup ve Metot Özellikleri	70
1.4.3.1.	Dil Bilimsel Açıdan Mesel Örnekleri	72
1.4.3.2.	Meselleri Sıralama Yöntemi	75
1.4.3.3.	Anlatım Yöntemi: ez-Zemahşeri'nin Kendi Üslubu ve Metodu ..	78
1.4.3.3.1.	Atasözlerinde Geçen Belagat Sanatları	81
1.4.3.3.1.1.	Teşbih İçeren Meseller	81
1.4.3.3.1.2.	Îcaz İçeren Meseller	81
1.4.3.3.1.3.	Mecaz İçeren Meseller	82
1.4.3.3.1.4.	Kinaye İçeren Meseller	82
1.4.3.4.	İstişhad Yöntemi	83
1.4.3.5.	Eserin Kaynakları	86
SONUÇ	.....	92
KAYNAKÇA	.....	94

ÖN SÖZ

Arapça’da mesel benzetmek, benzeri olmak manasındaki musûl kökünden türemiş bir sıfat olup “benzeyen” olarak ifade edilmektedir. Mesel ayrıca “söz, ibret ve kıssa” manalarını da içermektedir. Arapçadaki meseller, anlamsal bir karşılık olarak Türkçe’de atasözü ve deyimleri kapsar. Klişe sözler niteliğinde olan meseller anonim olarak kabul görmektedir. Yaşanmış ya da yaşanabilir olaylar sonucu mesellerin oluştuğu değerlendirilmektedir. Meseller, ilk defa kim tarafından söylendiği bilinmeyen ve halka mal edilmiş mecazlı özlü söz öbekleri olarak ifade edilmektedir. Farklı manalar ifade eden meseller, Arap dili ve edebiyatı içerisinde oldukça önemli bir yer edinmektedir. Bu konuda çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Arap dilindeki meselleri ele alarak şerh eden yapıtlardan birisi Zemahşeri tarafından kaleme alınan *el-Mustaksâ fî emsâli’l-‘Arab* isimli eserdir.

Çalışmada Arap dili ve edebiyatına katkı sağlamış olan ve yürüttüğü çalışmaları ile tanınan çok yönlü âlim, Zemahşeri ve onun *el-Mustaksâ fî emsâli’l-‘Arab* isimli mesel kitabı irdelenmektedir. Bizzat kendisi Cârullah ve Fahr-i Hârizm gibi lakaplar ile bilinen alimin asıl adı Ebu’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî’dir. *el-Mustaksâ fî emsâli’l-‘Arab* isimli eser iki cilt hacminde bir mesel kitabıdır.

Bu çalışma temel olarak bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, Zemahşeri’nin yaşam öyküsüne dair detaylı bilgilere yer verilmektedir. İkinci bölümde ise eserin muhtevası ile temel konularına yer verilmiştir. Ayrıca eserin metot özellikleri de ele alınmıştır. Bu bağlamda, çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır.

Bu çalışmamdaki tüm süreçlerde metot ve içerik hususlarında vakitlerini ayırıp tarafıma rehberlik eden; görüşlerini, katkı ve yardımlarını esirgemeyen, saygıdeğer danışmanım Doç. Dr. Murat TALA hocama teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Hatice YILDIZ

KONYA-2023

KISALTMALAR

bkz. : Bakınız

bs. : Baskı

h. : Hicri

m. : Miladi

ö. : Vefat tarihi

s. : Sayfa

nşr. : Neşreden

ty. : Basım tarihi zikredilmemiş

c. : Cilt

y.y. : Yayıncı yok

b. : Bin, ibn (Oğlu)

b.y. : Basım yeri yok

çev. : Çeviren

thk. : Tahkik eden

ts. : Tarihsiz

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Çalışmanın konusu ez-Zemahşerî'nin *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* adlı eserinin dil bilimsel ve edebi yönden incelenmesidir. Bununla beraber ez-Zemahşerî'nin hayatı, edebî kişiliği, yetiştiği ortam ve kaleme aldığı eserleri hakkında genel bilgiler verilecektir.

2. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, ez-Zemahşerî'nin *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* adlı eserinin ilmî ve edebî değerini ortaya koymaktır. Yazarın eserinde sadece ilmi aktarımlar, duygu yüklü sanatsal ifade ve temalar değil; aynı zamanda eserin muhtevasıyla birlikte diğer emsal kitapları arasındaki yeri gibi unsurlar da bulunur. Dolayısıyla bu araştırmada, ez-Zemahşerî'nin şahsiyeti ve *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* adlı eseri hakkında incelemelerde bulunmak hedeflenmiştir.

3. Araştırmanın Önemi

ez-Zemahşerî'nin *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* adlı eserinin Arap edebiyatında kitabel emsal literatüründeki yerinin incelenmesi açısından, eserin bir kısmının tercüme edilerek ve içeriğinin konularına ayrılarak bu araştırmada yer verilmesi araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu araştırma eserin daha önceki incelenmelerine göre daha detaylı olması ile de ön plana çıkmaktadır.

4. Araştırmanın Sınırları

Bu araştırmada ez-Zemahşerî'nin kısaca hayatı, eserleri ve yaşadığı asır hakkında bilgi verilecektir. *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* adlı eserinin teknik açıdan muhtevalarına ayrılması ve usul bakımından incelenmesiyle sınırlı tutulacaktır.

5. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, Arap gramer geleneğinde hicrî altıncı yüz yıl ilmi hayatının bir ürünü olan bu eser incelenirken literal metin analizi yöntemi kullanılacaktır. ez-Zemahşerî'nin hayatı incelenecektir. Eserin tahlilinde yazarın hayatıyla ilgili bulunan verilerden faydalanılacaktır. Araştırmanın ikinci bölümünde eser muhteva yönünden incelenecektir. Eserde ele alınan konu ve işlenen temalara tahlil ve değerlendirmeler yapılacaktır. Bunun yanı sıra veri analizi metodu ve doküman analizi yöntemi de

kullanılacaktır. Ayrıca bu bölümde yazarın anlatım özellikleriyle Arap dili ve gramerine dair yaklaşımları tespit edilmeye çalışılacaktır. Sonuç bölümünde, araştırmada anlatılanlar genel olarak değerlendirilecektir. Sayısal verilerden faydalanılarak eser hakkında genel hükümler belirlenecektir. Bu şekilde eserin Arap edebiyatındaki yerine vurgu yapılacaktır.

6. Konuyla İlgili Çalışmalar

ez-Zemahşerî'nin *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* adlı eseri ile ilgili Ahmet Onur'un yazmış olduğu Aydın Araştırmaları Dergisi c. 3 sayı 1, 2021 tarihli makalesi ile *ez-Zemahşeri'nin el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab İsimli Eserinin İncelenmesi ve Birinci Cildinin Türkçeye Tercümesi*, 2022 adlı doktora tezi bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EZ-ZEMAHŞERİ’NİN HAYATI, İLMİ VE EDEBİ ŞAHSİYETİ

1.1. ez-Zemahşeri'nin Yaşadığı Dönem

Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî h.467-538 ve m.1075-1144 seneleri arasında yaşamıştır. Onun yaşadığı dönemde hüküm süren devlet Harzimşâhlar Devletidir (1097-1231). Harzimşâhlar 2 asır boyunca yönetim sahibi olmuş ve Harezm bölgesinde bulunmuş Türk sülalesindedir.¹ Devletin ilk ortaya çıkış aşaması Harizm'deki valiliğe atanmış olan Kutbeddîn Muhammed b. Anuş Tigin (ö.470/1077) sayesinde olmuştur.² Kutbeddîn Muhammed Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun önemli kişilerinden biri olarak bilinir.³ Kendisinden sonra devletin hükümdarlığını üstlenen kişi ise Kutbeddîn Muhammed'in erkek evladı olan Atsız (ö.551/1156) olmuştur. Atsız'ın hükümdarlığı döneminde yarı bağımsız bir devlet şeklinde devam eden Hârizmşâhlar, daha sonraları İl-Arslan (ö.1156- 1172) ve Tökiş (ö.1172/1220) hükümdarlığı dönemlerinde imparator olmuştur. Fakat yükselişe geçmiş olsa da Hârizmşâhlar en nihayetinde ise Moğollar tarafından yıkılmışlardır.⁴

Kutbeddîn Muhammed (ö.522/1128), Hârizm bölgesinin yönetimini üstlenen İlkinci b. Koçkar'ın (ö.490/1097) vefat etmesinden hemen sonra Sultan Sencer'in izin vermesiyle derhal göreve gelmiştir. Görevinin başlangıcından itibaren kendisine Harizm lakabı verilmiştir. İlkinci b. Koçkar'ın çocuğu olan Tuğrul-Tigin Hârizm bölgesine yayılmış bir isyan çıkarmıştır. Bu isyan Sultan Sencer (ö.552/1157) tarafından kontrol altına alınarak bastırılmıştır. Harzimşâhlar Hânedanlığının kurucusu sayılan ve hükümdarlığı döneminde devleti başarılı bir şekilde yöneten Kutbeddîn Muhammed 1157 yılında vefat etmiştir.⁵

Hârizm bölgesini 30 sene yönetmiş olan Kutbeddîn Muhammed, çok iyi eğitim almıştır. Bütün usul ve kaideleri öğrenmiş, dinde ve ilimde başarılı olan bir

---

¹ Aydın Taneri, "Hârizmşâhlar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mart 2023); İbrahim Kafesoğlu, *Hârezmşâhlar Devleti Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1956), 56; Fuad Köprülü, "*Hârezmşâhlar Tarihine Ait Notlar ve Vesikalar*" (İstanbul: Türkiyat Mecmuası, 1925), 1/251-254.

² Hâfiz Ahmed Hamdî, "*Devletü Hvarizm ve'l-Moğol*" (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.), 25.

³ Mîr Alâuddevle b. Mîr Yâhyâ b. Abdillatîf el-Kazvîni, "*Âşâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-'İbâd*" (Beyrût: Dâru Sâdır, ts.), 525-527.

⁴ Feth Ziyâu'd-Dîn İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ebû'l-Fedâ 'Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1987), 9/333.

⁵ Taneri, "Hârizmşâhlar".

kişidir. İnsan ilişkilerindeki yeteneği ve yönetimdeki özgünlüğü ile herkesin beğenisini üstünde toplamış ve kendisinin saygınlık elde etmesinde etkili olmuştur.⁶

Selçuklu hükümdarlarına bilhassa Sultân Sencer (ö.552/1157)'e olan güzel tutumuyla beğeni ve güven kazanmış Kutbeddîn Muhammed'in, görevindeki başarıları Hârizm'de çok iyi bir mevkiye gelmesine katkı sağlamıştır. Hem kendi hem de oğlu Atsız, Hârizm'de topladığı vergileri Sultan'a sunmasıyla övgü ve hediyeler almışlardır. Hatta kimi eserlerde, güç ve kudret anlamına gelen “Kutbu'd-Dîn ve'd-Dunyâ, Ebû'l-Feth” ve bununla birlikte ise “Mu'în Emîri'l-Mu'minîn” lakapları verilmiştir.⁷

Kutbeddîn Muhammed, Selçuklu Devleti'nin koruması altında geleceğe yönelik güçlü ve donanımlı bir ortam hazırlayarak birçok alanda devletin istikbaline yatırımlar yapmıştır. Bu istikbal ise Kutbeddîn Muhammed'in farklı mecralardaki başarıları ve güçlü bir iradesi aynı zamanda otoritesi sayesinde olmuştur. Dolayısıyla Hârizm güçlü bir ilerleme kaydetmiştir. Selçuklu Devleti'nin başka ülkelerle olan ilişki bağına artırmış, fazlaca çıkarlar sağlamıştır.⁸

Kutbeddîn Muhammed'in vefatından sonra ise büyük oğlu Kızıl Arslan Atsız Harzimşâh (ö.551/1156) hükümdarlık görevine atanmıştır. Doğumu h.492/m.1099 olan bu başarılı hükümdar iyi bir eğitim hayatından geçmiştir. Sultan Sencer'in de övgüsünü kazanarak bu mertebeye layık görülmüştür. Çok iyi derecede kültür birikimine sahip olan Atsız, şiir sanatıyla da yakından ilgilenmiştir. Babası ölmeden önce de Sencer'in gözünde mühim bir konuma gelmiştir. Herkes tarafından sevilmiştir. Atsız, bu sevgi ve övgüye karşın daha sonraları ise beklenmedik bir şekilde habersiz olarak birkaç cenge gitmesi nedeniyle Sultan Sencer ile aralarında sıkıntı yaşamış ve Sultan'ın güvenini sarsmıştır. Yaşanan bu sıkıntı sadece cenge habersiz gitmesinden dolayı değildir. Aynı zamanda İslam'ın cihat emri için kafir

---

⁶ Hüseyin Samancı, *ez-Zemahşeri'nin Hayatı ve Arap Edebiyatı Alanındaki Çalışmaları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 1.

⁷ İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 333.

⁸ İbrahim Kafesoğlu, “Selçuklular”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Ocak 2023).

topluluklarıyla var gücüyle savaşan insanları öldürmüştür. Hatta bu insanlar arasında Müslümanların da olduğu gerekçesiyle aralarında büyük bir sıkıntı çıkmıştır.⁹

Atsız bu çıkmış olan sıkıntıyı bahane ederek özerkliğini ilan etmiştir. Kendisinin egemenliği olan bölgelerdeki önemli kişilerin özgürlüğünü ellerinden almıştır. Bu bölgedeki insanların mallarına da el koymuştur. Atsız bunları yaparken Sultan Sencer de onu mağlup etmek amacıyla ordusunu toplamıştır. 1138 tarihinde ise Atsız' a savaş açmıştır. Savaş esnasında kendisinin güçlü askerlerden oluşan ordusu, Atsız'ın bir o kadar güçlü ve donanımlı ordusuna karşı başarılı olmuştur. Savaş esnasında 10.000'in üzerinde kişinin ölümüne neden olmuştur. Bu ölümlerin yanı sıra çok sayıda kişi esir alınmıştır. Esir alınanlar arasında Atsız'ın oğlu Atlığ da vardır. Atlığ daha sonra öldürülmüştür. Esir alınan ve kaçıma yeltenip de başarılı olamayan ordudaki diğer askerler ise af dilemişler ve Sultan'ın tarafına geçmişlerdir. Daha sonraları savaşta galip gelen Sencer, Hârizm Bölgesi'nin yönetimini kız kardeşinin oğlu Süleymân b. Muhammed'e bırakmıştır. 1139'da oradan ayrılarak Merv'e dönmüştür.¹⁰

Harizm bölgesinde kurulmuş ve devam etmiş sistem bir anda değişince oradaki halkın uyum sağlaması zor olmuştur. Halk bu durum için isyan etmiştir. Kurulan askeri idarenin de doğru olmayan hareket ve tavırları, onların isyanlarını haklı çıkarır hale getirmiştir.

Atsız'ın sahip olduğu güçlü iradesi ve takdire şayan çabası ile Süleymân ve beraberindeki ona destek veren ordusu, Harizm bölgesini terk etmek zorunda kalmıştır. Değişen bu durum Atsız'ın yeniden egemenlik kazanmasını sağlamıştır. 1140'ta ise Buhâra'ya yapmış olduğu sefer ile güzel bir sonuç elde etmiştir.¹¹ Atsız, 1141 yılının mayıs ayında yeniden Sencer'in egemenliği altına girmek zorunda kalmıştır. Fakat uzun süreli bir hakimiyet kuramamıştır. Sencer bir yenilgiye uğramıştır.

---

⁹ İbn Esîr, *el-Kâmil*, 363.

¹⁰ Orta çağın siyasi ve idari aynı zamanda ticari ve kültürel nahiyelerinin önde gelen şehir yerleşimlerinden kabul edilen ve kadim adıyla (Merverrûz) olarak da bilinmiş olan ayrıca Büyük Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapmış Merv, Türkmenistan sınırları dahilinde bir şehir olarak bilinir. Yakut el-Hamevî, "*Mu'cemu'l-Buldân*" (Ankara: Dâru Sâdir, 1977), 112; İbn Esîr, *el-Kâmil*, 364.

¹¹ Taneri, "Hârizmşâhlar".

Karahitaylar tarafından yenilgiye uğramasından sonra, etmiş olduğu yeminini hiçe saymıştır ve egemenliğini ilan etmiştir. Aynı zamanda Selçuklu Devleti'nin karışık durumlarından yararlanmış¹² ve hızlıca Horasan'a gitmiştir. Sencer'in hakimiyeti altındaki Merv'i fethetmiştir.¹³ 1142 yılının yaz döneminde Nîşabur'u yani Horasan'ın önemli bir merkezini almıştır. Nîşabur'u alması üzerine kendi adına hutbe okutmuştur.¹⁴ Fakat bu fetih çok uzun süreli olmamıştır. Atsız, Sencer'in Horasan bölgesinde egemenlik sağlaması neticesinde Nîşabur' u hızlı bir şekilde terk etmiştir. Oradan ayrılmasıyla birlikte Atsız 1143-1144 yılları arasında Selçukluların başarılı olduğu seferin sonucunda egemenliklerini zorunlu olarak kabul etmiştir. Ayrıca Merv bölgesinde kazanmış olduğu toplam maddiyatı da geri vermek zorunda kalmıştır.¹⁵

Sultan Sencer zaferi kazandıktan sonra bir müddet iki Türk hükümdarı arasında sükûnet sağlanmıştır. Lakin Atsız, gayesini hiçbir zaman unutmamış, vazgeçmeyeceğini belirtmiştir. Bu durum üzerine Atsız, Sencer'i yok etmek adına planlar yapmış ve kendisine suikast düzenlemiştir. Bu planı öğrenen Sultan Sencer, Atsız'ın suikastından bir şey elde etmesine müsaade etmemiştir. Bu durumdan sonra ise iki Türk hükümdarının ilişkileri yeniden kötüye gitmiştir ve birbirlerinden uzaklaşmışlardır. En nihayetinde ise şaşırtıcı bir şekilde Atsız, neden olduğu bu durumlardan pişman olmuştur. Sultan'a gelerek özür dilemiş, akabinde ise aralarında yeniden bir sulh olmuştur. Daha sonra Sultan Sencer, gerçekleşen bir Türk isyanından sonra esir edilmiş ve birkaç yıl daha bu şekilde devam etmiştir. Bu süre zarfında ise Atsız, isyan bayrağını kaldırmak yerine, Sencer ile olan sulhundan dolayı onun emri altında bir vali olarak devam etmiştir.¹⁶

---

¹² Karahitaylılar kökeni itibariyle bir Moğol Devleti sayılan Hitaylılar soyundan kabul edilir. 1130 yılında başkenti Balasagun olarak bilinen Karahitaylılar Devleti'ni oluşturmayı başarmışlardır. Ahmet Taşağıl, "Karahitaylılar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Ocak 2023).

¹³ İbn Esîr, *el-Kâmil*, 3-4.

¹⁴ Nîşâbûr; Horasan'ın dört tane olan başkentinin (Nîşâbûr, Merv, Herat ve Belh) en mühim sayılan şehirlerinden bir tanesi kabul edilip, Orta Çağ zamanında da İran şehirlerinin en büyüklerinden biri olarak bilinir. Selçuklu'nun başındaki Sultan olan Tuğrul Bey bahsedilen bu şehri 1037 senesinde ele geçirip almış, başkent yapmıştır. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 331-333.

¹⁵ İbn Esîr, *el-Kâmil*, 17.

¹⁶ Fuad Köprülü, *"Harezşahlar Târihine Ait Notlar ve Vesikalar"* (İstanbul: Türkiyat Mecmuası, 1925), 267.

Kutbeddîn'in oğlu olan Atsız, Merv'i olduğu gibi Ürgenc'i¹⁷ de ilim merkezi haline getirmek istemiş ve bu hale gelmesi adına tanınan alimleri Horasan seferlerinden dönüşü sırasında getirmiştir. Bu seferlerin tarihleri 1141-1142 yılları arasındadır.

Yukarıda zikredilen alimlerin bazıları aşağıda verilmiştir:

- Kadı olarak görev yapan Ebû'l-Fazl Kirmânî (ö.543/1149),¹⁸
- Vaiz olarak görev yapan Ebû Mansûr Abbâdî (ö.547/1152),¹⁹
- Kadı olarak görev yapan Huseyn Ersâbendî (ö.548/1153),²⁰
- Filozof olarak kabul edilen Ebû Muhammed Hirakî (ö.540/1146),²¹
- Hârizmi meşhur doktor ve yazar olan Seyyid İsmâil Cürçânî (ö.531/1137).²²

Yukarıda isimleri verilen bu alimler bölgeden Atsız ve Sencer arasındaki sulhu sağladıktan sonra geri vatanlarına dönmüşler, çok kalmamışlardır.²³

Sencer vefat ettikten sonra özellikle Hârizmşâhlar Devleti imparatorluk devleti seviyesine gelmiştir. Hârizmşâhları devlet olarak kurumsallaştıran kişilere örnek verecek olursak; Tökiş (ö.1172/1200) zamanında görevine devam eden Behâeddîn Muhammed b. Mueyyed el-Bağdâdî XII. yüzyılının en tanınmış devlet adamlarından biridir. Fahr-i Hârizm lakabıyla tanınmış Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî (ö.467/1144) diğer önemli devlet adamlarındandır. Ayrıca Reşîduddîn Vatvât

¹⁷ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 122- 123.

¹⁸ Şevval 457'de (Eylül 1065 yılına karşılık gelmektedir.) Kirman'da dünyaya gelen Hanefî fakihidir. es-Sem'ânî Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, "*el-Ensâb*", thk. Eş-Şeyh 'Abdul Rahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî (Kâhire: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmânia, 1980), 10, 401.

¹⁹ Vaiz Ebû Mansûr Abbâdî, İran soyundan gelmiş, tasavvuf inançlarını benimsemiş olan yani mutasavvıf bir kişi olarak bilinen ve vaiz, aynı zamanda hatip sayılan bir kişidir. es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 337-338.

²⁰ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 184.

²¹ es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, 91-92; el-Beyhakî Ebû'l-Hasan Zahîruddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed, "*Tetimmetu Sivânî'l-Hikme ev Târîhu Hukemâi'l-İslâm*" (Lübân: Dâru'l-Fikri'l-Lübânî, 1994), 31.

²² Hârizmşâhlar döneminde yaşamış, meşhur hekim ve cerrah olan birisidir. İsmâil b. Hasan, Hasan Doğruyol, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Ocak 2023); el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 122.

²³ İbn Esîr, *el-Kâmil*, 4.

(ö.573/1178)²⁴, Fahreddîn er-Râzî (ö.606/1210)²⁵, Şihâbeddîn Hivâkî (ö.618/1221)²⁶ gibi isimler de bu önemli devlet adamları arasında yer almıştır. Zikredilen bu isimler dışında çok sayıda bilinen alimler ve şairler de burada yaşamışlardır.²⁷

Hârizmşâhlar döneminde Arapça, muhafaza edilmiş ve ehemmiyetini kaybetmemiştir. Hatta din alanında ilim dili olarak da görülmüştür. Aynı zamanda Arapçaya sadece ulema kesimi değil, avam da önem vermiştir. Arapçaya verilen bu ehemmiyet, Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan çöküşüne kadar devam etmiştir. Harizm Bölgesi, geçmişten beri Sünnîliğin devam ettiği, hakim olduğu mezhep olan Mû'tezile mezhebinin yayıldığı bir bölge olmuştur.²⁸ Hatta XI. yüzyıla kadar Moğol istilasına rağmen hakimiyetini korumayı başarmıştır. Harizm Bölgesi'nin uleması dini konularda, aşırıya gitmeden bu bölgede hüküm sürmüştür. Birkaç asır boyunca da Horasan'da bulunan Kerrâmîler²⁹, Eş'arîler³⁰, Mû'tezilîler vb. arasında çatışmaların olduğu gözlemlenmiştir.

İsmi geçen mezheplerin arasındaki çatışmalardan dolayı uyuşmazlıklar böylelikle gün yüzüne çıkmıştır. Bu uyuşmazlıklar devlet nezdinde toplum düzenini bozacak şekilde ileri boyuta taşınmadığı için devlet, bu durumu el atacak kadar önemli bir durum olarak karşılamamıştır. Hârizmşâhlar, Sünnî mezheplerden olan Hanefilik ve Şâfiîliği devlet bazında siyasi güç olarak kullanmışlardır. Siyasi anlamda Şîfler ve İsmailileri yok etmek için uğraşmışlardır.³¹

---

²⁴ 1088 veya 1094 seneleri arasında olduğu ve Belh'te dünyaya gözlerini açtığı tahmin edilen ve tezkirelerde soyu ve devamı Hz. Ömer'in soyuna kadar ulaştığı bilinen Fars şairlerinden birisi ve münidir. el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb* (b.y. : Mu'cemu'l-Udebâ, ts.), 888.

²⁵ Kelâm ve felsefe ile tefsir ve usûl-i fıkıh mecralarındaki çalışma örnekleriyle tanınmış bir Eş'arî ulemasındandır. Derya Örs, "Reşîduddîn Vatvât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 15 Mart 2023).

²⁶ Kendisine Necmuddîn-i Kübrâ lakabı verilen ve lakapla tanınmış olan 540'ta (1145) Hârizm'in Hîve şehrinde dünyaya gelen Kübreviyye tarikatının kurucu kişisi kabul edilir. Hamîd Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (12 Mayıs 2023).

²⁷ Taneri, "Hârizmşâhlar".

²⁸ Kâtîb Çelebi, "*Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*", thk. Mehmed Şerafettin Yalıtıkaya (Beyrût: Dâru İhyâ et-Tirâs el- 'Arabî, 2008) 1, 262.

²⁹ (IX.) yüzyılın sonlarından başlayıp, Horasan ve Mâverâunnehir'de gün yüzüne çıkmış olan itikadî mezhep isminin kurucusu kabul edilen Muhammed b. Kerrâm kişisinden almıştır. Sönmez Kutlu, "Kerrâmîyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 5 Kasım 2022).

³⁰ Öncülüğünü Ebû'l-Hasen el-Eş'arî'nin (324/935-36) yapmış olduğu, kelâm metodunu kendisine benimsemiş olan bir kelâm ekolü kabul edilir. Yusuf Şevki Yavuz, "Eş'ariyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (10 Şubat 2023).

³¹ Taneri, "Hârizmşâhlar".

1.2.ez-Zemahşeri'nin Hayatı

Hazırlanan bu çalışmada konu olan ez-Zemahşeri'nin ismi, ailesi ve soy ağacı hakkında bilgiler, aynı zamanda aldığı eğitimler ve onu yetiştiren, çok kıymet verdiği hocaları ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Diğer yandan ele alınan bu çalışmayla ez-Zemahşeri'nin hayatı boyunca yapmış olduğu seyahatleri, eğitim-öğretim sunduğu ve yetiştirdiği talebeleri hakkında bilgilerde bulunulmuştur. ez-Zemahşeri'nin inancı, değer yargıları, hayat görüşü ve edebi kişiliği ile ilgili detaylar da verilen başlıklar altında açıklanmıştır. Öte yandan ez-Zemahşeri'nin kaleme aldığı eserleri ve son dönemlerine ilişkin, son dönemleri de dahil olmak üzere vefatıyla ilgili de açıklamalarda bulunulmuştur.

1.2.1. İsmi ve Ailesi

Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî, Harizm bölgesinin en kıymetli uleması arasındadır. Hayatı boyunca tefsir, hadis gibi ve bununla birlikte edebiyat alanında atasözü, şiir gibi eserler ortaya koymuştur.³² ez-Zemahşeri, Orta Asya'da bir ülke olan Türkmenistan'ın Taşavuz İli'nin Koroğlu ilçesinde dünyaya gelmiştir. Günümüzde ise bu bölge Türkmenistan ile Özbekistan sınırları arasında yer alır. Doğduğu gün, biyografilerinin çoğunda 19 Mart 1075 (H. 27 Recep 467) tarihi çarşamba günü olarak verilmiştir.³³ Fakat bu bilgilere rağmen ünlü tarihçi İbni Kesîr (ö.774/1374), bilgin kişilik ez-Zemahşerî'nin h.462/m.1069 senelerine karşılık gelen bir tarihte dünyaya geldiğini belirtmiştir. H. 538 / m. 1144 senesinde henüz 76 yaşında iken ansızın vefat ettiğini yazmıştır. ez-Zemahşerî'nin bilinen doğum ve ölüm tarihleriyle olan farklılığını iddia etmiştir.³⁴

Zemahşer bölgesi Hârezm bölgesinden takriben dört mil uzaklıktadır. Küçük bir köy olarak bilinmesine rağmen zamanla gelişmesi neticesinde kentmiş izlenimi verir. Günümüzde ise burası kasaba olarak kabul edilmektedir.³⁵ Müslüman gezginlerin, tarihçi alimlerin Zemahşer bölgesi hakkında verdikleri bilgilere

³² Samancı, *ez-Zemahşeri'nin Hayatı ve Arap Edebiyatı Alanındaki Çalışmaları*, 7.

³³ Mustafa Öztürk – Mehmet Suat Mertoğlu, “Zemahşeri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 18 Şubat 2023).

³⁴ Ebû'l-Fidâ' İmâduddîn İsmâ'il İbn Kesîr, “*el-Bidâye ve'n-Nihâye*”, thk. ‘Abdullâh ‘Abdulmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru Hicr, 1998), 16, 335.

³⁵ Abdurrahmân b. Ebû Bekir Celaleddin es-Suyûti, “*Lubbu'l-Lubâb fî Tahrîri'l-Ensâb*” (Beirut: Dâru Sadır, ts.), 127.

dayanarak, Hârezm'deki güzel sayılabilecek yerleşim yerlerinden biri olarak kabul edilmiştir. İbn Hallikân'dan (ö.681/1283) aktarılan bilgiye dayanarak Zemahşer, Hârezm bölgesinin geniş ve büyük kabul edilen köyü statüsünde yerini almıştır.³⁶

İsminde Carullah kelimesi geçen ez-Zemahşerî, el-Hârizmî nisbesiyle ün salmış bir alim olarak bilinmektedir. Doğduğu yer olan Zemahşer'den dolayı Zemahşeri olarak dilden dile dolaşmıştır. Ebû'l-Kâsım künyesiyle, Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ismiyle bilinir.³⁷ Arapça'da câr komşu anlamına gelmektedir ve ez-Zemahşeri'ye Cârullâh yani "Allah'ın komşusu" lakabı verilmiştir. Bu lakabın kendisine verilme nedeni ise Mekke- i Mükerrreme'de sevdiği Kâbe-i Şerîf'de yıllarca ikamet etmiş olmasıdır. Tek bir lakabı olmamakla birlikte çok sayıda eserinin kendi sesini duyurmasından ve ikamet ettiği yerden kaynaklı olarak da çok övgü toplamasından mütevellid "Fahr-i Hârizm" (Hârizm'de bulunan kesimin kendisiyle övüldüğü kimse) lakabı verilmiştir. Kaynaklara göre, ez-Zemahşerî'nin ailesi ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmemiştir. Ancak dedesinin adı Ahmet olduğu halde onun adını almadığı bilinmektedir. Babası Ömer ise Aksâ'l-Ereb'de, Zemahşer kasabasındaki bir mahalle mescidinde imamlık yapmıştır.³⁸ Soylu bir aileden gelen ez-Zemahşeri ve özellikle babası, çok dindar, takvalı, kendini ibadete adanmış, sürekli oruç tutan, dünyalık hiçbir şeye önem vermeyen, Allah yolunda bir kişidir. Annesi de her ettiği duası kabul olan, salih bir kadındır.³⁹

ez-Zemahşeri'nin doğduğu zamanlar edebiyat ve ilmin üst derecelere yükseldiği dönemlerden biridir. Hatta o zamanlar Selçuklu Devleti'nin en önemli sultanlarından Melikşâh ve namı yayılmış veziri Nizâmu'l-Mülk'ün başta olduğu zamanlardır.⁴⁰ ez-Zemahşeri henüz 17 yaşındayken Nizâmu'l-Mülk'e (ö.485/1092) onun yeteneklerini ve başarısını methetmiştir. Nizâmu'l-Mülk'ten kendisinin üst düzey bir makama getirilmesini istemiştir ve bu sebepten kendisine bir kaside sunmuştur. ez-Zemahşeri kasidesinde, yazdığı eserlerinden bahsederek mevki olarak

---

³⁶ Ebû'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, "*Vefayâtu'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*" (Beyrût: Dâru Sadır, 1971), 5, 174.

³⁷ İbnü'l-Kıftî, "*İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*" (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1986), 3/265.

³⁸ Ali Özek, "*ez-Zemahşerî ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*" (İstanbul: İsav, 2006), 149.

³⁹ İsmail Cerrahoğlu, "*Tefsir Tarihi*" (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 315.

⁴⁰ Nuri Yüce, "*Zemahşeri*", *Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi İslam Ansiklopedisi* /X-1 (1997), 509.

yükselmeyi istemesine rağmen, o zamanki yaşından ötürü Nizâmu'l-Mülk'ten beklediği karşılığı alamamış ve istediği mevkiye gelememiştir. Bu durum üzerine hayal kırıklığı içinde Hârizm bölgesinden ayrılmıştır. Beklediği karşılığı almak adına Horasan bölgesine giderek oradaki ulema ile yakınlık kurmuştur.⁴¹

ez-Zemahşeri'nin yazmış olduğu çok sayıda kasidesi mevcuttur. Şarapla ilgili yazdığı bir kasidesinde, kendisi ve ailesinin ne derece dindar olduğuna, bu hususta hassasiyet gösterdiğine dikkat çekmek istemiştir. Hatta ailesi ve geçmişiyle ilgili bir kasidesinde geçen şu sözleri ailesinin ne derece salih insanlar olduğuna işaret etmiştir:

هَمْ حَنَّوْنِي بِالرَّشَادِ فَلَمْ أَزَلْ	بِتَمْيِيزِ بَيْنَ الْغَيِّ وَالرُّشْدِ عَارِفًا
وَأَلْفُوا عَلَيَّ عِطْفِيَّ مِنْ حُلِّ التَّقَى	طَيَّاسٍ، صَانُونِي بِهَا وَمَطَارِفًا

“Onlar beni öyle terbiye ettiler ki, doğruyu yanlış ayırabilecek seviyede bilgi ve tecrübe sahibi oldum.

(Bu terbiyeden sonra) bana, beni tüm kötülüklerden koruyan takva elbisesini giydirdiler.”⁴²

ez-Zemahşeri şiirlerinde babası Ömer b. Ahmed'ten bahsetmiştir. Şiirlerinde babasından bahsetmesinin sebebi, babasının, ez-Zemahşeri daha genç yaşta iken onun hayatla mücadele etmesine sebebiyet vermesidir. Ömer b. Ahmed Selçuklu veziri Mueyyidulmulk (ö. 495/1101) tarafından hapse atılmıştır. Hapse atılmasının sebebi tam olarak bilinmese de siyasi olaylardan kaynaklı olduğu tahmin edilmektedir. Bu sebepten dolayı senelerini ailesinden uzak, gün yüzü görmemiş ve perişan bir halde, hapishanede geçirmiştir. Hatta ölümü de orada gerçekleşmiştir.⁴³

ez-Zemahşerî babasının hapse girdiği zamanlarda hayatın yükünü tek başına omuzlamıştır. ez-Zemahşerî, destek olacak kimseleri olmadığı için ailesiyle birlikte

⁴¹ Samancı, *ez-Zemahşeri'nin Hayatı ve Arap Edebiyatı Alanındaki Çalışmaları*, 8.

⁴² Hüseyin Avcı, “Zemahşerî Şiirlerinde Mersiye”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Mart 2021), 459.

⁴³ Ali 'Abdullâh Abd 'Ömer, “*Tahkikü Divâni'z-Zemahşerî ve Dirâseti li Şirih*” (Mekke: Câmia'tu Ummu'l-Kurâ, 1979), 22.

yalnız başına kalmıştır. Kardeşleri ile ne yapacaklarını bilemediklerini ve bu durumun onları bakıma muhtaç kıldığını anlatan bir kaside yazmıştır. Bu kasidesinde babasının affedilip, hapisten çıkarılması hususunda ifadelere yer vermiştir. Fakat acımasız biri olan vezir Mueyyidulmulk bu kasideyi görmezden gelerek ez-Zemahşerî'nin babasını hapisten çıkarmamış ve Ömer b. Ahmed gözlerini hayata orada kapatmıştır.⁴⁴

ez-Zemahşerî, bazı kaynaklarda ifade edildiğine göre çocukluk döneminde ilim tahsili amacıyla Buhâra'ya yolculuk yaparken bir hayvanın üzerinden düşmüştür.⁴⁵ Bu sebeple de ayağı sakatlanmış, hareket edemez hale gelmiştir. Hatta belirtilen bazı bilgiler ışığında bir kar fırtınasında donmasından dolayı ayağının birini kestirmek zorunda kalmıştır.⁴⁶ Bu durumdan dolayı takma bacakla yürümek mecburiyetinde kalmıştır. Mevcut bilgiler haricinde ez-Zemahşerî'nin ayağını kaybetmesi hakkında birkaç rivayet daha anlatılmıştır. Bir anlatılışa göre küçük yaşlarda kaza sebebiyle ayağını kaybetmiştir. Diğer bir anlatılışa göre bir hayvanın ya da damın üstünden düştüğü, başka bir rivayete göre ise de yolculuğu esnasında fırtınaya yakalandığı ve ayağını kaybettiği rivayet edilmiştir.⁴⁷

ez-Zemahşerî'ye daha hayatının ilk çocukluk dönemlerinde uğramış olduğu bu talihsizliğin sebebi sorulunca, kendisi bu durumu şöyle yorumlamıştır: “*Ayağımın kesilmesinin yegâne sebebi validemin (annemin) beddua etmiş olmasıdır. Zira hayatımın çocukluk sayılan döneminde bir serçe yakalamış olmam ve ayağımı iple bağlamış olmamdan sonra oldu neler oldu ise. Serçe elimden kaçarak bir duvarın deliğine girdi ve ipi çektim kuşun ayağı koptu*”. ez-Zemahşerî olayın vahametini anlatmış ve şöyle devam etmiştir: “*Annem bu olaya çok üzüldü ve bana, “Bu kuşun ayağını kopardığın gibi Allah da senin ayağını koparsın.” diyerek beddua etmiş bulundu. Bir keresinde ilim öğrenmek adına Buhara'ya sefere çıktığımda hayvandan düştüm.*” diyerek ayağının kırıldığını, çok acı çektiğini ve sonunda ayağını kestirmek

⁴⁴ Abd ‘Ömer, *Tahkikû Dîvânî’z-Zemahşerî*, 22-23, 69-70.

⁴⁵ el-Kıftî, Ebû'l-Hasan ‘Alî, “*İnbâhu’r-Ruvât ‘an Enbâi’n-Nuhât*”, thk. Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l- ‘Arabî, 1986), III, 268.

⁴⁶ İshâk Hocası Ahmed Efendî, “*Aksa'l-Ereb fî Tercemeti Mukaddimeti'l-Edeb*” (İstanbul: Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Âmire, 1895), I, 299.

⁴⁷ Enver Arpa, “*Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*” (Ankara: Fecr Yayınları, 2012), 175.

zorunda kaldığını söylemiştir.⁴⁸ Takma bacağından dolayı giydiği uzun elbise ile ayağını örtmeye çalışmıştır. Bunu görenler farkına varmamış, sadece sendelediği için ona أعرج (topal) diye seslenmişlerdir.⁴⁹ Yaşamış olduğu bu talihsiz vaka yüzünden çok etkilenmiş ve çektiği bu sıkıntıyı şiirlerinde ve edebi eserlerinde dile getirmiştir.⁵⁰

Hayatı boyunca evlenmemiş olan ez-Zemahşerî, bu durumun sebebinde *Etvaku'z-Zeheb* isimli eserinde şu cümleleri kullanarak açıklamıştır:

لَا تَخْطُبُ الْمَرْأَةَ لِحُسْنِهَا، وَلَكِنْ لِحُسْنِهَا. فَإِنْ اجْتَمَعَ الْحُسْنُ وَالْجَمَالُ، فَذَلِكَ هُوَ الْكَمَالُ. وَأَكْمَلُ مِنْ ذَلِكَ أَنْ تَعِيشَ حُسُورًا، وَإِنْ عُمِرْتَ عُسُورًا

*“Kadına güzelliği için değil, namusu için talip ol! Hem güzel hem namuslu olursa bu, en ideal olanıdır. Ama bundan en iyisi, asırlarca yaşasan da bekâr kalmandır.”*⁵¹

1.2.2. Eğitimi ve Hocaları

ez-Zemahşeri'nin babası oğlunun yaşadığı sakatlıktan dolayı daha sonraki hayatında kendisine en uygun meslek olarak gördüğü terziliğe yönlendirmek istemiştir. ez-Zemahşeri ise bunu hiçbir zaman kabul etmemiştir. Eğitim hayatı için medreseye gitmeyi ve orada yatılı bir şekilde kalmayı istemiştir.⁵²

ez-Zemahşerî, Hârizm bölgesinde kendisine “Ferîdu'l- ‘Asr” ve “Vahîdu'd-Dehr” gibi lakaplar verilen Ebû Muzar Cerîr ez-Zabbî el-İsfehânî (ö.507/1113)'den dersler almıştır. Ebû Muzar Cerîr ez-Zabbî el-İsfehânî zamanının lügat, tıp, edebiyat alanlarında önde gelen alimlerindendir. Ayrıca Mu‘tezile mezhebinin genişlemesini ve kısa süre içerisinde yayılmasını sağlamıştır. Öğrencisi ez-Zemahşerî'ye Mu‘tezile akîdesinin kaidelerini öğretmiştir.⁵³ ez-Zemahşerî denilince İslâm ulemasının aklına

⁴⁸ İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 426.

⁴⁹ Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, 12.

⁵⁰ Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşeri, *“Nevâbiğu'l-Kelîm”* (Kâhire: Matba'atu Vâdî'n-Nîl, 1286), 14.

⁵¹ Hacı Çiçek, *Zemahşerî ve Atvaku'z-Zeheb Fi'l-mevâ'iz ve'l-Hutab*, (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 20.

⁵² Kâtip Çelebi, *“Kesfu'z-Zunun an Esami'l-Kutub ve'l-Funun”* (İstanbul: MEB, 1971), 1475.

⁵³ İshak Özgel, *Büyük Selçuklu Dönemi Müfessirleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 141.

ilk gelen şey, onun Arap dili ve belâgatinde başarılı olmasıdır. *el-Keşşâf*, *Mukaddimetu'l-Edeb* vb. yazmış olduğu eserlere örnek olarak verebiliriz.⁵⁴

Ebû Muzar Cerîr ez-Zabbî el-İsfehânî, ez-Zemahşerî'nin çalışkanlığının yanı sıra üstün sayılabilecek yeteneklerini görmüştür. Bu yüzden onunla daha yakından ilgilenmiştir. Hatta ez-Zemahşerî'yi kendisi öldüğü zaman yerine bırakabileceği bir kişi olarak görmüştür. Her türlü maddi manevi desteğini esirgememiş hem de üst mertebedeki devlet büyükleriyle ez-Zemahşerî'yi tanıştırmıştır.⁵⁵

ez-Zemahşerî çok sevdiği ve örnek aldığı üstadı olan Ebû Muzar Cerîr ez-Zabbî el-İsfehânî'den etkilenmiştir. Onun takdire şayan kişiliğini ve kendisine örnek olduğu hayatını takdir etmiştir. Ebû Muzar Cerîr ez-Zabbî el-İsfehânî'nin (ö.507/1113) vefatı üzerine şu beyitleri kâğıda dökmüştür⁵⁶:

تَسَاقَطُ مِنْ عَيْنِكَ سِمَطَيْنِ سِمَطَيْنِ	وَ قَانِلَةٍ مَا هَذِهِ الدُّرُّ الَّتِي
أَبُو مُضَرِّ أذْنِي تَسَاقَطُ مِنْ عَيْنِي	فَقُلْتُ لَهَا: بِالْدُّرِّ الَّتِي قَدْ حَسَا بِهَا

Gözlerinden boncuk boncuk akan bu inciler de nedir? dedi.

Ben de onlar Ebû Muzar'ın kulaklarıma oldurduğu, kulaklarımdan gözlerimden akıtığı incilerdir, dedim.

ez-Zemahşerî, Mu'tezile mezhebinin önde gelen alimlerinden biri olmuştur. ez-Zemahşerî'nin bu mertebeye gelmesinde hocasına olan bağlılığı ve hocasının mezhep içerisindeki diğer önde gelen alimlerle tanıştırması etkili olmuştur.⁵⁷ Kendisine “Ebû'l-Kâsım el-Mu'tezilî” ya da “Hâtemu'l-Mu'tezile / Mu'tezile'nin Mührü” denilmiştir.⁵⁸

⁵⁴ Ahmet'Abdu't-Tavvâb Avâd, “*Atvâku'z-Zeheb fi'l-Mevâ'iz ve'l-Hutab*” (Kâhire: Dâru'l- Fadîle, ts), 9.

⁵⁵ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 124.

⁵⁶ Fâtıma Yûsuf el-Haymî, “*Dîvânu Cârullah ez-Zemahşerî*” (Beyrût: Dâru Sâdır, 2008), 568.

⁵⁷ 'Abdulbâkî b. 'Abdulmecîd Yamânî (ö.743/1342), “*İşâretu't-Ta'yin fi Terâcumî'n-Nuhâti vel-Luğavviyyîn*”, thk. 'Abdulmecîd Deyâb (Riyâd: Merkezu'l-Melik Faysal li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, ts.), 345.

⁵⁸ Öztürk-Mertoğlu, “Zemahşerî”.

ez-Zemahşerî medrese eğitimi almak için birçok yeri gezmiştir. Her gittiği yerde ise edindiği bilgilerin kaynağına inmiştir. Bu ilim yolundaki seyahatleri sırasında “*Arap topraklarında ayak basmadığım yer kalmadı*” diyerek ilme olan bağlılığını da vurgulamıştır.⁵⁹

ez-Zemahşerî'nin yaşadığı dönemde özgürlükçü anlayış ön planda olmuştur. Herhangi bir konuda her bireyin düşünce özgürlüğüne ve fikirlerine saygı duyulmuştur. Bundan dolayı dostluk ve devlet ilişkilerinde her fikre karşı hoşgörü ile yaklaşıldığı için insanlar arasındaki ilişkiler iyiye yöneltlmıştır. Bu özgür düşünce ortamının hayatlarındaki değerini özümsemişlerdir. Bunun sonucunda ise medrese, ev ya da mescitlerde münazaralar düzenlemişler. Çok sayıda insanın kendilerine karşı gıpta ile bakmasına vesile olmuşlardır.⁶⁰

Kendisi çok sayıda dil bilen ulemadan sadece birisidir. Özellikle Arapçayı çok iyi derecede bildiği için çok sayıda eser vermiştir. Eğitim adına yapmış olduğu seyahatler neticesinde Hicaz bölgesinde de ikamet etmiştir. Bu sayede Arap yarımadasını da dolaşma imkânı bulmuştur. Bu yapmış olduğu seyahatler ve Mekke’de yaşamış olması onun Arapçayı geliştirmesine katkı sağlamıştır. Günün birinde Ebû Kubeys dağına çıkarak Araplara: “*Gelin; babalarınızın, dedelerinizin dilini benden öğrenin.*” demiştir.⁶¹

ez-Zemahşerî, henüz talebe olduğu dönemde kimi öğrencilere ders vermiştir. ez-Zemahşerî'nin çok sayıda öğrencisinin ve hocasının olduğu bilinmektedir. Kendisine en çok örnek aldığı Ebû Muzar Cerîr ez-Zabbî el-İsfehânî (ö.507/1113) dışında bazı ulemadan çeşitli konularda (hadis, fıkıh, tefsir vb.) eğitim almıştır. Ders aldığı hocalarından bazıları Ebû Mansûr el-Cevâlikî (ö.540/1145), Ebû Nasr el-İsfehânî, Ebû Sa‘d eş-Şekkânî, Ebû’s-Sa‘dat İbn eş-Şecerî, Rukneddîn Muhammed el-Usûlî, Ali b. Muzaffer en-Nîsâbûrî (ö.493/1100)’dir.⁶²

ez-Zemahşerî, eğitim ve seyahat amacıyla gittiği her şehirde ilgi görmüş ve şehrin insanlarına ders vermiştir. Bir gün hacca gittiği ve Arapçayı öğrendiği

⁵⁹ ez-Zemahşeri, *Esâsu'l-Belaga*, 92.

⁶⁰ Zeki Velidi Togan, “Harizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 14 Mayıs 2023).

⁶¹ Ömer Nasuhi Bilmen, “*Büyük Tefsir Tarihi*” (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1947), 464.

⁶² el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât 'an Enbâi'n-Nuhât*, 173.

Mekke'den dönerken Bağdat'ta kalmış ve büyük ulemadan olan İbn Şecerî (ö.542/1148) tarafından şiirle övülmüştür. Aynı şekilde orada bulunan halk tarafından da takdir edilmiştir. ez-Zemahşerî, vefatına kadar kendini ilme adamıştır. İhtiyar sayılacağı 66 yaşına geldiğinde bile Ebû Mansûr el-Cevâlikî (ö.540/1145) gibi alimlerden icâzet almıştır.⁶³

Ulemanın çoğu ez-Zemahşerî ve eserlerinden övgüyle söz etmiş olsa da kimisi ağır bir şekilde eleştirmekten geri durmamıştır. Kendisi Arap dili ve edebiyatına da olumlu anlamda etki etmiştir. ez-Zemahşerî hakkında, Cemaleddin Ebû'l-Hasan el-Kıfî (ö.646/1249) "*Arap dili ve edebiyatının imami*"⁶⁴; Yâkût el-Hamevî (ö.626/1230), "*Birçok farklı ilim dalında uzman*"⁶⁵; Abdulhay b. Ahmed 'Akerî (ö.1089/1678), "*Çok faziletli, kendi asrının tartışmasız imami*"; Yafî (ö.768/1367), "*Edebi sanatlarda çağının imami*"⁶⁶ diyerek bazı alimler onu övmüştür.

Bazı kaynaklara göre, ez-Zemahşerî'nin hocaları arasında Şemsu'l-maşrik yani "Doğunun Güneşi" diye anılan, özellikle edebiyatta öne çıkan ez-Zemahşerî'nin "İkinci Câhız" diye isimlendirdiği Mahmûd b. 'Azîz el- 'Arızî (ö.521/1127) de vardır. Hârezm bölgesinde yaşamış Mahmûd b. 'Azîz el- 'Arızî, başlarda fıkıhla uğraşmış, sonradan felsefeye yönelmiştir. İnsanlardan uzak, sakin bir hayat tarzı tercih eden bu alim sebebi net olarak bilinmese de ölmeden önce yazmış olduğu bir nota göre, intiharının kendi iradesiyle yaptığı bir şey olduğunu ve kimsenin kendisinden başkasını sorumlu görmemesini isteyerek intihar ermiştir.⁶⁷

Bunun yanı sıra kendisini ağır bir şekilde eleştirenler arasında İbn Teymiyye'yi söylememiz mümkündür. İbn Teymiyye, ez-Zemahşerî'ye ait olan *el-Keşşâf* isimli eser hakkında olumsuz yorum yapmıştır. Onun batıl anlayışla yazılmış

⁶³ el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 266.

⁶⁴ el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 177.

⁶⁵ Şihâbuddîn Ebû 'Abdullah Yâkût b. 'Abdullah er-Rûmî Hamevî, "*Mu'cem'ul -Udebâ/İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edib*" (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1980), 6, 2687-2689.

⁶⁶ Ebû Muhammed 'Affuddin 'Abdullah b. Es'ed b. 'Alî b. Selman Yâfi'î (ö.768/1367), "*Mir'atu'l-Cinân ve İbretu'l-Yakazân fi Ma'rifet-i ma Yu'teberu min Havâdisi'z-Zamân*" (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l- 'İlmiyye, 1997), 3 /206.

⁶⁷ Ebû'l-Berekât Şerefuddîn el-Mubârek b. Ahmed b. el-Mubârek el-Lahmî el-Erbîlî İbnu'l-Mustevfî, "*Târihu Erbil*", thk. Samî b. Seyyid Hamas es-Sakkâr (Irak: Vizâretu's-Sakâfe, 1980), 2, 581.

bir tefsir olduğunu söylemiştir. ez-Zemahşerî'nin Mu'tezilî mezhebine mensup olması İbn Teymiyye tarafından ağır bir eleştiriye maruz kalmasına sebep olmuştur.⁶⁸

ez-Zemahşerî'yi çok sert eleştirenler arasında başka bir isim de Ebû Hayyân el-Endelüsî'dir. ez-Zemahşeri gibi Ebû Hayyân el-Endelüsî de dilci yönü güçlü olan bir müfessirdir. ez-Zemahşerî'ye yönelik eleştirisi, nahiv ilmindeki takdim-ihtisas ilişkisi konusunda olmuştur. Hatta kimilerine göre Ebû Hayyân el-Endelüsî *Bahru'l Muhît* isimli tefsirini, sadece ez-Zemahşeri'ye reddiye olarak yazmıştır. Zemahşerî, mef'ûlün fiile takdim edilmesinin ihtisas bildirdiği görüşüne tabiidir. Onun görüşüne göre, اياك نعبد ايتinde⁶⁹ “Mef'ûlun takdimi ihtisas içindir. İbadeti yalnızca sana yaparız.” anlamına gelmektedir.⁷⁰ Ebu Hayyan ise ايا kelimesi için muakaddem mef'ûldür görüşündedir. Yani ona göre ayet, “ما نعبد إلا اياك Senden başkasına ibadet etmeyiz.” anlamına gelmektedir. Genel olarak takdim, mef'ûle gösterilen itina ve ihtimam için geçerli demek doğrudur.⁷¹

1.2.3. Seyehatleri ve Talebeleri

ez-Zemahşerî, muhtelif konularda yazmış olduğu eserleri sayesinde kendisinden sonra birçok ilim tahsil eden alimlerin yetişmesini sağlamıştır. Hayatının tamamını ilme adayan ez-Zemahşeri hiçbir evlilik yapmamıştır ve bu durumun nedenini de *Divânu'l-Edeb* adlı eserinde söyle açıklamıştır: “Çocuklar, babalarının istediği gibi yetiştirmeyip yoldan çıkmaktadırlar. Çocuk terbiyesi bir hayli zor iştir. Çocuğun kötü bir hareketi yüzünden babanın rezil olması çok daha kötüdür.” Bu düşünce onun hayatını öyle etkisi altına almış ki, kendisi bu düşüncelerden vazgeçmek istememiş ve evlilik hayatı yaşamamıştır.⁷²

Büyük ulemadan olan ez-Zemahşerî, senelerini ilme adamıştır. Evlilik hayatı yaşamadığı için de başka bir uğraşı olmaması nedeniyle çeşitli ilimlerde kendini

⁶⁸ Takıyyuddin Ahmed İbn Teymiyye (ö.728/1328), “*el-Fetâvâ el-Kubrâ*” (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987), 5, 85.

⁶⁹ el-Fâtiha, 1/5.

⁷⁰ Ebû'l-Kasım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakaiki gavamizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekavîl fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Mektebetu'l-Ubeykân, 1998), 1/117.

⁷¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993), 1/141.

⁷² Ahmed Muhammed el-Hûfî, “*ez-Zemahşerî*” (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1996), 96-97.

geliştirmişdir. İlim ve evlilik hayatı arasındaki tercihini ilimden yana kullanmıştır. Kendisi icazet konusuna verdiği önemden dolayı öğrenci konusunda ince eleyip sık dokuyan biridir. ez-Zemahşeri'nin izinden giderek ondan icazet almaya hak kazanan talebeleri şunlardır:⁷³

1. Ebû'l-Mehâsin Abdurrahîm b. Abdillâh el-Bezzâz

2. Ebû'l-Hasan el-'Adîb

3. Ebû'l-Hasan 'Ali b. 'İsa b. Hamza b. Vahhâs (ö.550/1155): Hz. Ali'nin soyundan gelen bu zat, Vahhâs adıyla anılmıştır. Kökeni Yemen'e kadar uzanır. Şiir ve farklı dallarla ilgilenmiş olan İbn Vahhâs, şiirinin birinde ez-Zemahşeri'ye övgüler yağdırmıştır.⁷⁴

4. Ziyâuddîn el-Mekkî (ö.550/1155)⁷⁵, Hayatının büyük bir kısmını Mekke'de geçirmiştir. ez-Zemahşeri'nin en başarılı bulduğu, kişiliğine, saygısına hayran olduğu bir kişidir.⁷⁶

5. Ebû'l-Hasan 'Ali b. Muhammed b. 'Alî b. Ahmed b. Hârûn el-'Umranî el-Hârezmî (ö.560/1165): Hucetu'l-Efâdil ve Fahru'l-Meşâyih gibi lakaplarla anılır. Arapça alanında son derece bilgili ve başarılı kabul edilir. ez-Zemahşeri'den Arap Edebiyatı alanında ders almıştır. ez-Zemahşeri gibi hayatının sonuna kadar öğrencilerine ders vermiştir.⁷⁷

6. Zeynu'l-Meşâyih Muhammed b. Ebû'l-Kâsım Bâbucuk el-Bakkâlî el-Hârezmî (ö.562/1167): Lakaplarından biri Zeynu'l-Meşâyih bir diğeri ise *el-Ademî* isimli dilbilgisi kitabını tam anlamıyla ezberlemiş olmasından kaynaklı el-Ademî lakabıdır.⁷⁸ ez-Zemahşeri'nin Arapça üzerine olan tüm derslerine katılmıştır. Başarılı bir talebelik hayatı geçirmiştir. ez-Zemahşeri'nin ölümünden sonra dersler vermeye

⁷³ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 61.

⁷⁴ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 1832.

⁷⁵ Âl-i Kays Kays, "*el-İrâniyyûn ve'l Edebu'l-'Arab-Ricâlu 'Ulumi'l-Kur'an*" (Tahran: Muessesetu'l-Buhûsi ve't-Tahkikâti's-Sekâfiyye, 1991), 299.

⁷⁶ Carl Brockelmann (ö.1956), "*Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*", Arapçaya çev. Abdulhalîm Naccâr (Kâhire: Dâru'l-Ma'arif, 1959), 5, 238.

⁷⁷ el-Hamevî, *Mu'cem'ul-Udebâ*, 1961.

⁷⁸ Ahmed b. Muhammed Edirnevî (ö.1050/1640), "*Tabakâtu'l-Mufessirîn*", thk. Suleymân b. Sâlih el-Huzzî (Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1997), 195; el-Hamevî, *Mu'cem'ul-Udebâ*, 6, 2619; Kays, *el-İrâniyyun*, 299.

başlamıştır.⁷⁹ *Tefsîru'l-Kur'an*, *Miftâhu't-Tenzîl*, *Şerhu'l-Esmâi'l-Husnâ*⁸⁰, *Takvîmu'l-Lisân*, *Ezkâru's-Salât*⁸¹, *et-Teğîb fi'l- 'İlm ve Miyâhu'l- 'Arâb*⁸² isimli eserler yazmıştır.

7. Ziyâuddîn Ebû'l-Mueyyed el-Muvaffak b. Ahmed b. İshâk el-Mekkî el-Hârezmî'nin (ö.568/1172) alanı nahiv ve edebiyattır. Söylev verme konusunda başarısını ve üstünlüğünü ispatlamış bir kişidir.⁸³ Mekkeli olan bu zat, Hârezm bölgesinde ez-Zemahşerî'den dersler almış ve bilhassa Arapça alanında kendini geliştirmiştir. Ders aldığı zamanlarda camide hatiplik yapmış ve derslerine de düzenli katılmıştır. Hocası ez-Zemahşeri gibi Hanefî-Mu'tezilî inancını savunmuştur.⁸⁴ *Menâkıbu Emiri'l-Mu'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib*,⁸⁵ *Menâkıbu Ehli'l-Beyt*,⁸⁶ *Menâkıbu Ebî Hanife*, *Dîvânu Şi'r*⁸⁷ yazdığı eserler arasındadır.

8. Reşîduddîn Ebû Bekir Muhammed b. Muhammed b. 'Abdulcelîl b. Abdulmelik Vatvât el-Belhî (ö.573/1177)⁸⁸ Hz. Ömer'in soyundan⁸⁹ gelen bir alimdir. İyi bir yazar olan Reşîduddîn Ebû Bekir Muhammed Belh'te doğmuştur.⁹⁰

⁷⁹ Brockelmann (ö.1956), *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 239; el-Hamevî, *Mu'cem'ul-Udebâ*, 6, 2619.

⁸⁰ es-Suyûtî, *Tabakâtu'l-Mufessirîn el-İşrîn*, thk. 'Alî Muhammed 'Omer (Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1396), 1, 117.

⁸¹ Ebû Muhammed Muhyiddîn 'Abdulkadir b. Muhammed el-Kuraşî (ö, 775/1374), *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye* (Karaçi: Kutuphane-i Munir Muhammed, ts.), 2, 372.

⁸² ez-Zehbî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefayâtu'l-Meşâhiri ve'l-'lâm*, thk. 'Omer 'Abduselâm et-Tedmirî (Beyrût: Dâru'l-Kuttâbi'l-'Arabî, 1993), 39,139.

⁸³ el-Kuraşî (ö, 775/1374), *el-Cevâhiru'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, 2, 188; Omer b. Ahmed b. Hibetullah Ebû Cerâde İbnu'l-Âdim, *Buğyetu't-Taleb fi Târîhi Haleb*, thk. Suheyl Zakkâr (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts), 4, 1710; Abdurrahman b. Ebûbekir Celaleddin es-Suyûtî (ö.911/1506), *Buğyetu'l-Vu'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, (Lübnan/Sayda: el-Mektebetu'l-Misriyye, ts.), 1, 18.

⁸⁴ Hayruddîn Ziriklî (ö.1976), *el-'lâm* (Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1980), 7, 333; Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs(ö.1351/1932), *Mu'cemu'l-Matbû'âti'l-'Arabîyye ve'l-Mu'arrab* (Mısır: Matba'atu Serkîs, 1928), 2, 1817-1818; Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 2, 397.

⁸⁵ Ziriklî, *el-'lâm*, 7, 333; Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 6, 11; Ebû'l-Hasan Molla 'Ali b. Muhammed b. Sultan 'Aliyyu'l-Kârî, *Şemmu'l-Avâriz fi Zemmi'r-Revâfiz*, thk. Mecid el-Halife (b.y.: Merkezu'l-Furkân li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2004), 109.

⁸⁶ el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, 2, 397.

⁸⁷ *Menâkıbu Ebû Hanife* isminde yazılmış eser Damat İbrâhîm Paşa tarafından yazılmış olan, 665 ve Topkapı Sarayı 2816-2817 kayıtları altında olmuş, Haydarâbâd, 1321'de basıldığı bilinen bir kitaptır. Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 6, 301; Omer Rıza Kehhâle (ö.1987), *Mu'cemu'l-Muellifîn* (Beyrût: y.y. , ts.), 8, 52.

⁸⁸ Ziriklî, *el-'lâm*, 7, 25.

⁸⁹ el-Hamevî, *Mu'cem'ul-Udebâ*, 4, 2631.

⁹⁰ Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, 5, 142.

Çok sayıda şiir yazmıştır. Fakat öne çıktığı alan yazdığı nesirleri olmuştur.⁹¹ Reşîduddîn Ebû Bekir Muhammed Arap Fas edebiyatı konusunda öncü bir yazardır. Hârezm’de gözlerini dünyaya kapatmıştır. Hocası ez-Zemahşeri’yi kendisine hayatı boyunca örnek almasıyla çok sayıda kitap yazmıştır. *Tercumânu’l-Belâga*,⁹² *İbkâru’l-Efkâr fi’r-Resâil ve’l-Eş‘âr*, *Feraidu’l-Kalâid*, *Divânu Resâil*, *Gururu’l-Akvâl ve Dureru’l-Emsâl*, *Enesu’l-Lehfân min Kelâmi ‘Osmân b. ‘Affân ve Matlubu Kulli Tâlib min Kelâmi ‘Alî İbn Ebî Tâlib*⁹³ yazdığı eserler arasında bulunur.

9. Ebû Tâhir ‘Îmâduddîn Ahmed b. Muhammed İbrâhîm es-Silefî (ö.576/1180)⁹⁴’nin lakabı Sadruddîn olarak bilinir. ez-Zemahşeri’nin derslerine katılarak ondan icazet almayı başarmıştır. ez-Zemahşeri’nin derslerine katılmış olsa da hocasının mezhebine değil, Şafi’î mezhebine bağlıdır. İskenderiye’ye gittiği bir gün, zamanın halifesinden öğrencilere ders vermesi karşılığında halifeden medrese yapmasını istemiştir. Halife de bu isteği kabul etmiş ve medrese inşa ettirmiştir.⁹⁵

Hadis alanında uzman olan Ebû Tâhir ‘Îmâduddîn Ahmed İskenderiye Valisi ile anlaşp çok zengin bir kız bularak dünya evine de girmiştir. Bu evlilik sonucunda sıkıntıda olan maddi durumunun da iyileştiği görülmüştür.⁹⁶ Evlendikten sonra hayatını burada idame ettirdiği için vefatı da burada gerçekleşmiştir. *Selefiyyât min Eczâi’l-Hadîs*, *el-Mu‘cemu li-Meşîheti Bağdâd*, *el-Mu‘cemu li-Meşîheti İsbâhan*, *Mu‘cemu’s-Sefer*, *el-Fedâilu’l-Bâhire fi Mehâsini Mısr ve’l-Kâhire*, *Selefiyyât min*

⁹¹ Omer Ferrûh (ö.1982), “*Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*” (Beyrût: Dâru’l-‘İlmi li’l-Melâyîn, 1997), 7. Bsm., 3, 367.

⁹² Yazılmış olan bu eseri, Ebû’l-Muzaffer Hârezmşâh için kaleme alıp, yazmıştır. el-Hamevî, *Mu‘cem’ul-Udebâ*, 4, 2632.

⁹³ Mustafâ b. ‘Abdullah Hacı Halife Kâtib Çelebî (ö.1067/1657), “*Keşfu’z-Zunûn an Esâmi’l-Kutub ve’l-Funûn*” (Bağdât: Mektebetu’l-Musennâ, 1941), 2, 1200.

⁹⁴ Bahsedilen bu zatın, dudağının kalın olması sebebiyle, dedesi tarafından Silefî diye lakap verildiği bilinmektedir. Saîd Zihnî ise Silefî’nin soyundan gelen bir akrabasının dudağının yarık, çatlak olması hasebiyle bu ismin verildiğini kaydetmektedir. Yani “Silefî” kelimesi Farsçadaki “üç dudak” manasına gelen kelimenin Arapçadaki karşılığıdır. Suyûtî, *Tabakâtu’l-Huffaz*, 469.

⁹⁵ Şemsuddin Ebû ‘Abdullah Muhammed b. Ahmed b. ‘Osman b. Kaymaz ez-Zehebî (ö.748/1348), “*Siyeru A’lami’n-Nubelâ*” (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2006), 15, 17; ez-Zehebî(ö.748/1348), “*Târîhu’l-İslâm ve Vefâyâtu’l-Meşâhîri*, 36, 487; es-Suyûtî, *Tabakâtu’l-Huffaz*, 1, 120.

⁹⁶ Ebû’l Fîdâ İsmâ’il İbn Kesîr(ö.774/1372), “*el-Bidâye ve’n-Nihâye*” (Amman: Beytu’l-Efkâr ed-Devliyye, ts.), 2, 1933.

*Eczâi'l-Hadîs, Erbaîn el-Buldâniyye*⁹⁷ yazdığı eserleri arasındadır.

10. Galî b. İbrâhîm b. İsmâ'îl Ebû 'Alî Nâsiruddîn (ö.599/1203), ez-Zemahşerî'nin derslerine katılmıştır. Arapça, tefsir, fıkıh vb. alanlarda iyi bir dereceye ulaşmıştır. Bilinen en büyük eseri *Takşîru't-Tefsîr*'dir.⁹⁸

11. Ebû'l-Feth Muhammed b. Sa'd b. Muhammed ed-Dîbacî el-Mervezî (ö.609/1213) ez-Zemahşerî'nin bir talebesine talebe olmuştur. Nahiv ilminde başarılı olan Ebû'l-Feth Muhammed, bu konudaki ilk eğitimini babasından almıştır. Daha sonra ise ez-Zemahşerî ile görüşerek onun öğrencisi olan ve nahiv konusunda başarısı ile bilinen el-Bakkâlî'ye talebe olmuştur. Öğrencilik yıllarından sonra ise bir camide memurluk mesleğini icra etmiştir. *El-Muhassal fi Şerhi'l-Mufassal, Tehzîbu Mukaddimeti'l-Edeb, Feleku'l-Edeb ve Menâfi'u A'dâi'l-Hayavân, Şerhu'l-Enmuzec, el-Kânûnu's-Selahî fi Evdiyeti'n-Nevâhî* yazdığı eserler arasındadır.⁹⁹

12. Ummu'l-Mueyyed Zeynep bint Ebû'l-Kâsım 'Abdurrahmân b. el-Hasan b. Ahmed b. Sehl b. Ahmed b. Abdûs el-Curcânî eş-Şa'riyye (ö.615/1218)'ye Hurre lakabı verilmiştir. Kökeni Nişabur'dan gelmektedir.¹⁰⁰ Bu kadın çok sayıda alimden ders aldığı gibi ez-Zemahşerî'den de ders almıştır. Ulemadan sayılan bu kadın aynı zamanda fakihdir.¹⁰¹ ez-Zemahşerî dışında ders aldığı hocalarına Ebû Muhammed İsmâ'îl b. Ebû'l-Kâsım b. Bekr en-Nisâbü'rî, Ebû Bekr Vecîh b. Tâhir eş-Şehâmiyyîn,¹⁰² Hafız Ebû'l-Hasan Abdulğafir b. İsmâ'îl el-Fârisî ve Ebû'l-Berekât İbnu'l-İmâm

⁹⁷ Ebû Şâme Şihâbuddîn Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. İsmâ'îl Makdis (ö.665/1267), "*Kitâbu'r-Ravdateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Selâhiyye*" (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002), 2, 36; Silefî isimli kişinin 105 yaşına varıncaya kadar yaşadığına ve o yaşta dünyaya gözlerini kapadığına dair bkz. Şemsuddîn Ebû 'Abdullah Muhammed b. Ahmed b. 'Osman b. Kaymaz ez-Zehabî (ö.748/1348), "*el-İşâre ila vefayâti'l-A'yân el-Muntekâ min Târihi'l-İslâm*", thk. İbrâhîm Salih (Dâru İbni'l-Esir, 1991), 297; es-Suyûtî (ö.911/1506), *Tabakâtu'l-Huffâz*, 469.

⁹⁸ Adı geçen bu zatın isminin, Ğali değil de 'Ali b. İbrâhîm b. İsmâ'îl el Gaznevî olduğuna dair görüşler ve bilgilerin de bulunduğunu söylemek doğrudur. Bkz. Ebû'l-Adl Zeynuddîn Kâsım b. Kutlubogâ b. 'Abdullah es-Sûdûnî el-Cemalî İbn Kutlubogâ, "*Tacu't-Terâcim fi Tabakât i'l-Hanefiyye*", thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1922), 2, 38.

⁹⁹ el-Hamevî, *Mu'cem'ul-Udebâ*, 6, 2538.

¹⁰⁰ İbn Hallikân, *Vefayât*, 2, 344.

¹⁰¹ Ziriklî, *el-A'lâm*, 3, 64.

¹⁰² İbn Hallikân, *Vefeyât*, 2, 344.

Muhammed b. Fadl el-Fezarî'yi örnek verebiliriz.¹⁰³ 615/1218 yılında Nişabur'da dünyaya gözlerini kapatmıştır.¹⁰⁴

13. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. 'Alî Muhammed b. Cafer el-Belhî el-Cendelî ez-Zemahşeri'nin Ebû'l-Feth Muhammed b. Sa'd b. Muhammed ed-Dîbacî el-Mervezî gibi nahiv alanında usta olan talebelerinden birisidir. Çok uzun yıllar ez-Zemahşeri'den ders almıştır. Bu alim hakkındaki bilgiler yine ez-Zemahşeri'nin bir öğrencisi olan el-Cendelî'den alınmıştır.¹⁰⁵

14. Ebû 'Amr 'Amir b. Hasan es-Simsâr¹⁰⁶ın ez-Zemahşeri nezdinde özel bir yeri vardır. Bunun nedeni Ebû 'Amr 'Amir'in kız kardeşinin çocuğu olmasıdır. Dayısı ez-Zemahşeri hakkındaki bilgileri çok kıymetli olmuştur. Kendisinden alınan bazı bilgiler şu şekildedir: "*Dayım olan ez-Zemahşeri, 467/1074 tarihinde Çarşamba günü bir Recep ayında doğmuştur. Doğduğu yer ise Hârezm'e bağlı olan Zemahşer'dir. Bir Zilhicce ayında ve Arefe gecesinde 538/1143 tarihinde ise dünyaya gözlerini kapatmıştır. Çoğu yerden edinilebilir bilgiye göre de çok sayıda kişiden hadis, fıkıh, edebiyat dersleri ve icazetleri almıştır.*"¹⁰⁷

15. Ebû Tâhir Saman b. 'Abdumelik el-Fakih¹⁰⁸ hakkında sadece Zemahşer'de ikamet ettiği bilgisi mevcuttur.¹⁰⁹

16. Ebû'l-Hasan el-'İmrânî¹¹⁰ de ez-Zemahşeri'den ders almış öğrencilerindedir.

Zikredilen bu alimler haricinde ez-Zemahşeri'den ders alan birçok alim mevcuttur.

Ez-Zemahşerî, Hârizm bölgesinden sonra Horasan'a gitmiştir. Orada bulunan bazı alimlerle tanışarak onların derslerine katılmıştır. Horasan'da tanınan alimlerden

¹⁰³ Yafî'î, *Mir'at*, 4, 26.

¹⁰⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, 2, 345.

¹⁰⁵ el-Hamevî, *Mu'cem'ul-Udebâ*, 6, 2844.

¹⁰⁶ Mervezî, *el-Ensâb*, 6, 316.

¹⁰⁷ el-Hamevî, *Mu'cem'ul-Udebâ*, 6, 2688; el-Enbârî, *Nuzhetu'l-Elibbâ*, 292.

¹⁰⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 1, 346.

¹⁰⁹ Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî es-Sem'anî Mervezî(ö.562/1167), *el-Ensâb*, thk. 'Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî (Haydarabâd: Meclisu Daireti'l-Ma'arif el-'Osmaniyye, 1962), 6, 316.

¹¹⁰ Muhammed b. 'Alî b. Muhammed b. 'İmrânî, *el-İnbâ fî Târihi'l-Hulefâ*, thk. Kâsım es-Samarrâî (Kâhire: Dâru'l-Âfâki'l-'Arabiyye, 2001), 1, 8.

biri olan Mucîr ed-Devle Ebû'l-Feth 'Alî b. el Huseyn el-Erdestânî ile ahbablık etmiştir. ez-Zemahşerî yazmış olduğu *Şerhu Ebyâti Sîbeveyh* ve *el-Unmûzec* adlı eserlerini sunmuştur. Bu eserler sayesinde Mucîr ed-Devle Ebû'l-Feth'in övgüsünü almıştır. Onun verdiği bir at ve bin dînârı kabul etmiştir.¹¹¹

ez-Zemahşerî, Hârizm ve Horasan'dan sonra İsfahan'a geçmiştir. Orada ise Melikşâh'ın (ö.485/1092) oğlu Muhammed ile tanışarak dostluk kurmuşlardır. Melikşâh'ın oğlu Muhammed'e övgü dolu olan şiirler söylemiş ve çok sayıda beğeni toplamıştır. Daha sonraları ne kadar kaldığı bilinmemekle beraber Halep'te de yaşamıştır. İlim için şehir şehir gezdiği de bu sayede anlaşılmıştır.¹¹²

ez-Zemahşerî bir dönem Mekke'de de ikamet etmiştir. Hicâz bölgesindeki insanlarla iç içe kalarak onların dilleri, gelenekleri, adetleri hakkında etraflıca bilgi sahibi olmuştur.¹¹³ Ona Mekke'de uzun süre bulunup, Mekke halkıyla yan yana olmasının nedeni sorulduğunda ise *"Bulamadığım kalbi bulabildiğim yerdir burası"* diyerek oraya ve halkına olan muhabbetini ifade etmiştir. Hatta Mekke'den sonra gitmiş olduğu Hârizm'den, orayı çok özlemesi münasebetiyle Mekke'ye geri dönmüştür.¹¹⁴

ez-Zemahşerî, bazı seyahatlerinden sonra 512/1118 yılında şiddetli bir rahatsızlık geçirmiştir. Kendisini toplaması zaman almış olsa da kısa süre sayılabilecek bir zaman diliminde sağlığına kavuşarak kaldığı yerden seyahatlerine devam etmiştir.¹¹⁵

1.2.4. İnancı ve Edebi Kişiliği

ez-Zemahşerî, Mutezile inancına bağlı olan bir kişidir. Onun hayır ve şer olarak yaşadığı olaylar karşısındaki tepkileri ve bu kelimelere verdiği anlam ehlisünnete yakındır. ez-Zemahşerî'nin İslâm hakkındaki yorumları hem yaşamış olduğu zamanda hem de vefatından sonraki zamanlarda etkisini göstermiştir. Bir süre sonra Mutezile inancı kendi içerisinde kutuplaşarak iki ayrı grup oluşmuştur. Bu

¹¹¹ el- Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 26.

¹¹² İbn Hallikan, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 271.

¹¹³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 219.

¹¹⁴ el- Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 266.

¹¹⁵ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı -Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 1, 24.

durumdan sonra da ez-Zemahşerî'nin İslâm itikadı hakkındaki yorumları değerini kaybetmiştir. Hatta bazı Şia düşünceleriyle birleşmiş ve ortak olmuştur. Günümüzde de ez-Zemahşerî'nin kendisinin İslâm inanç sistemi ve itikadı hakkındaki incelemeleri ve yorumları önemli bir yere sahip olmuştur. Kullanılabilir bir kaynak hülasası taşımaktadır.¹¹⁶

Bağdat ekolüne tabi olan ez-Zemahşerî, karşıt ekolün görüşleri içinden seçim yaparak bu görüşlerden bazılarını çalışmalarında yer vermiştir. İlim çevresinde üstün zekalı, duruşu sağlam, karakterli ve geniş bilgili olarak anılmıştır. İlim hakkında söylemiş olduğu veciz sözü, anıldığı sıfatlarını doğrular niteliktedir: *“İlim ders ve telkindir. Müsvedde yapmak ve güzel yazmak değildir. Ahmak, nezle kimsenin gülden istifade edemediği gibi hikmetin lezzetini alamaz.”*¹¹⁷

Hanefî mezhebine tabii olan ez-Zemahşerî, divanında yer vermiş olduğu beyitleriyle bağlı olduğu mezheple övünmüştür. Kendisi fıkıh mevzularında inatçı, hiçbir görüşü kabul etmeyen birisi değildir. Diğer mezheplerdeki farklı görüşleri de dinlediğini ve beğendiğini ifade etmiştir.¹¹⁸

وَحَنَافِئًا	أَخْتَارَهُمْ	حُنْفًا،	إِلَى	وَمَذْهَبِي	اعْتِقَادِي	دِينِي	أُسْنَدُ
رَعَانِفًا	يَبْتَغُونَ	لَا	مَذَاهِبَهُمْ	حَنْفِيَّةً	أَنْسَأِبُهُمْ،		حَنْفِيَّةً

“Dinim, inancım ve mezhebim konusunda Hanıflere güvenirim. Mezheplerinde doğru yol üzere oldukları için onları seçerim.”

“Hak din onların neseberidir, Hanıfî onların mezhepleridir. Aşağılık grupların peşinden gitmezler.”

ez-Zemahşerî, savunmuş olduğu Mutezile mezhebi için etrafından ağır derecede tenkitler duymuştur. Ona rağmen benimsediği bu mezhebi ifade etmekten

¹¹⁶ Aydın Ali Aslan, *İslam İnançları ve Felsefesi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1964), 235-239.

¹¹⁷ el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Buldân*, 126; Ebû'l-Fazl Celâluddîn es-Suyûtî, *Bugyetu'l-Vu‘ât fi Tabakâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1979), 388.

¹¹⁸ ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-Belaga*, 371.

çekinmemiştir. Bir gün bir ziyareti esnasında “*Açın kapıyı, Ebû'l-Kâsım el-Mu'tezilî geldi.*” diyerek giriş yapmış olması onun bu konudaki sert tutumunu ifade etmiştir.¹¹⁹

ez-Zemahşerî öğrendiği her dili çok iyi kavrayıp konuşmuştur. Arapça, Türkçe ve Farsça gibi dilleri sonradan öğrenmiş hatta yazdığı eserleri çoğunlukla Arapça olarak yazmıştır. İnsanlar ez-Zemahşerî'yi birkaç dili çok iyi bilmesinden dolayı uzman olarak görmüş ve övmüşlerdir. Bu sebeple çok sayıda kişi ondan ders almıştır.¹²⁰

ez-Zemahşerî'ye ait eserlerden olan *el-Keşşaf*'ı, İbn Haldûn (ö.808/1406) takdir etmiştir. *el-Keşşaf*'ı “*En güzel tefsir*” olarak nitelendirmiş ve bu örneği her yerde vermekten çekinmemiştir.¹²¹ İbn Haldûn *Kur'an-ı Kerim* ayetlerini izah etmiş ve bu konuda ez-Zemahşerî'nin bağlı olduğu mezhebinden deliller sunmuştur.¹²²

Küçüklüğünden bu yana eğitim gören ez-Zemahşerî, o zamanlardan beri dile karşı yakınlığı olan, dini bilgilerini öğrenmeye meraklı birisi olmuştur. Birçok yere yolculuk yapmış olan ez-Zemahşerî gerek Buhara gerek Bağdat'ta ikamet etmiş ancak Mekke'de konaklağı zaman dilimi daha fazla olmuştur.¹²³ Hatta *el-Keşşaf* isimli eserini orada yazmıştır. Aynı zamanda da Sîbeveyhî'nin (ö.194/809) *el-Kitâb* isimli eserini incelemiştir. Hem öğrenmeye açık hem de eğitim vermeye gönüllü olan ez-Zemahşerî birçok alanda başarılı bir alimdir.¹²⁴

1.2.5. Eserleri

ez-Zemahşerî, düşünce yapısı geniş, fikirleri özgün, konuları sıradan olmayan çok sayıda eseriyle ön plana çıkmıştır. Yazmış olduğu eserlerde, hiç yazılmamış konuları işlemiştir. Farklı tarz ve metotlarda konuları çalışmış ve kendine özgü bir üslup kullanmıştır.¹²⁵

¹¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 170.

¹²⁰ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Makarrî et-Tilmisânî, *Ezhâru'r-Riyâd fî Ahbâri 'ÿâd* (b.y., Sundûku İhyai, ts.), 3, 283.

¹²¹ İbn Haldûn, *Divânu'l-Mubtedî*, 556.

¹²² Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn (ö.808/1406), *Divânu'l-Mubtedî ve'l-Haber fî Târîhi'l-'Arab ve'l-Berber(Mukaddime)* thk. Halil Şahhâde (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1988), 556.

¹²³ Şevkî Dayf (ö.2005), *Medârisu'n-Nahviyye* (Kâhire: Dâru'l-Ma'arif, ts.), 7. Basım, 283.

¹²⁴ Ebûbekir Muhammed Esma, *Atvâku'z-Zeheb fî'l-Meva'iz ve'l-Hutab Tahkiki* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 4-5.

¹²⁵ Özek, *Zemahşerî ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, 54.

ez-Zemahşerî, üst düzey düşünce yapısı ve özgün zekâsı ile tanınmıştır. Birçok ilim merkezine seyahatlerde bulunmuştur. Gittiği her yerde önemli alimlerden fıkıh, hadis, edebiyat, belâgat vs. gibi çeşitli alanlarda ders almıştır. Aldığı dersler onun bu ilimlerde ders verecek dereceye gelmesine yardımcı olmuştur.¹²⁶

Akıl ve mantık sahibi olan bu alim özgür düşünceli olmasını yazdığı eserlerine yansıtmıştır. ez-Zemahşerî 'ye ait onu ün sahibi yapan muhtelif dallardaki (lügat, şiir, tefsir vb.), basılmış ve basılmamış eserlerinden bazıları aşağıda zikredilmiştir.¹²⁷

1. *El-Keşşâf fî Tefsîru 'l-Kur'ân*
2. *El-Fâik fî Garâibu 'l-Hadîs*
3. *El-Kelîmu 'n-Nevâbiğ ve 'l-Mevâiz (veya Nevâbiğu 'l-Kelîm)*
4. *El-Makâmât (Nasâihu 'l-Kibâr)*
5. *Rabî 'ul-Ebrâr ve Nusûsu 'l-Ahbâr*
6. *El-Unmûzec (en-Nemûzec)*
7. *El-Mufassal*
8. *Esâsu 'l-Belâga*
9. *Şerhu Mufassal*
10. *el-Mustaksâ fî emsâli 'l-'Arab (asıl adı el-Mustasfâ'dır, bu ad ile basılmıştır)*
11. *Hasâisu 'l- 'Aşar el-Kirâmi 'l-Berar*
12. *Mes 'ele fî Kelimât eş-Şehâde*
13. *El-Kıstâsu 'l-Mustakîm fî 'İlmi 'l- 'Arûz*
14. *Nukâtu 'l-İ'râb fî Garîbi 'l-İ'râbi 'l-Kur'ân*
15. *Mukaddimetu 'l-Edeb*
16. *El-Minhâc (el-Menâhic) fî 'ilmi 'l-Usûl*
17. *Ruûsu 'l-Mesâil*
18. *Dîvânu 'l-Hutab*
19. *Tesliyât ed-Darîr*

Bazı eserleri hakkında bilgilendirmeler kısaca aşağıda bahsedilmiştir:

¹²⁶ Abdussettâr Dayf, *Dîvânu 'z-Zemahşerî* (Kâhire: Mu'essesetu 'l-Muhtâr, 2004), 363.

¹²⁷ Serkîs Yûsuf İlyâs, *Mu'cemu 'l-Matba'âti 'l-'Arabiyye ve 'l-Mu'arreb* (Kâhire: Dârû 'l-Beşâiri 'l-İslâmiyye, 1919), 1, 973-976.

1. *el-Mufassal*: İsimler, fiiller, harfler (edatlar) ve bunlar arasındaki ortak öğeleri içeren müşterekler olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. *el-Mufassal* üzerine yüzün üzerinde şerh ve hâşiye yazılmıştır.¹²⁸ İbnu'l-Hâcib de ez-Zemahşerî'nin bu eseri üzerine *Emâli'l-Mufassal* adlı bir eser yazmıştır.¹²⁹
2. *Esâsu'l Belâga*: Arapça'nın önemli bir lügatini oluşturmuş olan bu eserin malzemesi ayetler, hadisler, meseller, ünlü ediplerin sözleri ve anlam kayması sonucu yeni manalar kazanan kelimelerden ibarettir.
3. *Mukaddimetu'l-Edeb*: Arapça pratik bir sözlük olan bu eser, ez-Zemahşerî'nin muhtemelen ölümünden birkaç yıl önce yazdığı ve isimler, fiiller, harfler, isim çekimi ve fiil çekimi olmak üzere beş bölüme ayırdığı bir eserdir.
4. *el-Mustaksâ fi emsâli'l-'Arab*: 4461 adet eski Arap atasözlerini içeren bir eserdir.
5. *el-Unmûzec*: *el-Mufassal*'ın bir özeti olup çok rağbet görmüş ve şerh edilmiştir. 1928'de İstanbul'da sarf kısmı, sonra yine aynı tarihte Mısır'da irap kâidelerini ihtiva eden kısmı basılmıştır.
6. *el-Keşşâf*: İslâm dünyasında önemli bir yere sahip olan bu eseri ile ez-Zemahşerî, tefsir ilminde yeni bir metot geliştirmiştir. *Kur'ân*'ın belâgat yönüyle ilgilenmiş ve diğer müfessirler gibi rivayet değil dirayet yolunu seçmiştir.

Atvâk isimli eserinin içeriğindeki her bir mevzu için bir hadis veya ayete atıf yapan ez-Zemahşerî, okuyucu için sürükleyici, hayran bırakıcı, süslü ve bir o kadar da açık bir üslup kullanarak dikkat çekmiştir. Örnek verecek olursak bu yazmış olduğu eserde dua konusunun önemine değinmiştir. Altıncı makalesinde bazı ayetlere atıfta bulunarak hatırlatmak istemiştir. Bu ayetlerden bazıları aşağıda zikredilmiştir:

وَأَسِرُّوا قَوْلَكُمْ أَوِ اجْهَرُوا بِهِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

¹²⁸ Bkz. Murat Tala, "Zemahşerî'nin el-Mufassal'ının Şerh ve Hâşiye Literatürü: Dil Bilimi ve Dil Öğretiminde Yenilik Teklifinin Yansımaları", *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*, ed. Mesut Kaya, Sezai Engin (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 435-483.

¹²⁹ Bkz. Murat Tala, *Söz Yazı Kitap İslâm Telif Geleneğinde İmlâ ve Zeccâcî* (Konya: Palet Yayınları, 2018), 43.

“Sözünüzü gizleyin yahut onu açığa vurun; (fark etmez). Şüphesiz Allah, sinelerin özünü (kalplerde olanı hakkıyla bilir).”¹³⁰

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ

“Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu hâlde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler.”¹³¹

وَإِن تَجَهَّرْ بِالْقَوْلِ فَإِنَّهُ يَعْلَمُ السِّرَّ وَأَخْفَى

“Sen sözü açıktan söylemiş olsan da gizli söylemiş olsan da Allah için birdir; çünkü O gizliyi de gizlinin gizlisini de bilir.”¹³²

ez-Zemahşerî'nin *Atvak* isimli eserinin bir makalesinde düz yazı olduğu halde sanki şiirmişçesine olan izlenimi, kelimelerin uyumları vb. okuyucunun gözünde sanki musiki tarzda yazılmış havası vermiştir. Aşağıda bu duruma örnek gösterilecek altıncı makalesi zikredilmiştir.

وجد - ترد/ هدير- جدیر/ سنة - بدعة - سمعة / عليم - خبير/ هجس - اوجس/ المشهور-المنشور/
الکتم-الختم/ الکتاب- الشراب

Bir başka örnek olan yirmi yedinci makalesinde şu kelimeler söylenebilir:

نعامة - زعامة / زعيم - نعيم / أستار- احرار/ اهراع - اهطاع / طغاة - بغاة / هالك - هوالک -
حوالک/ عفاء- ضعفاء

Bir başka açıdan Ebû'l-Berekât Enbârî'nin (ö.577/1182) söylemiş olduğuna göre ez-Zemahşerî'ye bakılırsa önde gelen alimlerden biri olan Ahmed b. Muhammed Meydanî (ö.518/1124) ile ilgili sert eleştiri yapmış olmasıdır. Yazmış olduğu kitaplarından biri olan *Kitâbu'l-Hâdî li'ş-Şâdî* (کتاب الهادی للشادی)'nin mevzuları ile kitaba verdiği ismin uyuşmadığı, bu sürükleyici ve beğenisi yüksek kitaba neden bu ismi verdiğini sorarak ağır bir şekilde eleştirmiştir. Çünkü; kitaba vermiş olduğu *şâdî/شادی* ismi az ilim alan kişi için kullanılır. Bu kitabın ise hitap

¹³⁰ *Kur'an-ı Kerîm Meali*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el- Mülk 67/13.

¹³¹ el-Bakara 2/186.

¹³² Tâhâ 20/7.

ettiği kesim yüksek mertebeye erişmiş kişilerdir. Bu sebeple uygun bulmamış ve kendisini son derece ağır bir şekilde eleştirmiştir.¹³³

el-Kıftî'den (ö.646/ 1248) öğrendiğimize göre ise yine ez-Zemahşerî Meydanî'ye ait olan *Kitâbu'l-Emsâl* eserine imrenmiştir. İçindeki kıskançlık duygusunu “Meydanî” kelimesindeki “mim” harfini silip oraya “nun” yazarak atmak istemiş ve kelimeyi “Nemdânî” yapmıştır. Bu kelimenin anlamını ise Farsçada “hiçbir şeyden anlamayan, bilgisiz, cahil” olarak dile getirmiştir. Meydanî de buna karşılıksız kalmamıştır. ez-Zemahşerî'nin kimi yazdığı eserlerinde mim” harfini “nun” ile değiştirmiş ve Farsçada “Zenahşerî” kelimesinin anlamının güzel olmadığını, “karısını satan adam” anlamına geldiğini belirterek bu şekilde bir karşılık vermiştir.¹³⁴

1.2.6. Vefatı

ez-Zemahşerî, yaşamış olduğu süre boyunca birçok yere seyahatte bulunmuş ve seyahat ettiği kimi yerde ikamet etmiştir. Mekke'de 5 yıl kalması hasebiyle kendisine “Cârullâh” diye lakap verilmiştir. Eserlerinin ona sağlamış olduğu ün sebebiyle kendisine “Fahr-i Hârizm” yani Hârizm'in gururu lakabı verilerek anılmıştır.¹³⁵ Gezmiş ve konaklamış olduğu yerler hasebiyle Arap yarımadasını dolaşmış ve buranın lügatini, gelenek-göreneklerini, yaşayışlarını öğrenmiştir.

ez-Zemahşerî, ana vatanı olan Hârizm bölgesine Bağdat'tan sonra gitmiştir. Orada 2 ya da 3 yıl kaldıktan sonra Arefe günü (9 Zilhicce 538-14 Haziran 1144) h.538/m.1144 yılında vefat etmiştir. Bu yıllar arası yaşamış olduğu mevzusunda

---

¹³³ Ebû'l-Berekât Kemâluddîn ‘Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî (ö.577/1182), *Nuzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Udebâ*, thk. İbrâhîm Samarraî (Zerkâ/Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 1985), 3.basım, 266.

¹³⁴ Arap dili ve edebiyatı'ndaki ulemadan biri kabul edilen Meydânî'nin “*el-Emsâl, es-Sâmî fi'l-Esâmî, el-Hâdî li's-Şâdî*” ve bunun yanı sıra *Nahvu'l-Meydânî, el-Mesâdir, Nuzhetu't-Tarf fi 'İlmi'l-Sarf* ve *Meniyyetu'r-Râdî fi Mesâili'l-Kâdî*” gibi farklı mecralarda kaleme aldığı eserleri bulunmaktadır. el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, 2, 511-513.

¹³⁵ el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât*, 266.

herhangi bir farklılık bulunmamaktadır.¹³⁶ Son nefesini verdiği yer Ceyhun Irmağı kıyısındaki Kurkanc (el-Curcâniye) kasabası olarak bilinir.¹³⁷

ez-Zemahşerî'nin öldüğü zamanı açıkça kız kardeşinin oğlu 'Amr 'Amir b. Hasan es-Simsâr olan yeğeninden öğrenilen bilgilere göre söylemek mümkündür. "Dayım, Hârezm'e bağlı Zemahşer'de 467/1074'te Receb ayının 27'sinde haftanın ortanca günü olan çarşamba günü doğmuş; 538/1143 yılı Zilhicce ayının arefe gecesinde de vefat etmiştir." demiştir. Yeğenin söylemiş olduğu bu cümleler, ez-Zemahşerî'nin sadece ölüm zamanının değil, doğum zamanının da öğrenilmesinde yardımcı olmuştur.¹³⁸

Hârezm bölgesi, ez-Zemahşerî vefat ettiğinde Atsız'ın (ö.552/1156) elinde bulunuyordu. Lakin aynı sene içerisinde Sencer (ö.551/1156) Atsız'ın egemenliği altında olan bu bölgeyi ele geçirerek hükümdar olmuştur. Sencer ise Büyük Selçuklu Devleti'nin başındaki sultandır.¹³⁹

Gezgin, seyyah ve ünlü keşşaf olan İbn Batûta, Hicrî VIII. asırda Hârizm bölgesine gitmiştir. Orada vefat etmiş olan ve kabri bulunan ez-Zemahşerî'yi ziyaret ettiğini, mezarının üstünde bir kubbe olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰ Kendisinin çok tanınan ve o dönemin hatırı sayılır ulemasından biri olduğu bilinmektedir. ez-Zemahşerî her nerede ikamet ederse etsin onu görenler hemen meclis kurarak ondan faydalanmaya çalışmış ve onun değerli bilgilerini almak için birbirleriyle yarışmışlardır. Kendisinin vefat etmesi üzerine üzülmeyen kimse kalmamış, bu sebepten dolayı çok sayıda mersiye yazılmıştır.¹⁴¹

¹³⁶ eş-Şeyh Muhammed Tantavî, *Neşetu'n-Nahv ve Târihu Eşheri'n-Nuhât*, thk. Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Muhammed İsmâ'il (Beyrût: İhyau't-Turâsi'l-İslâmî, 2005), 247.

¹³⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 219; el-Kıftû, *İnbâhu'r-Ruvât*, 268; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 173- 174.

¹³⁸ Şihâbüddîn Ebû 'Abdullah Yâkût b. 'Abdullah er-Rûmî el-Hamevî (ö.626/1230), *Mu'cem'ul – Udebâ/İrşâdu'l-Erib ilâ Ma'rifeti'l-Edîb* (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1980), 6,2688.

¹³⁹ Mahmûd Şakir, *İslâm Tarihi*, çev. Ferit Aydın (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1995), 5, 247; Joseph Deguignes, *Büyük Türk Tarihi*, çev. Selahattin Alpay ve arkadaşları (İstanbul: Türk Kültür Yayınları, 1977), 4, 1051.

¹⁴⁰ İbn Batûta, *Tuhfatu'n-Nuzzâr fi Garîbi'l-Emsâr ve 'Acaibi'l-Esfâr* (Beyrût: Dâru İhyâi'l-'Ulûm, 1987), 1,233.

¹⁴¹ İbn Hallikâ, *Vefeyâtu'l-A'yân*, 173.

فَأَرْضَ مَكَّةَ تُدْرِي الدَّمْعُ مَقْتَلُهَا	حُزْنَا لِفِرْقَةِ جَارِ اللَّهِ مَحْمُودِ
--	--

“Mekke toprakları, Cârullâh Mahmûd’un ayrılığı yüzünden gözyaşı döktü.”

ez-Zemahşerî’nin mezhebinin farklı olması hasebiyle onun vefatından sonra arkasından bazı insanlar rahmet okurken, bazı insanlar da “Allah, ona affi ile mağfiret buyursun” ya da “Allah, ona acısın ve yakmasın” diyerek anmışlar, dua etmişlerdir.¹⁴²

ez-Zemahşerî, “Bir gün vefat eder, bu dünyadan göçüp gidersem mezarımın taşı üzerinde şu cümlelerin yazılmasını istiyorum.” diyerek ölmeden önce vasiyette bulunmuştur. Cümleleri aşağıda zikredilmiştir:

إِلَهِي قَدْ أَصْبَحْتُ ضَيْفَكَ فِي الثَّرَى	وَلِلضَّيْفِ حَقٌّ عِنْدَ كُلِّ كَرِيمٍ
---	---

“Allah’ım, misafirin oldum toprak altında, her cömerdin katında misafirin bir hakkı vardır.”¹⁴³

¹⁴² Ebû'l-Fadl Ahmed b. ‘Ali b. Muhammed b. Ahmed İbn Hacer ‘Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, thk. Dairetu'l-Ma‘ârif en-Nizâmiyye (Hindistan: Muessesetu'l-A‘lamî li'l-Matbû‘at Beyrût, 1971), 6, 4.

¹⁴³ Ebû Muhammed ‘Afîfuddîn ‘Abdullah b. Es’ed b. ‘Alî b. Selman Yâfi’î (ö.768/1367), *Mir’atu'l-Cinân ve ‘İbretu'l-Yakazân fî Ma’rifet-i ma Yu‘teberu min Havâdisi'z-Zamân*, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1997), 3, 207.

İKİNCİ BÖLÜM
EL-MUSTAKSÂ FÎ EMSÂLİ'L-‘ARAB VE ARAP EDEBİYATINDAKİ
DEĞERİ

1.3. Arap Edebiyatında Emsâl Literatürü

Meseller, açık ifade edilen ve sanatsal olarak yüksek bir düzeyde atasözleri olarak kabul edilen sözlerdir. Arap kaynaklarına göre meseller hakkında ortak bir tanım mevcut değildir. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224/838) meseller hakkında söylediği cümlesi aktarılacak olursa, “*Cahiliye ve İslami dönemlerde yaşamış Arapların hikmeti*” olarak ifade etmiştir.¹⁴⁴ Başka bir örnek verilecek olursa, Ebu'l-Bekâ' mesellerin, hikmetten daha açık olduğunu söylemiştir.¹⁴⁵ Dolayısıyla hikmet ve mesel arasında farklılıklar bulunduğunu ifade etmişlerdir.

مَثَل mesel kelimesi Arapçada (çoğulu أمثال emsal) “eş, örnek, benzer, numune, bir şeyin sıfatı, ibret, delil, alâmet” gibi manalara gelmektedir.¹⁴⁶ Anlam olarak verilen kelimeler "benzer" manasına işaret etmektedir. Meseller teşbihten oluşmuştur. Bir durum farklı bir duruma ya da bir sıfat farklı bir sıfata teşbih yapılır. Mesel için farklı tanımlar olsa da ittifak edilen tanım için şu söylenebilir: "Ortaya çıktığı asıl duruma benzeyen yeni bir durum için kullanılan, yaygın, kabul edilen, kısa ve belîğ bir sözdür."¹⁴⁷ Yeni oluşan durum ilk duruma benzerlik gösterdiği için mesel olarak adlandırılmıştır.¹⁴⁸

Arap edebiyatında çok sayıda mesel olması, Arap edebiyatının mesel bakımından dünyada en zengin edebiyat olmasına yardımcı olmuştur. Bazı kaynaklara göre 14000 mesel mevcuttur. Sözlü olarak aktarılmış bu mesellerden bazıları Araplarda yazma geleneği olmadığı için unutulmuştur. Genel olarak şiir vesilesiyle hafızalarda kalmış olan mesellerin yaklaşık 6000 kadarı bizlere ulaşmıştır. Mesellerde soyutluktan sıyrılıp somut hale gelmek, ifadelerde anlamı genişletmek ve süslemek için şiirlerden yararlanılmıştır. Dolayısıyla şiirlerdeki bazı beyitler kullanılarak hem Cahiliye hem de İslami dönemde meseller geliştirilmiş ve çoğaltılmıştır. Çoğu şiirlerde hikmetler ve anlamlı sözler mevcuttur. Zamanla da

¹⁴⁴ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emsâl*, thk: Abdulmecîd Katâmiş, (Dımaşk-Beyrût: Câmî'atu'l-Maliki Abdulazîz b. Su'ûd, Mekke ve Dâru'l-Ma'mûn, 1400/1980), 34.

¹⁴⁵ Ebu'l-Bakâ' Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî el-Kefevî, *el-Kulliyât*, thk: Adnân Dervîş ve Muhammed el-Mısırî, (Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 1419-1998), 852.

¹⁴⁶ İbnu Menzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk: Abdullah Alî el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hesebullah ve Hâşim Muhammed eş-Şâzilî, (Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1981), 6/4131-4134.

¹⁴⁷ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecma'u'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, (Beyrut: Matba'atu's-Sunneti'l-Muhammediyye, 1374/1955), 1/5-6.

¹⁴⁸ Ebu'l-Bakâ' el-Kefevî, *el-Kulliyât*, 572-573.

insanların yaygın olarak bu hikmetli ve anlamlı sözleri kullanması sebebiyle meseller arasında yerlerini almıştır.¹⁴⁹

Arap mesellerinin bazıları kaynağını İslam büyüklerinin olaylara ve hikayelere dayanan güzel söz yani vecizelerinden almıştır. Bazıları şiiirlerden bazıları da ayet- hadislerden almıştır. Kimi mesellerin kaynağını ayetlerden ve hadislerden alması bunun yanı sıra kimi mesellerin de İslam büyüklerinin güzel sözlerinden alması bu mesellerin İslami döneme döndüğünü ortaya koymuştur. Meseller teşbih, kinaye vb. edebi sanatlar bakımından oldukça zengindir.¹⁵⁰

Mesellerle ilgili rivayetler, meselin ortaya çıkmış olduğu zaman, söylendiği mekân, şiiirden etkilenip etkilenmediği, meselin ortaya çıkmasına sebep olan kabileler arasındaki muharebeler, diğer bir ifadeyle “Eyyamu’l-Arab”ı iyi bilmekle o meselin anlaşılacağına işaret etmiştir.¹⁵¹

Meseller, hicri yüzyılın erken bir döneminde yazılmaya başlamıştır. Mesellerin telifinin ilk zamanlarında, mesellerle alakalı olaylara, aynı zamanda haberlere daha çok önem verilmiştir. Bu durumdan kaynaklı olarak yazılmış ilk eserlerde mevcut mesel sayıları az olmuştur. Mesele bağı olan olay ve hikâyeler uzunca anlatılmıştır. Müelliflere örnek olarak Suhâr el-Abdî (öl. 40 H.) ve Ubeyd b. Şeriyye’yi (öl. 67 H.) söylemek mümkündür. İkinci yüzyıl başlarında ise bir mesel eseri olarak *Emsâlu’l-Arab* isimli el-Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî’nin (öl. 170 H.) eseri kabul edilmiştir.

Emsâlu’l-Arab isimli eserin yanı sıra birçok âlimin eserini bulmak mümkün olmuştur. el-Mufaddal isimli alimin yazmış olduğu bu eser, emsal alanında günümüze kadar ulaşmış ilk eser sayılmıştır. Sonraki yüzyıllarda yine mesel konulu art arda eserler verilmiştir. Mesel konusunda, beşinci yüzyıl sonu ve altıncı yüzyıl başında önceden yazılmış olan eserlerden de faydalanarak içeriği en geniş ve önemi fazla olan iki eser tasnif edilmiştir:

---

¹⁴⁹ Tacettin Uzun, “Arap Dilinde Meseller”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/11(1996), 167.

¹⁵⁰ Davut Ertem, *Salâhî’nin Dîvân’ı ve Nuhbetu’l-Emsâl’i (İnceleme-Metin)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 74.

¹⁵¹ Uğur Boran, *Diyarbakirli Said Paşa Mesel Kitabı Nuhbetu’l-Emsâl* (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017), 10-11.

İlk olarak Ahmed b. Muhammed el-Meydânî Neysâbü'rî'nin (öl. 518 H.) eseri örnek verilir. *Mecma'u'l-Emsâl* isimli eseri, 6000'den fazla meseli içermektedir. İkinci olarak ise ez-Zemahşerî'nin (öl. 538 H.) eseri örnek verilir. *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* isimli eser 3461 mesel içermektedir. Bu çalışmanın konusu ez-Zemahşerî'nin *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* adlı eseri ile bununla beraber Arap meselleri konusunda basılmış önemli bazı eserlerden *Kitâbu'l-Emsâl*, *Cemheretu'l-Emsâl* ve *Mecma'u'l-Emsâl* hakkında aşağıdaki bilgiler zikredilmiştir.¹⁵²

Kitâbu'l-Emsâl (كتاب الأمثال): Yazarı Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'dır (öl. 224 H.). Şiir, dil ve bunların yanı sıra fıkıh, hadis ve Kur'an ilimlerinde öne çıkan bir âlimdir. Müellif, eserine mukaddime ile başlamıştır. Kitap 1386 mesel içermektedir. Mesellerin anlaşılması zor olan kelimelerini, kullanıldığı yeri ve kaynağını açıklamıştır. Daha çok şiirle istişhâdda bulunmuştur. Alimler tarafından çok beğeni alan bu eser, Ebû 'Ubeyd el-Bekrî tarafından daha geniş hale getirilmiştir. Bu hale getirildiği kitap, *Faslu'l-Makal Fî Şerhi Kitâbi'l-Emsâl* isimli eserdir.¹⁵³

Cemheretu'l-Emsâl (جمهرة الأمثال): Eserin yazarı Ebû Hilâl el-Askerî'dir (öl.400/1009). Eserinde müvelled meselleri değil fasih meselleri aktarmaya çalışmıştır. Kitap 3000' e yakın mesel barındırmaktadır. 29 bâbda ve alfabetik sıralama şeklinde verilmiştir. Bâbların her bir meseli düzenleme yapılmadan verilmiştir. 800 meseli "Ef'alu min" (أفعال من) veznindeki mesellerden oluşmuştur. Yazar, eserinde 1972 meseli açıklayarak vermiştir. Her bâb başında, o bâbın harfi ile başlayan meselleri aktarmış, kimi meselleri ise izah etmiştir. 28.bâbı tamamen (لا) ile başlamış olan mesel örneklerine ayırmıştır.¹⁵⁴

Mecma'u'l-Emsâl (مجمع الأمثال): Eserin yazarı, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî en-Neysâbü'rî'dir (öl. 518/1124). Geçmiş dönem emsalleri arasında en kapsamlı ve mühim olanı bu eser olarak kabul edilmiştir. İçerisinde 6000'den fazla mesel vardır. 1008 tanesi müvelled meseldir. Ebû'l-Fadl Ahmed b.

¹⁵² Ahmet Onur, *Zemahşerî'nin "el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab" İsimli Eserinin İncelenmesi ve 1. Cildinin Türkçeye Tercümesi*, (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,2022), 15.

¹⁵³ A. J. Prel, *Mûcazu Dâireti'l-Ma'ârifi'l-İslâmiyye*, (Merkezu's-Şârikati li'l-İbdâ'i'l-Fikrî, 1419-1998), 29/9011.

¹⁵⁴ Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretu'l-Emsâl*, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm ve Abdulmecîd Katâmîş. (Beyrût: Dâru'l-Cil ve Dâru'l-Fikr, 1408/1988), 1/6.

Muhammed el-Meydânî en-Neysâbûrî, *Cemheretu'l-Emsâl* eserinde olduğu gibi eserindeki bâblarını alfabetik düzene göre vermiştir. Fakat her bâbdaki meselleri kendi içerisinde bir sıralama vererek yazmamıştır. Eserini toplam otuz bâba ayırmıştır. İlk yirmi sekiz bâbda meselleri aktarmıştır. Her bâbda ilk önce eski fasih meselleri aktarmıştır. Sonra “Ef’alu min” veznindeki meselleri zikretmiştir. En son olarak da müvelled meselleri vermiştir. Müellif yirmi dokuzuncu bâbda Arapların günlük yaşantılarına, savaşlarına yer vermiştir. Otuzuncu bâbda ise hikmetli sözler ve hadis-i şeriflere yer vermiştir. Bahsedilen bu eser mesel sayısı ve aktarılan hikâyeleri bakımından önemli kabul edilmiştir. Bu sebepten dolayı da eser hakkında çok sayıda çalışmalar mevcuttur. Eş-Şeyh İbrâhîm el-Ahdeb (öl. 1308/1890) eseri *Ferâidu'l-Leâl fî Mecma'i'l-Emsâl* ismiyle manzum ederek yazmıştır.¹⁵⁵

Mecma'u'l-Emsâl'in batıda ve doğuda çok sayıda baskısı mevcuttur. Baskıları aşağıda zikredilmiştir:¹⁵⁶

Batı baskısı

1. Joh Jakob Reiske, Leipzig, 1758.
2. Edward Pocock, Cambridge, 1671.
3. Freytag, Bonn baskısı, 1838.
4. Heinrich Albert Schultens, Leiden baskısı, 1773.
5. N. G. Schroeder, Leiden, 1795.

Verilen baskılarında eserin bir kısmı yayınlanmıştır.

Doğu baskısı

1. el-Mu'âviniyye es-Sekâfiyye, İrân, 1344.
2. Thk: Huseyn b. Ebî Bekr en-Necmî el-Kermânî, Tahrân, 1290.
3. Thk: Muhammed es-Sebbâğ ve Muhammed Kutte el-'Adevî, Bulâk matba'ası, Mısır, 1284.

4. Matba'atu'l-Hayriyye, Kâhire, 1310. Onun kenarında Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Cemheretu'l-Emsâl* isimli eseri yayımlanmıştır.

¹⁵⁵ Onur, *Zemahşerî'nin “el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab” İsimli Eserinin İncelenmesi ve 1. Cildinin Türkçeye Tercümesi*, 16.

¹⁵⁶ Onur, *Zemahşerî'nin “el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab” İsimli Eserinin İncelenmesi ve 1. Cildinin Türkçeye Tercümesi*, 17-18.

5. Menşûrât Dâru mektebeti'l-Hayât, Beyrût, 1995.
6. Na'îm Hasan Zerzûr, Beyrût, 1988, 2004 ve 2010.
7. Sa'îd Muhammed el-Lehhâm, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 2000.
8. Cân Abdullâh Tûmâ, Dâru Sâdir, Beyrût, 1.baskı, 1422-2002.
9. Kusay el-Huseyn, menşûrât Dâri'l-Hilâl, Beyrût, 2003.
10. Thk: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, İsâ el-Bâbî el-Halebî baskısı, Kâhire, 1977.
11. Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Matba'atu's-Sunnetu'l-muhammediyye, 1374/1955.
12. Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, el-Mektebe't-Ticâriyye, Matba'atu's-Se'âde, Mısır, t.y.
13. Thk: Ahmed Alî Hasan ve Târik el-Eşheb, Mektebetu'l-Âdâb, Beyrût, 1.baskı, 2012.

Genel olarak araştırmacıların, Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm ve Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd'in baskılarına başvurduğu bilinmektedir. Eseri tahkik edenlerden biri Şam Üniversitesinden Profesör Alî Ebû Zeyd'tir. Eserin yayımlanmasına çabaladığını belirtmiştir.¹⁵⁷

Tezde konu olan eser *el-Mustaksâ fi emsâli'l-'Arab*'ın yazarı ez-Zemahşerî, *Mecma'u'l-Emsâl* isimli eseri tam anlamıyla bildiği zaman kendi yazdığı eseri *el-Mustaksâ fi emsâli'l-'Arab*'ı kaleme aldığı için çok pişman olduğu belirtilir. *Mecma'u'l-Emsâl* adlı eserin mesel sayısı, içerik ve metot bakımından kendi eseri olan *el-Mustaksâ fi emsâli'l-'Arab*'dan çok üstün olarak kabul edilmiştir.¹⁵⁸

Ef'alu Min (أَفْعَالٌ مِنْ) vezninde olan meselleri içeren eserler: İlk olarak el-Mufaddal ed-Dabbî'nin yazmış olduğu eseri *Emsâlu'l-'Arab*'ı örnek olarak vermek mümkündür. Müellif yazdığı eserinde sadece 14 tane bu vezinde mesel kullanmıştır.¹⁵⁹ İkinci olarak Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın yazdığı *Kitâbu'l-Emsâl* eserini söylemek mümkündür. Eserde bu vezinde kullanılan çok sayıda mesel

---

¹⁵⁷ Alî Ebû Zeyd, *Kirâ'etun Fî Menheci Mecma'i'l-Emsâli li'l-Meydânî ve'l-Mukarreri Fih*, Mecelletu't-Turâsi'l-Arabî 86-87 (1423-2002),279, 282.

¹⁵⁸ Hâcî Halife Mustafâ b. Abdillâh (Kâtip Çelebî), *Keşfu'z-Zunûn 'An Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn* (Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, ty), 2/1598.

¹⁵⁹ el-Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî, *Emsâlu'l-'Arab* kaddeme lehu: İhsân Abbâs, (Beyrût: Dâru'r-Râid el-Arabî, 1403-1983), 58, 109, 129, 130, 134-135, 146, 172 ve 185.

örnekleri vardır.¹⁶⁰ el-Meydânî'nin eseri *Mecm'au'l-Emsâl*'de de her bâbda "Ef'alu min" vezninde meseller mevcuttur. Ayrıca Ebû Hilâl el-Askerî'nin eseri *Cemheretu'l-Emsâl*'de de görmek mümkündür. Diğer bir örnek olarak da Zeyd b. Rifâ'a el-Hâşimî'nin (öl. 373/983) *Kitâbu'l-Emsâl* adlı eseri söylenebilir.¹⁶¹

1.4. Zemahşerî'nin *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* Adlı Eseri

Çalışmada bahsi geçen ez-Zemahşerî'nin eseri *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* hakkında bilgiler verilmiştir. Kaç ciltten oluştuğu, her bir cildindeki mesel sayıları, eserdeki mesellerin sıralanış şekli ve günümüze kadar kaç matbaanın yayınlamış olduğuna dair bilgiler zikredilmiştir.

1.4.1. Kitabın Genel Özellikleri

Tezde ele alınan eser, iki ciltten oluşan bir mesel kitabıdır. Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *المستقصى في أمثال العرب* (*el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab*) adlı eserinde Arap mesellerini içerir. Günümüze ulaşan önemli mesel kitaplarının sonuncularındandır. Kitabın birinci cildinde yazarı ez-Zemahşerî, 1917 mesel ikinci cildinde ise 1544 mesel ele almıştır. Toplamda 3461 mesel içermektedir. *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab*, Arap meselleri arasında önemli bir kaynak kabul edilmiştir. ez-Zemahşerî, eserini 28 bölüme ayırmıştır. İlk bölümü olan babul hemze kısmındaki mesellerin sayısı diğer bölümlerdeki mesel sayılarından çok olduğu için birinci cilt sadece o bölümden oluşmuştur. Bölümlerinin her birinde başlık olarak koyduğu harf ile başlayan meselleri açıklamıştır. Sıralama şekli ise tam olarak alfabetik sıraya göre oluşturulmuştur. Eserde ele alınan meseller, bütün kelimelerin birinci, ikinci ve üçüncü harflerine bakılarak sıralanmıştır. Bu sayede okuyuculara eserden yararlanma kolaylığı sağlamıştır. Eserde genel olarak diğer emsal kitaplarında olduğu gibi *أفعل من* veznindeki meseller ayrı bir başlık altında verilmemiştir. Alfabetik sıraya göre zikredilmesi gereken yerde belirtilmiştir. Eserin bu tarzdaki içeriği de yine okuyucuların işini kolaylaştırmada yardımcı olmuştur. Mesellerin söyleniş sebeplerini belirterek, kaynaklarını açıklayarak ve sürekli şahid getirerek eserini telif etmiştir. Dil ve nahiv olarak eserine aldığı görüşlerin kime ait olduğunu

¹⁶⁰ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emsâl*, 44, 67, 92, 107, 123, 127, 207, 215, 239-240, 258, 360-371...

¹⁶¹ Zeyd b. Rifâ'e el-Hâşimî, *Kitâbu'l-Emsâl*, thk: Alî İbrâhîm Kurdî (Dımaşk: Dâru Sa'di'd-Dîn, 1423-2003), 4-32.

belirtmemiştir. Bu eseri ez-Zemahşerî, hayatının genç sayılacak döneminde, H. 499 yılında bitirmiştir.¹⁶² Mesellerinin açıklamasında ayet, hadis ve çoğunlukla şiir kullanmıştır. Mesellerin açıklamasını yaparken genel olarak anlattığı kişileri belirtmiştir.

ez-Zemahşerî'nin *el-Mustaksâ fi emsâli'l-'Arab* adlı eseri, el-Meydânî Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed en-Neysâbü'rî'nin yazmış olduğu ve yaklaşık 6000'den fazla mesel bulunan *Mecma'u'l-Emsâl*'den sonra gelmektedir. Eserlerin yazarları el-Meydânî ve ez-Zemahşerî aynı bölgede yaşamış iki kişidir. Aynı asırda yaşadıkları bilinen yazarların vefât etme zamanları arasında 20 sene vardır. Bahsedilen bu eserleri mesel kaynaklarının en geniş olanları olarak kabul edilmiştir. ez-Zemahşerî'nin 3461 mesel içeren eseri *el-Mustaksâ fi emsâli'l-'Arab*, el-Meydânî'nin *Mecmau'l-Emsâl* adlı eseriyle aynı dönem içerisinde yazılmış olmasına rağmen *Mecmau'l-Emsâl*'den hep geri planda kalmıştır. Ebû'l Fadl el-Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*'de mesellere detaylı ve geniş şekilde açıklamalar yapmasıyla diğer mesel yazarlarından çok öne çıkmıştır.¹⁶³ ez-Zemahşerî eserinde ele aldığı mesellerin anlamlarını ve hikâyelerini açıklamıştır. Kitabın çoğu yerinde mesellere delil olarak şiirlerden örnek vermiştir. Şiirlerin yanı sıra az sayıda ayet ve hadis de bulunmaktadır. Mesellerin bazılarını da dil bilgisi bakımından incelemiştir.

el-Mustaksâ fi emsâli'l-'Arab eserini şu ana kadar üç matbaa yayınlamıştır. İlki 1381/1962 yılında ed-Deken matbaası tarafından Hindistan'ın Haydarabad şehrinde basıma hazır hale getirilmiştir. Bahsi geçen bu baskının bir doktora tezi olarak çalışıldığı fakat öğrencinin hastalanması sebebiyle bu işi matbaanın editörlerinden birinin devraldığı bilinmektedir. Çalışmada esas alınan baskı ise 1. baskı 1397/1477 yılında 2. baskı ise 1408/1987 yılında Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye tarafından Beyrût'ta basılmıştır. Bu matbaa Haydarabad'da basılanı direkt olarak fotokopi şeklinde yayınlamıştır. Üçüncü basım ise 2011 yılında Beyrût'ta, thk: Kârîn Sâdir, Dâru Sâdir matbaası tarafından basılmıştır.¹⁶⁴

¹⁶² Hâcî Halîfe, *Keşfu'z-Zunûn*, 2/1675.

¹⁶³ Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Rahmi Er, Azmi Yüksel (Ankara: İmaj Yayınları, 1993), 45.

¹⁶⁴ Onur, *ez-Zemahşerî'nin el-Mustaksâ fi emsâli'l-'Arab isimli eserinin incelenmesi*, 72.

1.4.2. *el-Mustaksâ fî emsâli'l-‘Arab’ın Temel Konuları ve Muhteva Özellikleri*

Eserde yer alan meseller konularına ayrılmış ve alfabetik şekilde sıralanmıştır. Temel konuları verilmiş; cilt, sayfa ve atasözü numarası tablo olarak zikredilmiştir. Ayrılmış olan konular da beş ana başlık altında toplanarak uygun meseller her bir başlığın altında verilmiştir.

1.4.2.1. *el-Mustaksâ fî emsâli'l-‘Arab’ın Temel Konuları*

Eserin belli başlı konuları aşağıda zikredilmiştir:

Tablo 1: Eserin konuları ile cilt numarası, sayfa sayısı ve atasözü numarası

Konular	Cilt, sayfa ve atasözü numarası
Açığa çıkmak konusu,	2.c., s. 7(18)
Açgözlülük konusu,	1. c., s. 49(184)
Açıklık konusu,	1. c., s. 28(87)
Açlık konusu,	1. c., s. 57(201)
Ağır olmak konusu,	1. c., s. 41(139)
Ağlama konusu,	1. c., s. 28(84)
Ahmaklık konusu,	1. c., s. 85(325)
Alay etme konusu,	2. c., s. 7(16)
Aile konusu,	1. c., s. 45(172)
Aldatma (hile yapma) konusu,	2. c., s. 8(20)
Alışılmış olma konusu,	1. c., s. 8(18)
Arkadaşlık konusu,	2. c., s. 76(274)
Aşağılanma, horlanma konusu,	1. c., s. 130(501)
Ayıp etme konusu,	2. c., s. 62(233)
Bağlılık konusu,	2. c., s. 32(107)
Başarısızlık konusu,	1. c., s. 112(434)
Beddua konusu,	2. c., s. 6(15)
Bela konusu,	1. c., s. 144(566)

Benzeme konusu,	2. c., s. 31(102)
Bereket konusu,	2. c., s. 49(183)
Bir işi tam anlamıyla yapma konusu,	1. c., s. 32(102)
Boşanma konusu,	1. c., s. 136(528)
Cahillik konusu,	1. c., s. 58(208)
Cimrilik konusu,	1. c., s. 11(32)
Cömertlik konusu,	1. c., s. 53(197)
Cüret konusu,	1. c., s. 46(165)
Değişken olma konusu,	1. c., s. 89(339)
Dik başlılık konusu,	2. c., s. 73(264)
Dikkatli olma konusu,	1. c., s. 61(220)
Duygu konusu,	2. c., s. 66(243)
Düzgün iş yapmama konusu,	1. c., s. 3(359)
Ecel konusu,	2. c., s. 45(170)
Emek konusu,	2. c., s.416(1544)
Etkilenme konusu,	2. c., s. 79(286)
Fakirlik konusu,	2. c., s. 73(262)
Fırsat kaçırma konusu,	2. c., s.6(14)
Fırsat kollama konusu,	2. c., s. 4(7)
Gizlenme konusu,	1. c., s. 92(353)
Gizlilik konusu,	1. c., s. 104(411)
Gösteriş konusu,	1. c., s. 139(541)
Güç, kuvvet konusu,	1. c., s. 138(535)
Güzel hitap etme konusu,	1. c., s. 102(395)
Güzellik konusu,	1. c., s. 52(191)
Güvenilirlik konusu,	1. c., s. 8(21)
Had bilmek konusu,	1. c., s. 18(52)
Haksızlık konusu,	2. c., s. 83(302)

Hareketli, hızlı olma konusu,	1. c., s. 114(444)
Hayırlılık konusu,	2. c., s. 77(279)
Hırs konusu,	1. c., s. 64(237)
Hızlılık konusu,	1. c., s. 49(180)
Hikmet konusu,	1. c., s. 69(269)
İfrat konusu,	2. c., s. 82(298)
İftira konusu,	2. c., s. 86(311)
İncelik (ölçü) konusu	1. c., s. 143(555)
İstenmeyen durumun başa gelmesi konusu,	1. c., s.144(567)
İşe yaramamak konusu,	2. c., s.11(30)
İşi bir iyi yapma konusu,	2. c., s. 74(270)
İyi olma konusu,	1. c., s. 65(245)
İyilik yapayım derken kötülük yapma konusu,	2. c., s.2(3)
Kaba davranma konusu,	1. c., s. 23(64)
Kan dökmek konusu,	2. c., s. 81(294)
Karışmak konusu,	1. c., s. 94(364)
Kerih olmak konusu,	1. c., s. 26(72)
Karmaşıklık konusu,	2. c., s.73(265)
Komşunun ve komşuluğun önemi	2. c., s. 10(26)
Korkaklık konusu,	1. c., s. 43(155)
Korunma konusu,	1. c., s. 87(333).
Keskinlik konusu,	1. c., s. 61(217)
Kısmet konusu,	2. c., s. 415(1541)
Kılavuzluk (yol gösterme) konusu,	1. c., s. 118(468)
Kibir (kendini beğenme) konusu,	1. c., s. 113(440)
Kötülük konusu,	2. c., s. 75(271)

Menfaat konusu,	2. c., s. 6(12)
Merhamet ve şefkat konusu,	1. c., s. 89(336)
Nankörlük konusu,	2. c., s.93(328)
Nasihat konusu,	1. c., s. 140(545)
Nasip konusu,	1. c., s. 127(494)
Ölçülü davranmak konusu,	2. c., s.5(9)
Ölüm konusu,	1. c., s. 63(231)
Övünme konusu,	2. c., s. 15(49)
Özlem konusu,	2. c., s.91(319)
Özgürlük konusu,	2. c., s. 79(288)
Övme konusu,	2. c., s. 74(269)
Rezil olmak konusu,	1. c., s. 139(543)
Sabahlama konusu,	2. c., s. 4(6).
Sabırsızlık konusu,	1. c., s. 102(400)
Sakinlik konusu,	2. c., s. 35(120)
Sertlik konusu,	1. c., s. 101(388)
Sıcaklık konusu,	1. c., s. 63(229)
Sıkıntı konusu,	2. c., s. 37(131)
Sıkıntılı zamanda sakin olma konusu,	1. c., s. 129(498)
Soğukluk konusu,	1. c., s. 15(41)
Söz dinlememe konusu,	2. c., s. 84(306)
Suç konusu,	2. c., s. 70(252)
Şaşkınlık konusu,	1. c., s. 38(129)
Şişmanlık konusu,	1. c., s. 28(86)
Tamah etmeme konusu,	1. c., s. 146(571)
Tatlı ve güzel olma konusu,	1. c., s. 71(276)
Tecrübe konusu,	2. c., s. 51(191)
Teşvik etme konusu,	1. c., s. 44(165)

Terslik, döneklilik konusu,	1. c., s. 105(418)
Tuzak konusu,	2. c., s. 9(23)
Ucuzluk konusu,	1. c., s. 139(539)
Umutsuzluk konusu,	2. c., s. 33(113)
Utanma (haya) konusu,	1. c., s. 90(346)
Uzaklık konusu,	1. c., s. 24(65)
Ümitsizlik konusu,	1. c., s. 38(127)
Üstünlük konusu,	2. c., s. 82(299)
Verilen sözde durmama konusu,	1. c., s. 5(6)
Yakınlık konusu,	1. c., s. 120(473)
Yalan konusu,	1. c., s. 143(554)
Yardımsızlık konusu,	1. c., s. 16(46)
Yavaşlık konusu,	1. c., s. 23(63)
Yeterlilik konulu.	2. c., s. 63(234)
Yücelik konusu,	1. c., s. 141(551)
Yolculuk konusu,	2. c., s. 78(285)
Yorgunluk, bitkinlik konusu,	1. c., s. 35(113)
Zararda olma konusu,	1. c., s. 101(387)
Zekâ konusu,	1. c., s. 65(241)
Zorluk konusu,	2. c., s. 82(300)

1.4.2.2. *el-Mustaksâ fi emsâli'l- Arab*'ın Muhteva Özellikleri

Konularına ayrılan meseller toplandığı başlıklar altında verilmiştir. Her konu başlığının altında benzer birkaç mesel zikredilmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır.

2.2.2.2.1. Edebi İçerikli Hususlar

-Tatlı ve güzel olmak konusu:

أَخْلَى مِنَ التَّمْرِ الْجَنِيِّ: Toplanmış taze hurmadan daha tatlı¹⁶⁵

“Hurma” kelimesinin durumunu açıklamak ve fasih Arapça’da geçtiğini ispat etmek amacıyla Şair el-Hutaye’nin tavîl bahrinde şiiri örnek verilmiştir:

وَأَخْلَى مِنَ التَّمْرِ الْجَنِيِّ وَفِيهِمْ	بَسْأَلَةُ نَفْسٍ إِنْ أُرِيدَ بِسْأَلِهَا ¹⁶⁶
---	---

Toplanmış olan hurmadan daha tatlı, gerektiği zaman cesaretli oluyorlar.

أَخْلَى مِنَ الْوَالِدِ: Evlattan daha tatlı, daha güzel¹⁶⁷

Eserde bu konuda verilmiş 8 mesel örneği mevcuttur. Örnek olan mesellerden ilkinde Şair el-Hutaye’nin şiiri örnek verilerek istihsad edilmiştir. İkincisinde ise hiçbir açıklama yapılmamış ve sadece meselin anlamı verilmiştir.

-Güzellik konusu:

أَجْمَلُ مِنَ الْبَدْرِ: Dolunaydan daha güzel¹⁶⁸

أَجْمَلُ مِنْ ذِي الْعِمَامَةِ: Zî’l imâme’den (sarık sahibinden) daha güzel¹⁶⁹

Zî’l imâme-Sa’id bin Â’s ifade edilmiştir. Güzelliğinden dolayı dışarı her çıktığında bütün kadınlar onu görmek için yola çıkarlarmış. Sa’id b. el-‘Âs Cahiliye devrinde bir sarıkla dolaştığında hürmet olarak ve korktukları için Kureys kabilesinden hiç kimse onunla aynı sarık giymezmiş. Bu yüzden bu lakabı almıştır. Ayrıyeten yöneticilik yaptığı için kinâye olarak bu lakabın kendisine verildiği söylenir. Çünkü Araplar “فُلَانٌ مَعَمَّمٌ” *“Filân sarıklıdır”* der. Kabilesinin bütün sorunlarını o çözer ve bütün işleri o halleder.

ذِي الْعِمَامَةِ “Sarık sahibi” kelimesinin durumunu açıklamak amacıyla Amr b. Sa’id el-Eşdak’ın Tavîl bahrinde bir şiiri örnek verilmiştir:

¹⁶⁵ Ebu’l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), *el-Mustaksâ fî emsâli’l-‘Arab* (Beyrut- Lübnan: Darul Kutubil İlmîyye, 1987M–1407H), 1/71(276).

¹⁶⁶ Ahmed b. el-Emîn b. Muhammed el-Emîn b. Osman el-Alevî eş-Şinkîti, *Dîvânî’z-Zemahşerî* (Mısır: Matba’atu’t-Tekaddum, ts), 67.

¹⁶⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/72(281). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/71(277-278), 1/72(279–283).

¹⁶⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/52(191).

¹⁶⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/52(192).

بَعَثِيرٌ ¹⁷⁰	أَكْفَاؤُهَا	فَمَا	أُخُوهَا	وَأَبْنُهُ	أَبُوهَا	دُو	الْعِمَامَةِ	فَتَاةٌ
--------------------------	--------------	-------	----------	------------	----------	-----	--------------	---------

Bir kızın babası ve kardeşi sarık sahibidir. Bu sebepten kıza lâıyk olanlar çok değildir. Sarık sahibi olan kişinin diğer insanlardan üstün olarak kabul edilmesi ve iyi bir şekilde hürmet görmesi zikredilmiştir. Dolayısıyla bu kişinin kızına da ancak bu düzeyde olan birilerinin uygun olabileceği vurgulanmıştır.

Konuyla alakalı eserde verilen mesellerden ilkinde sadece anlam verilmiş olup, ikincisinde Amr b. Sa'îd el-Eşdak'ın şiiriyle istişhad yapılmıştır.

-Utanma (haya) konusu:

أَحْيَا مِنْ فَتَاةٍ: Bir kızdan daha utangaç¹⁷¹

احيا kelimesi الحياء “utangaçlık” kelimesinden gelmektedir.

أَحْيَا مِنْ مُخَبَّأَةٍ: Henüz evlenmemiş kızdan daha utangaç¹⁷²

“Henüz evlenmemiş kız” kelimesinin fasih Arapça'da hangi kelimeyle söylendiğini, eş anlamlısını vurgulamak amacıyla Şair el-Aşâ'nın kâmil bahrinde şu şiiri örnek verilmiştir:

الْكَسْرِ ¹⁷³	جَائِبٌ	تَقَطُّنٌ	عَذْرَاءٌ	مُخَبَّأَةٍ	مِنْ	أَحْيَا	وَلَأَنْتَ
--------------------------	---------	-----------	-----------	-------------	------	---------	------------

Sen, evin yanına oturup henüz evlenmemiş bakire bir kızdan daha utangaçsın.

Eserde bu konuda toplam 7 mesel vardır. İlk verilen mesel örneğinde kelimenin hangi isimden türetildiği bahsedilmiştir. İkinci meselde ise Şair el-Aşâ'nın şiiriyle istişhad edilmiştir.

¹⁷⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/52(192).

¹⁷¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/91(348).

¹⁷² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/91(350). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/90(346-347), 1/91(349-352).

¹⁷³ el-Aşâ, *Enisul culesa fi şerhi Divanı'Hansa* (Beyrût: y.y., 1888), 23.

-Korunma konusu:

أَحْمِي مِنَ اسْتِ النَّمْرِ¹⁷⁴: Kaplan kalçasında daha korunaklı

Kaplan, arkasından gelmek için uğraşana izin vermez.

أَحْمِي مِنَ أَنْفِ الْأَسَدِ: Aslanın burnundan daha çok korumalı (yanına yaklaşılamıyor, korunuyor)¹⁷⁵

Aslandan daha dirençli bir şey olmadığı söylendi. Gurur/üstünlük ancak burun yönünden olur. أَنْفُ “burun” kelimesini üstün ve güçlü olmak anlamında vurgulamak için tavîl bahrinde bir şiirle örnek verilmiştir.

وَلَا نَالَ فَطُّ الصَّيْدِ حَتَّى تَعْفَرَ ¹⁷⁶	وَكَانُوا كَأَنْفِ اللَّيْثِ لَا شَمَّ مَرَعَمًا
--	--

Burnu hiç zilleti koklamadan aldatmayarak elde eden, avıyla karşı karşıya gelip her seferinde avını yakalayan aslan gibiydiler.

Eserde bu konuda 4 mesel zikredilmiştir. Yukarıda verilen ilk örnekte sadece anlam verilmiştir. İkincisinde ise şiirle istişhad edilmiştir.

-Açıklık konusu:

أَبْلَغُ مِنْ سُحْبَانَ وَإِذِلِّ¹⁷⁷: Sehbân Vâ'il'den daha belîğ

Birbirine düşman iki kavmin aralarındaki düşmanlığı gidermek için bir kelime dahi tekrara düşmeden günün yarısı boyunca kendilerine hitap etmiştir. Sehbânu Vâ'il hatip oluşunu tavîl bahrinde olan şiiriyle şöyle dile getirmiştir:

إِذَا قُلْتُ أَمَّا بَعْدُ أَنِّي خَطِيبُهَا	لَقَدْ عِلْمِ الْحَيِّ الْيَمَانُونَ أَنَّنِي
--	---

Yemenliler şayet “Emmâ ba'd” dersem, onların hatibi olduğumu bilir.

¹⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/87(332).

¹⁷⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/87(333). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/87(334), 1/88(335).

¹⁷⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/87(333).

¹⁷⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/28(87).

أَبْلَغُ مِنْ فُسَيْ: Kuss'tan daha belîğ¹⁷⁸

ez-Zemahşerî eserinde örnek verdiği bu meselde Kuss b. Saîde'nin İyâd kabilesinden olduğunu açıklamıştır. Çok bilindik bir doktor ve herkesçe tanınan bir hatip olduğu belirtilmiştir. Kuss b. Saîde'nin iyi bir hatip olduğunu açıklamak amacıyla Şair el-Aşâ'nıntavîl bahrinde şiiri örnek verilmiştir:

بِذِي الْعَيْلِ مِنْ خَفَّانَ أَصْبَحَ خَادِرٍ ¹⁷⁹	وَأَبْلَغُ مِنْ فُسَيْ وَأَجْرًا مِنَ الَّذِي
---	---

Kuss'tan daha hatiptir ve Haffân'da çalılık bir yerde yaşayan daha cesurdur. Bu şiirde çalılık yerde yaşadığı belirtilen hayvan olarak aslan ifade edilmiştir.

Hutbe verirken asaya yaslanan ilk kişi kabul edilmiştir. Kimi kitaplarda geçen “min fulân ilâ fulân” (falandan falana) ifadesi ile “Emmâ ba'du” (konuya gelince) ifadesini ilk Kuss b. Saîde kullanmıştır. Kendisiyle ilgili şu bilgiler de zikredilmiştir: Bir gün bir kabile heyetinin Hz. Peygamberimize (s.a.v.) gittiği ve Peygamber Efendimizin olara Kuss b. Sâ'ide'yi tanıyıp tanımadıkları sorduğunu söylemişlerdir. Peygamberimiz kendilerine “*Ne yapar?*” diye soru yönelttiğinde ise “*Öldü.*” diye cevap vermişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) şu cümleleri söylemiştir: *Sanki Kuss'un Sûk-ı 'Ukaz'da kırmızı bir deve üzerine binip konuşur hâlde şöyle dediğini görüyorum: “Ey insanlar! Geliniz, dinleyiniz, belleyiniz! İbret alınız! Yaşayan ölür, ölen fena bulur! Olacak neyse olur. Gökte haber, yerde ibret alınacak şeyler vardır. Yeryüzü serilmiş bir döşektir, gökyüzü ise yükseltilmiş bir tavandır, denizler dalgalanır, ticaret revaç bulur, gece kapkaranlıktır, gök burçlarla doludur. Kuss hakça (yakinen) yemin eder ki eğer yeryüzünde rıza varsa, ondan sonra muhakkak kızgınlık (öfke) yeryüzüne iner (rızanın yerine geçer). Yemin ederim, kudreti yüce olan Allah'ın indinde başka bir dîn var ki, O'na şimdi bulunduğunuz dînden daha sevgilidir. İnsanların gittiklerini fakat dönmediklerini görüyorum,*

¹⁷⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/29(88).

¹⁷⁹ eş-Şinkîti, *Dîvânî'z-Zemahşerî*, 67.

niçin? Acaba vardıkları yerden memnun oldukları için mi orada kalıyorlar; yoksa alikonulup da uykuya mı dalıyorlar?’’¹⁸⁰

ez-Zemahşerî çalışmadaki eserinde iki mesel için de şiirle açıklama yapmıştır. Verilen ilk mesel tavîl bahrinde ve kâmil bahrinde şiirle açıklanmıştır. İkinci verilen meselde ise iki tane tavîl bahrinde şiir örnek verilmiştir. İki meselde de bahsi geçen kişilerin iyi bir hatip olduğu ifade edilmiştir. Her ne kadar أما بعد “konuya gelince” ifadesi Sehbân Vâ’il ile alakalı bir meselde geçmiş olsa da bu ifadeyi ilk kullanan kişinin Kuss b. Saîde olduğu zikredilmiştir.

2.2.2.2. Sosyal ve Davranışsal Nitelikli Hususlar

-Düzgün iş yapmama konusu:

أَخْبَطُ مِنْ خَاطِبِ لَيْلٍ: Bir gece oduncusundan beter, rastgele iş yapıyor¹⁸¹

أَخْبَطُ bir defa hedefi vurmak, bir defa hedefi iskalamak demektir. Gece odun toplayan kişi de ne topladığını fark edemez. İhtiyacı olsa da olmasa da her şeyi toplar. O doğru ile yanlış arasındadır.

أَخْبَطُ مِنْ عَشْوَاءَ: Gelişigüzel, gece görü olan bir deveden daha beter. Rastgele iş yapıyor¹⁸²

عَشْوَاءَ ”gece görmeyen dişi deve” anlamına gelir. O görmediği için rastgele şekilde kimisini vurur kimisini ise ıskalar. Verilen meselde geçen bu kelime belagat sanatlarından teşbihi belirten şair Zuheyr b. Ebî Sulmâ’nın tavîl bahrinde bir şiiriyle örnek verilmiştir:

رَأَيْتُ الْمَنَايَا خَبَطَ عَشْوَاءَ مَنْ تُصِبُّ	تَمَّتْهُ وَمَنْ تُخْطِي يُعَمَّرُ فَهَيْرِم
--	--

Ölümün, geceleyin görmeyen bir deve gibi olduğunu gördüm; vurdukları ölür ve bırakmış oldukları ihtiyarlar.¹⁸³ Beyitte bir mecaz söz konusudur. İstiare-i

¹⁸⁰ el-Meydânî, *Mecma’u’l-emsâl*, 1/111.

¹⁸¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/93(359). Türkçede buna karşılık şunlar kullanılmaktadır: "Gece işi kör işi/ Ay ışığında ceviz silkilmez."

¹⁸² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/94(360).

¹⁸³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/94(360).

tasrihiyye vardır. Ayrıca تصب ve نخطئ sözcükleri arasında ise bedi sanatlarından tıbâk sanatı vardır.

Eserde bu konuda verilen mesellerden ilkinde kelime anlamı zikredilmiştir. İkinci meselde ise bir belagat sanatı var olan, şair Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın tavîl bahrinde şiiriyle istişhad edilmiştir.

-Değişken olmak konusu:

أَحُولٌ مِنْ أَبِي بَرَأِقَشَ: İspinoz kuşundan daha değişken¹⁸⁴

“Değişmiş” anlamına gelen أَحُولٌ ‘den türemiştir. Kuş gün içerisinde renkten renge girdiği için böyle söylenmiştir. Kuşun adı, “nakış” anlamına gelen نَقَشَ kökünden türemiştir. Aynı anlamda kullanılan رَقَشَ بَرَقَشَ lafızları da vardır. Bu meselde kelime tahlili yapılarak kâmil bahrinde bir şiir örnek olarak verilmiştir:

أَوْ يَبْخُلُوا لَا يَحْفُلُوا	إِنْ يَغْدِرُوا أَوْ يَفْخَرُوا
كَأَنَّهُمْ لَمْ يَفْعَلُوا	وَعَدُوا عَلَيْكَ مُرَجِّلِينَ
لَوْنُهُ يَتَخَيَّلُ	كَأَبِي بَرَأِقَشَ كُلُّ لَوْنٍ

Aldatsalar ya da zulme uğrasalar yahut cimri de olsalar utanmazlar.

Sanki hiçbir şey yapmamış gibi saçlarını tarayarak sana gelirler.

Her renge giren Ebû Berâkiş gibi olurlar.¹⁸⁵

أَحُولٌ مِنْ ذُنْبٍ: Bir kurttan daha değişken¹⁸⁶

و الحيلة kelimesinden gelmektedir. Hile kelimesindeki yâ' ي harfinin aslı vâv و 'dır. أَحُولٌ وَالْمَحَاوَلَةُ وَالْإِحْتَوَالُ kelimelerinden anlayabilmek mümkündür.

¹⁸⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/89(339).

¹⁸⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/89(339).

¹⁸⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/90(341). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/90(340).

Bu konuda eserde toplam 3 mesel bulunmaktadır. ez-Zemahşerî yukarıda zikredilen ilk örnekte kelime tahlili yaparak kâmil bahrinde bir şiirle istişhad etmiştir. İkinci meselde ise yine kelime tahlili yapmış ve dilbilgisine değinmiştir fakat şiir örneği vermemiştir.

-Açlık konusu:

أَجْوَعُ مِنْ ذُنْبٍ : Kurt gibi aç¹⁸⁷

Kurdun daima aç olduğu vurgulanmıştır. Düşmana beddua etmek için “Kurdun illetini Allah ona versin” denildiği belirtilmiştir. Açlık versin kastedilmiştir.

Meselde geçen mana farklı bir şekilde de ifade edilmiştir: “Kurdun illeti ölümdür.” Çünkü kurt için ölüm haricinde bir illet gelmez.¹⁸⁸ Aslan ile kurt, aç durma ve açlığa katlanma hususunda birbirinden farklıdır. Aslan tamahkâr, iştahı açık, aşırı isteklidir. Lakin bu duruma rağmen yemek yemeden günlerce dayanabilmektedir. Kurt ise daha çok emek harcaması ve başarılı olması, yeri daha sakın ve aslana göre az bereketli olmasına rağmen yememeye dayanamamaktadır. Eğer hiçbir şey avlayamazsa havayı karnına çeker. Kurt ve köpek midesi, kemiği hazmedebilir, fakat kemikten çok daha zayıf olmasına rağmen hurma çekirdeğini hazmedemezler. Bu yüzden أَصْحَ مِنْ ذُنْبٍ “Kurttan daha sağlıklı” olarak bir mesel mevcuttur.¹⁸⁹

أَجْوَعُ مِنْ ذُرْعَةٍ : Zür'ate'den daha aç¹⁹⁰

Bir köpek ismi olduğu belirtilmiştir. Açlık ve susuzluk sebebiyle köpeğin öldürüldüğünü anlatır.¹⁹¹

أَجْوَعُ مِنْ فُرَادٍ : Keneden daha aç¹⁹²

Kenenin bir deve buluncaya dek yemek yemediği belirtilmiştir. Bir sene karnını yere dayayarak bir sene de sırtını yere dayayarak beklediği açıklanmıştır.

¹⁸⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/57(201).

¹⁸⁸ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/186.

¹⁸⁹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/417(833).

¹⁹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/57(202).

¹⁹¹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/186.

¹⁹² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/57(203).

أَجْوَعُ مِنْ كَلْبَةِ حَوْمَلٍ: Havmel'in köpeğinden daha aç¹⁹³

Havmel adında bir kadının geceleri köpeğini evini beklemesi için bağladığını, gündüzleri ise yiyeceğini başka yerlerden temin etmesi için saldığını açıklamıştır. Bu durum uzun süre devam edince köpek açlıktan kuyruğunu yemiş ve mesel böylece ortaya çıkmıştır. “Havmel” isimli kadının köpeğinin durumunu açıklamak için şair el-Kumeyt'in tavîl bahrinde şiiri örnek verilmiştir:

كَمَا رَضِيَتْ جَوْعًا وَسُوءَ رِعَايَةِ	لِكَلْبَتِهَا فِي سَالِفِ الدَّهْرِ حَوْمَلٍ
نُبَاحًا إِذَا مَا أَظْلَمَ اللَّيْلُ دُونَهَا	وَعَنْهَا وَتَجْوِيْعًا خَبَالٌ مُحَبَّلٌ

*Havmel'in geçmişte dişi köpeği için kötü bakıma ve açlığa razı olması gibi Gece onsuz ve onun etrafında karardığında havlıyor ve açlıktan mahvolarak ölüyor*¹⁹⁴

أَجْوَعُ مِنْ لَعْوَةٍ: Hırslı bekçi köpeğinden daha aç¹⁹⁵

“Hırslı dişi köpek” demektir. Çoğulu لَعَاءٌ'dir. Dişi kurda da aynı isim kullanılır. Yani iştahlı ve hırslı dişi kurt ifade edilir.

Eserde bu konu ile ilgili verilen meseller arasında sadece “أَجْوَعُ مِنْ كَلْبَةِ حَوْمَلٍ” meselinde tavîl bahrinde bir şiirle örnek verilmiştir. Aynı zamanda meselin ortaya çıkışı da sadece bu meselde anlatılmıştır. Diğer mesellerde ortaya çıkış sebepleri belirtilmemiştir. Yine bu konudaki sadece أَجْوَعُ مِنْ لَعْوَةٍ isimli meselde, dilbilgisi bakımından kelimenin çoğulu verilmiştir.

-Zararda olmak konusu:

أَخْسَرُ مِنْ أَبِي غُبْشَانَ: Ebu Ğubşan'dan daha zararda¹⁹⁶

¹⁹³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/57(204).

¹⁹⁴ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/186; ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/57(204).

¹⁹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/58(205).

¹⁹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/100(383).

أَخْسَرُ مِنْ حَمَالَةِ الْحَطَبِ: Odun taşıyan kadından (Ebu Leheb'in) karısından daha zararda¹⁹⁷

Bahsi geçen kadın, Ebû Sufyân'nın kız kardeşi ve Ebû Leheb'in karısıdır. Kur'an'da anılan Ummu Cemîl bt. Harb'dır. Rivâyet edilir ki; el-Hâris b. Hâlid el-Mahzûmî'nin el-Fadl b. Abbâs b. Utbe b. Ebî Leheb'le aralarında münakaşa olmuştur, el-Haris, "Odun taşıyıcısının oğlusun" demiştir.¹⁹⁸ Bazı müfessirlerin açıklamaları farklı olmuştur: Bahsedilen kadın, insanların arasına fesatlık, hasetlik ve düşmanlık sokarak; ateşin odunla daha fazla alevlenmesi gibi dedikodu ile kin, nefret ve düşmanlığı artırmış. Arapça'da dedikodu için حطب (odun) denmektedir. فلان يحطب (Fulân yahtibu 'alâ fulân). Yani birbirlerine düşürerek aralarında düşmanlığın çıkmasına sebebiyet veriyor.¹⁹⁹

حمالة الحطب "odun taşıyıcısı" kelimesini açıklamak amacıyla el-Fadl'ın Basît bahrinde cevabı örnek olarak verilmiştir:

مَاذَا تَحَاوَلُ مِنْ شَتْمِي وَمَنْقَصَتِي	أَمَّ مَا تُعَيِّرُ مِنْ حَمَالَةِ الْحَطَبِ
عَرَاءُ شَادِحَةً فِي الْمَجْدِ عُرَّتْهَا	كَاتَتْ سَلِيلَةَ شَيْخٍ ثَاقِبِ الْحَسْبِ

Değerimi düşürüp bana söverken beni neyle aşağılamaya çalışıyorsun, Odun taşıyıcısını ne ile eleştiriyorsun?

*O soylu, şeref sahibi idi. Saygın ve bilge bir şeyhin torunu idi.*²⁰⁰

Eserde bu konuda verilen 5 tane mesel mevcuttur. Verilen ilk örnekte sadece mesel anlamı verilmiştir. İkinci örnekte ise ayet ve şiirle istişhad edilmiştir.

Aldatmak, hile yaparak kandırmak konusu:

أَخْبُ مِنْ نَعَالَةٍ: Tilkidenden daha kurnaz²⁰¹

¹⁹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/100(385).

¹⁹⁸ Tebbet, 111/4.

¹⁹⁹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/256.

²⁰⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/101(385).

²⁰¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 92(353). Türkçede bu mesel "Kurtla görüşürsen, köpeğini yanından ayırma." şeklinde ifade edilmektedir.

تَعَلَّبُ tilkinin ismidir. O kurnazlık ve hilekârlık ile nitelenir.

أَخْبُ مِنْ صَبِّ: Kertenkeleden daha kurnaz²⁰²

Dolandıran kişi için إِنَّهُ لَخَبُّ صَبِّ denilmiştir. Kertenkele için hilekârlığı şu şekilde belirtilmiştir: Avcı kertenkelenin çukurunun başına elini sıvazlar. Böylece kertenkele kendisine saldırmaya çalışan biri için kuyruğunu çıkarır. Lakin sadece kuyruğunun yarısını dışarıya çıkarır. Yılan vb. gelecek olursa onu kuyruğuyla ikiye keser. Avcı bu durumda elini kertenkele yuvasına uzatmaya cesaret edemez. Tavîl bahrinde bir şiirle örneklendirilmiştir.

عَقْرَبَا	الدُّنَابَةِ	عِنْدَ	لَهُ	أَعَدَّ	وَأَخَذَ	مِنْ	صَبِّ	إِذَا	جَاءَ	حَارِشٌ
-----------	--------------	--------	------	---------	----------	------	-------	-------	-------	---------

O, avlamak sebebiyle kertenkeleyi arayan kişiye karşı koymak için deliğin arkasında hazırlanan bir akrepten daha hilekârdır.

Eserde bu konuda zikredilen 9 tane mesel vardır. Yukarıda örneği verilen mesel مِنْ تَعَالَةَ أَخْبُ de herhangi bir açıklama yapılmamış sadece meselin anlamı verilmiştir. Diğer mesel مِنْ صَبِّ أَخْبُ de ise şiirle istihsad edilerek meselin ortaya çıkış hikayesi aktarılmıştır.

-Cüret konusu:

أَجْرًا مِنَ اللَّيْلِ: Geceden daha cüretli²⁰³

Hırsızlar ve ahlaksız kişiler geceleyin cüret ettikleri ve gündüz yapamadıkları şeylere cesaret ettikleri için anlam genişleyerek geceye cüret ifade edilmiştir.

أَجْرًا مِنْ ذِي لَيْدٍ: Yele sahibinden (aslandan) daha cüretli²⁰⁴

O aslandır. Yele boynunda birikmiş kıllarıdır diyerek “ذو ليد” kelimesini açıklamak için recez bahrinde bir şiir örnek verilmiştir:

²⁰² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 92(354). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/94(361-362),1/95(368-369), 1/145(568-569), 2/8(20).

²⁰³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/46(167).

²⁰⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/47(172). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*,1/45(164), 1/46/ (165-166,171), 1/47(173), 1/48(174-175).

كَأَنَّهُ	ذُو	لِبِدٍ	وَلَهْمَسُ	يَفْرَسُ	فِي	عَرِينِهِ	مَا	يَفْرَسُ
-----------	-----	--------	------------	----------	-----	-----------	-----	----------

O ininde parçalayıp yiyen cesur bir yeledi aslan gibidir. Eserde, verilen meselin dipnotunda mim م nüshasında “delehmesu/ دلهمس” şeklinde geçmesine rağmen metinde yanlış olarak “velehmesu/ ولهمس” şeklinde yazılmıştır.²⁰⁵ Başka kaynaklarda “دلهمس” şeklinde de geçmektedir.²⁰⁶

Konu ile alakalı eserde toplam 8 mesel mevcuttur. Örnek verilen iki mesel arasında ilk meselde meselin ortaya çıkışı ile ilgili bir açıklama yapılmıştır. İkinci meselde recez bahrinde bir şiirle istihsad edilmiştir.

2.2.2.2.3. Nasihat Nitelikli Hususlar

-Bir işi tam anlamıyla yapmak konusu:

أَتَّبِعُ الدَّلْوُ الرِّشَاءَ: Kovayı verdin ipini de ver.²⁰⁷

Eserde bu mesel için şair Kays b. el-Hatîm’in tavîl bahrinde bir şiiri örnek verilmiştir:

إِذَا مَا شَرِبْتُ	أَرْبَعًا	خَطَّ	مَنْزَرِي	وَأَتَّبَعْتُ	دَلْوِي	فِي	السَّمَاحِ	رِشَاءَهَا
--------------------	-----------	-------	-----------	---------------	---------	-----	------------	------------

*Eğer dört kadeh içersem elbisem yerde kibirden iz bırakır ve cömertlik konusunda kovamı ipiyle salarım.*²⁰⁸ Genel olarak sarhoş olmadığı zaman çok cömert olur, sarhoş olduğu zaman da cömertliğin kalan az kısmını devam edip tamamlar.²⁰⁹

أَتَّبِعُ مِنْ أَبِي لَهَبٍ : Ebu leheb’ten daha helak olan²¹⁰

²⁰⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/47(172).

²⁰⁶ ez-Zemahşerî, *Esasu'l-Belağa*, thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd, 2/155; İbnu Menzûr, *Lisânu ‘l-Arab*. thk. Abdullah Alî el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hesebullah ve Hâşim Muhammed eş-Şâzilî, 2/1416, 5/3985, 6/4309.

²⁰⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/32(101).

²⁰⁸ Ebû Yezîd Kays b. el-Hatîm (Sâbit) b. Adî b. Amr el-Evsî, *Dîvân*, (Leipzig: y.y. 1914), 2.

²⁰⁹ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan el-Marzûkî, *Şerhu Divâni ‘l-Hemâse*, nşr. Ahmed Emîn ve Abdu’s-Selâm Hârûn (Beyrût: Dâru’l-Cîl, 1411- 1991), 1/187.

²¹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/32(100).

Verilen meselde Kur'an-ı Kerim'den bir ayetle istişhad edilmiştir.²¹¹

أَتَّبِعِ الْفَرَسَ لِحَامِهَا: Atı gemi ile deveyi yuları ile ver (iş tam yap)²¹²

Meselde verilen sözü Amr b. Sa'lebe el-Kelbî, Dırâr b. Amr ed-Dabbî'ye söylemiştir. Dırâr, Amr'ın eşi Selmâ hariç, kendisinden aldığı bütün malını ona geri vermiş. Fakat eşini vermemiştir. Amr, eşini isterken bu meseli söylemiş ve Dırâr da ona eşini yollamıştır. Örnek verilmiş olan mesel kaybedilen şeylerin tamamlanmasını istemek amacıyla kullanılır.

Zikredilen mesel, bazı yerlerde çalışmadaki eserde bahsedildiğinden farklı bir şekilde geçer. Dırâr b. Amr ed-Dabbî bir kabileye baskın yapmıştır. Amr b. Sa'lebe'nin câriyesi ve en-Nu'mân b. el-Munzir'in validesi olan Selmâ b. Vâ'il es-Sâîğ'i tutsak etmiştir. Dırâr'ın arkadaşı olan Amr bu haberi öğrenmiştir. Dırâr'ın arkasından giderek ona yetişmiş ve şöyle demiştir: “*Dostluk ve arkadaşlık hakkı için bana ailemi ver!*” Dırâr, aileyi parça parça geri vermiştir. Fakat Selmâ'yı çok beğenmiş ve geri göndermek istememiştir. Amr bu sebepten dolayı da şöyle demiştir: “*أَتَّبِعِ الْفَرَسَ لِحَامِهَا وَالنَّاقَةَ: Ata yularını ve deveye gemini katsana!*” Yani atı ve deveyi verdiği göre verdiklerine bakarak değersiz olan yuları ve gemi de ver! Çünkü yular ve gem olmadan ata ve deveye binmek imkansızdır.²¹³

Bu konudaki mesel örneklerine bakılırsa; ilkinde bir şiirle istişhad, ikincisinde Kur'an-ı Kerim'den bir ayetle istişhad yapılmıştır. Üçüncü meselde ise meselin ortaya çıkış hikayesi aktarılmıştır.

-Kılavuzluk etme, yol göstermek konusu:

أَدُلُّ مِنْ حُثَيْفِ الْحَنَاتِيمِ: Huneyf'ul-Hanâtîm'den daha iyi yol gösteriyor, daha iyi kılavuzluk ediyor²¹⁴

Huneyfu'l-Henâtîm yol için rehberlik yapmakta ve deve otlatma konusunda çok yetenekliymiş.

²¹¹ Tebbet 111 /1.

²¹² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/32(102).

²¹³ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/134.

²¹⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/118(468).

أَدْلُ مِنْ دُعَيْمِصِ الرَّمْلِ: Du‘aymîsu’r-Reml’dan (Kum kurbacığında) daha iyi yol gösteriyor (Kılavuzlukla yol gösterme ve yol bulma konusunda ünlenmiş bir adam)²¹⁵

Du‘mûs deneyimli bir kişidir. Toprağı koklayıp yolu bilirmiş. O, “kralları ziyaret eden ve işlere çok karışan” anlamına gelen "دُعْمُوصٌ" kelimesinin küçültmesidir. Her işte çok başarılı ve uzman olan kişi için “هو دعيمص هذا الأمر” yani bu işin Du‘aymîs’i odur denir.²¹⁶ “دعيمص” kelimesini açıklamak için kâmil bahrinde bir şiirle örnek verilmiştir:

مِنْ	كَلِّ	بَطْرِيقِ	لِبَطْرِيقِ	نَقِي	اللَّوْنِ	وَاضِحِ
دُعْمُوصِ	أَبْوَابِ	الْمُلُوكِ	وَجَانِبِ	اللَّخْرِقِ	فَاتِحِ	

Rengi açık, net ve saf her beyden boşalmış halde (Mekke boşalmış).

*Mekke, kralları ziyaret edip çölleri gezip dolaşan beyden boş olmuş.*²¹⁷ Şair bu şiirde Bedir Savaşı’nda öldürülen müşriklere ağıt yakar (mersiye yazar).²¹⁸

Eserde verilen 2 mesel farkına bakılırsa ilkinde açıklama yapılmış, ikincisinde ise meselde geçen bir kelimenin tahlili şiirle istişhad edilerek yapılmıştır.

-Dikkatli olmak konusu:

أَحْذَرُ مِنْ ذُنْبِ: Bir kurttan daha dikkatli, daha ihtiyatlı²¹⁹

Kurt tek gözüyle uyumaktadır. Uyuduğu zaman iki gözünü de sırayla kullanmaktadır. Bir gözünü kapatsa da diğer gözünü gözetlemek amacıyla açık bırakmaktadır. Kurdun uyanıklığı ile ilgili şair Humayd b. Savr’ın tavîl bahrinde bir şiiri örnek verilmiştir:

²¹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/118(469).

²¹⁶ el-Meydânî, *Mecma‘u’l-emsâl*, 1/274.

²¹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/118(469).

²¹⁸ İbnu Hişâm, *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sakkâ, İbrâhîm el-Ebyârî ve Abdulhafîz Şelebî, (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ty.), 3/31.

²¹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/61(221).

يَنَامُ	بِأَحَدِي	مُفْلَتِيهِ	وَيَتَّقِي	بِأُخْرَى	الْأَعَادِي	فَهُوَ	يَقْظَانُ	هَاجِعُ
---------	-----------	-------------	------------	-----------	-------------	--------	-----------	---------

*Bir gözüyle uyur, diğer gözüyle kendini düşmanlardan korur. Böylece hem uykuda hem de uyanık olarak görünür.*²²⁰

أَحْذَرُ مِنْ عَقَّوْ: Bir saksığandan daha dikkatli, daha ihtiyatlı²²¹

Saksığan kuşu çok dikkatli ve tedbirli olduğu için avcının yetenekliliği saksığan kuşunu avlanmasıyla bilinir.

Eserde bu konuda zikredilen 7 mesel örneği mevcuttur. Yukarıda verilen iki örnekten ilkinde şiirle istihsad yapılmıştır. İkincisinde ise kısa bir açıklama yapılmıştır. Verilen iki mesel de bir hayvan ismiyle oluşturulmuş meseldir.

-Sadık olma konusu:

أَلْفٌ مِنْ حَمَامٍ مَكَّةَ: Mekke'nin güvercininden daha me'lûf, daha evcil.²²²

Bu meselde حَمَامٍ مَكَّةَ “Mekke'nin güvercini” kelimesini açıklamak amacıyla Şair el-Accâc'ın recez bahrinde verilmiş şiiri mevcuttur:

وَالْفَائِطَاتِ	الْبَيْتِ	عَيْرَ	الرَّيِّمِ	أَوِ الْفَا	مَكَّةَ	مِنْ	وَرَقٍ	الْحَمِّ
-----------------	-----------	--------	------------	-------------	---------	------	--------	----------

*Kâbe'nin, oradan ayrılanlarına değil oturanlarına, sakinlerine yani Mekke'nin evcilleştirdiği güvercinlere (yemin ederim).*²²³ الحم kelimesiyle kastedilen mana الحمام yani güvercin anlamındadır. Burada terhim yapılmıştır. Terhîm, genel olarak çağrılan kişinin son harfinin silinmesidir. Fakat bu meselde kelimenin son iki harfinin hafzedilmesiyle الحم şeklindeki terhîm kuralıdır.²²⁴

²²⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/61(221).

²²¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/62(223). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/61(219-220,222), 1/62(224-225).

²²² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/8(18).

²²³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/8(18).

²²⁴ İbnu Menzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 2/1011.

عُقْدَةٌ: Ukde'nin kargasından daha me'l'uf, evcil, sadık.²²⁵

عُقْدَةٌ kelimesi çok hurma ağacı bulunan bir yerin özel ismidir. Bundan dolayı tenvin almaz. Kelimenin özel isim olması onun tenvin almasına ve kesra hareke almasına izin vermez. Ama “verimli her yer” anlamında kullanılacak olursa sonuna tenvin alır. Bu sebepten dolayı bir kişinin yeterli ve verimli olan topraklarına da عُقْدَةٌ kelimesi kullanılır. Dolayısıyla kargalar bu araziye kondukları zaman hoşlanırlar. Bu meselde عُقْدَةٌ kelimesinin özel bir isim olduğunun, tenvin almadığının ve son harfinin esre yerine üstün hareke aldığı açıklaması yapılmıştır.

Eserde bu konu ile alakalı 4 mesel verilmiştir. Örnek verilen ilk meselde şiirle istihsad edilmiş olup, ikinci meselde ise meselin açıklamasını yaparak sarf konusuna da değinilmiştir.

-Güvenilirlik konusu:

أَمْنٌ مِنَ الْأَرْضِ: Yeryüzünden daha sağlam, daha güvenilir²²⁶

أَمْنٌ مِنْ حَمَامٍ مَكَّةَ: Mekke'nin güvercininden daha emin²²⁷

Tam anlamıyla güven ve huzur içerisinde olmayı ifade eder. İzzetli ve şerefli için kullanılır. Hafif bahrinde, basit bahrinde, kâmil bahrinde şiirler örnek verilmiştir.

Hafif bahrinde şiire örnek verilirse, şair Kuseyyir Azze şöyle der:

يَأْمَنُ	أَلُ	الرَّسُولِ	عِنْدَ	الْمَقَامِ	وَالْحَمَامِ	وَالطَّبِيِّ	وَالأَ
----------	------	------------	--------	------------	--------------	--------------	--------

Geyik ve güvercin Makâm'da (Kâbe) güvende olurken Peygamberimizin akrabaları güvende olmazlar.

²²⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/8(19). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/8(17,20).

²²⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/8(21).

²²⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/8(23). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/8(22).

Eserde bu konu ile ilgili 3 mesel bulunmaktadır. Örnekte verilen ilk meselde sadece anlamını vermiştir. İkinci meselde ise farklı bahirlerde 3 şiirle istişhad etmiştir.

2.2.2.2.4. Benliğe Zarar Verici Hususlar

-Aşağılanma konusu:

أَدْلُ مِنَ الْبَدَجِ: Kuzudan daha zelil- rezil, daha aşağılanmış²²⁸

En zayıf olan kuzu için kullanılan bir kelimedir. Hadis-i şerifte şöyle rivayet edilmiştir:

يُؤْتِي بِالْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَأَنَّهُ الْبَدَجُ

*Kıyamet günü kul (insan) zayıf kuzu gibi götürülür. Yani zillet ve alçaklığından dolayı böyle olur.*²²⁹

أَدْلُ مِنَ بَعِيرٍ سَانِيَةٍ: Su çıkarmak için kullanılan deveden daha aşağılanmış²³⁰

سَانِيَةٍ kelimesi “büyük kova” manasına gelen الْعَرْبُ demektir. Burada deve mudafun ileyh olur. Art arda سَانِيَةٍ kelimesi “su çıkarmak için kullanılan deve” anlamına gelir. Bu durumda isim tamlaması olarak düşünülürse بَعِيرٌ deve kelimesi tamlayan سَانِيَةٍ kelimesi tamlanan olabilir. Sıfat tamlaması olarak da düşünülebilir. Bu duruma verilecek başka bir örnekler ise, “عُودُ النَّبَعِ” ile “مُحَّةُ الرَّيْرِ” ile “عُودُ النَّبَعِ Akça değneklerinin değneği” şeklindedir. Dolayısıyla bu isim tamlamasında kastedilen tamlayan ile tamlananın eş anlamlı olmasıdır.²³¹ Şair et-Tirimmâh’ın vâfir bahrindeki şiiri şöyledir:

قُبَيْلَةٌ	أَدْلُ	مِنْ	السَّوَانِي	وَأَعْرَقُ	بِالْهَوَانِ	مِنْ	الْحِصَافِ
------------	--------	------	-------------	------------	--------------	------	------------

²²⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/130(501).

²²⁹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985.), 2/105.

²³⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/132(512). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/130(502-506), 1/131(507-510). 1/ 132(511,513), 1/ 133(514- 517), 1/ 134(518- 520), 1/ 135(521-523), 1/ 136(524- 527).

²³¹ Fâdîl Sâlih es-Sâmerrâ’î, *Ma’âni’n-Nahv* (Kâhire: Şirketu’l-’Âtik, 423-2003), 3/115-116.

*Su çıkarmakta kullanılan develerden daha alçak bir kabile odur ve zillette ayakkabıdan daha eskidir.*²³²

Konu ile alakalı verilen iki meselden ilkinde Hadis-i şerifle istişhad edilmiştir. İkinci meselde dilbilgisi konusuna değinilerek, şiirle istişhad edilmiştir.

-Cahillik konusu:

أَجْهَلُ مِنْ حِمَارٍ: Bir eşekten daha cahil²³³

Arapça'da حمار “himâr” eşek anlamına gelmektedir. Ancak başka kaynaklarda bu meselde Himâr adlı bir kişinin kastedildiği belirtilir. O kişi Himâr b. Suveylik isimli kişidir.²³⁴

أَجْهَلُ مِنْ فَرَّاشَةٍ: Bir kelebekten daha cahil²³⁵

Kelebek, ateşe kendisini atmaktadır. Şair el-Kumeyt'in vâfir bahrinde bir şiiri ile el-Câhiz'in mutekârib bahrinde şiiri zikredilmiştir. el-Câhiz'in “فَرَّاشَةٍ” kelebek kelimesini açıklamak amacıyla verilen şiiri şu şekildedir:

لِلْجَاهِمِ	الْفَرَّاشَةِ	هَوِيَّ	نَظْرَةَ	حَيْهَآ	إِلَى	بِي	هَوْتُ
بِالْخَاتِمِ	الصَّحِيفَةِ	كَخْتَمِ	سِرِّهَا	عَلَى	الْفُؤَادِ	خَتَمْتُ	

*Kelebeğin kendisini ateşe atması gibi bir bakış beni onun aşkına düşürdü.
Mühürlü bir gazete gibi sırrını kalbime mühürledim.*

Eserde bu konuda toplam 3 mesel mevcuttur. Konuyla alakalı ilk meselde açıklama yapılmamış olup, ikinci meselde şiirle istişhad edilmiştir.

²³² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/132(512).

²³³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/58(208).

²³⁴ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/189.

²³⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/58(210). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/ 58(209).

-Korkaklık konusu:

أَجْبِنُ مِنْ تَرْمَلَةٍ: Kancık tilkiden daha korkak²³⁶

تَرْمَلَةٍ tilkinin dişisi demektir.

أَجْبِنُ مِنْ صَافِرٍ: Öten bir kanarya kuşundan daha korkak²³⁷

Sâfir صَافِرٍ yani ıslık, yırtıcı kuşlarda olmayan, zayıf kuşlarda olan bir haslettir. O, ağaçlara ayaklarıyla asılan bir kuştur. Uyurken avlanılma korkusuyla kendini ters yüz eder, gece boyunca öter. “Sâfir” ism-i fâil çekiminde bir kelimedir. Fakat ona rağmen o ism-i mefûldür. Yani eğer ona bağırlırsa kaçtığı söylenir. Onun şüphe durumunda yaptığı işinin sıkıntısının ortaya çıkması korkusundan ve kimseye fark ettirmemek amacıyla ıslıkla kadını çağıran kimse olduğu rivayet edilir. Yine rivayet edilir ki, kadının birine arkadaşı sürekli gelirmiş. Her defasında geldiğinde ıslık çalmış ve kadın kalçasını evin arkasından çıkarırmış. Adam onunla işini görürmüş. Fakat kadının oğlu bu durumu fark ettiğinde bir ütü ısıtmış. Kadına gelen adam gibi ıslık çalmış ve kadın kalçasını çıkarınca ütüyle annesinin kalçasını dağlamış. Daha sonra arkadaşı gelip ıslık çalınca kadın ona şöyle demiş: ıslığından artık nefret ettik. Şair el-Kumeyt’in basît bahrinde bir şiiriyle örnek verilmiştir:

أَرْجُو لَكُمْ أَنْ تَكُونُوا فِي مَوَدَّتِكُمْ	كَلْبًا كَوْرَهَاءَ تَقْلِي كُلَّ صَفَّارٍ
لَمَّا أَجَابَتْ صَفِيرًا كَانَ آتِيهَا	مِنْ قَابِسٍ شَيْطَانِ الْوَجَعَاءِ بِالنَّارِ

Sevginizde, şişman kadın gibi her ıslık çalandan nefret eden bir köpek olmanızı dilerim.

*ıslık çalana icabet edince (görüşmesine gidince) ateşle kalçasını yaktı.*²³⁸

Eserde bu konu ile alakalı 10 mesel bulunmaktadır. Yukarıda verilen iki mesel örneğinin ilkinde sadece anlam zikredilmiştir. İkincisinde ise meselin ortaya

²³⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/44(156).

²³⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/44(158). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/43(154), 1/44(155,157), 1/45(159-163).

²³⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/44(158).

çıkışı hakkında açıklama yapılmış, şiirle istişhad edilmiş ve dilbilgisi konusu hakkında bilgi verilmiştir.

-Açgözlülük konusu:

أَجْشَعُ مِنْ أَسْرَى الدُّخَانِ: Dumanın esirlerinden daha açgözlü²³⁹

Dumanın esirlerinin Temîm kabilesinden bir grup olduğunu açıklamıştır. Bir kervan yağmaladıklarından dolayı o zamanda Bahreyn'in valisi el-Mukâ'ber'den bu işi yapanların öldürülmeleri istenmiştir. Onları inandırmak için el-Mukâ'ber çok sayıda odun yakmıştır ve dumanlar yükselmiştir. Onlar da dumanı görünce oraya gitmişlerdir. Kimisi öldürülmüştür kimisi ise İslam gelene kadar farklı kötü işlerde çalıştırılmış ve bu yüzden öldürülmemiştir.²⁴⁰ Başka bir kaynakta أشجع من الوافدين على الدخان "Dumana gelenlerden daha hırslıdır" şeklinde geçmektedir.²⁴¹

أَجْشَعُ مِنْ كَلْبٍ: Bir köpekten daha açgözlü²⁴²

Eserde bu konuda geçen örnek verdiğimiz meselin ilkinde detaylı açıklamaya yer verilmiştir. İkincisinde ise sadece meselin anlamı verilmiştir.

-Ahmaklık konusu:

أُخْرَقُ مِنْ حَمَامَةٍ: Bir güvercinden daha budala²⁴³

Bu mesel ح(ha) ile hemze kısmında geçmiştir.²⁴⁴

أُخْرَقُ مِنْ نَائِكِشَةٍ عَزَلَهَا: Eğirdiği ipi tekrar söküp bozandan daha budala²⁴⁵

Meselde kastedilen kadın Kureyş kabilesinden olan Ummu Rayta'dır. Allah *Kur'an*'da şöyle buyurmuştur:

²³⁹ ez-Zemahşerî *el-Mustaksâ*, 2/304(1080).

²⁴⁰ Ebû Bekir devrinde İslâm geldikten sonra el-'Alâ' b. el-Hadramî, ölmeyen kişileri çıkarmıştır. el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/187.

²⁴¹ el-Meydânî, *Mecma'u'l-emsâl*, 1/187.

²⁴² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/50(185).

²⁴³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/99(379).

²⁴⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/78(305).

²⁴⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/99(381). Türkçede ise bu "Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur." şeklinde ifade edilmektedir. Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/72-85(284-327),1/99(378,380).

وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا
olmayın.”²⁴⁶

Başka kaynakta şöyle geçmektedir: Bir kadın ipliği bükermiş ve câriyelerine büküğü ipliği dokumalarını söylemiş. Sonra büküğü ipi çözerek bozarmış ve câriyelere bozduğu ipi de bükmelerini emredermiştir. Bu sebeple ahmaklık ve beceriksizlikte örnek teşkil etmiştir.²⁴⁷

Eserde bu konuda toplam 48 tane mesel mevcuttur. Meseller arasında verilen ilk örnekte herhangi bir açıklama yapılmamış sadece mesel verilmiştir. Hatta aynı mesel başka bir bab altında da geçmiştir. Fakat İkinci örnekte ise ayet ile istişad edilmiştir.

-Cimrilik konusu:

أَبْخَلٌ مِنْ حُبَابِ: Hubâhib’den daha cimri²⁴⁸

Araplardan bir kimsedir. Misafir gelmemesi için ya da ondan faydalanmamaları için ateş bile yakmayan birisidir. Yakarsa ve birinin bunu bildiğini hissederse de söndüren bir kişiymiş. Diğer bir anlam olarak el-Hubâhib’in gece vakti uçan ateş böceği olduğu söylenmektedir. Onu gören kimse ateş alevi gördüğünü sanır. Ayrıca el-Hubâhib’in, atların koşarken toynaklarının taşlara çarpınca çıkan kıvılcım ateşi olduğu söylenir.

Kur’an’da geçen فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran” anlamındadır.²⁴⁹

Tavîl bahrinde üç şiir ve kâmil bahrinde bir şiirle örnek verilmiştir. Şair en-Nâbiğe ez-Zubyânî’nin tavîl bahrinde şiiri şu şekildedir:

تَقْدُّ	السُّلُوقِيَّ	الْمُضَاعَفَ	نَسْجُهُ	وَيُوقِدْنَ	بِالصُّفَّاحِ	نَارَ	الْحُبَابِ
---------	---------------	--------------	----------	-------------	---------------	-------	------------

²⁴⁶ Kur’an Yolu (Erişim 15 Eylül 2023), en-Nahl Sûresi 16/92.

²⁴⁷ el-Meydânî, Mecma’u’l-emsâl, 1/255-256.

²⁴⁸ ez-Zemahşerî, el-Mustaksâ, 1/11(33).

²⁴⁹ el-Âdiyât 100/2.

*Dokusu iki kat olan zırhları kesip ayaklarıyla taşlardan kıvılcım çıkarırlar.*²⁵⁰

أَبْخُلُ مِنْ ذِي مَعْذِرَةٍ: Mazeret sahibinden daha cimri²⁵¹

Bir şey istenildiğinde sürekli mazeret üreten, vermek istemeyen kişi için kullanılan bir kelimedir.

Konu ile alakalı eserde toplam 9 mesel vardır. Verilen mesellerden ilkinde hem şiirle hem de *Kur'an-ı Kerim*'den ayetle istihsad edilmiştir. İkincisinde ise sadece mesel verilmiştir.

2.2.2.2.5. Kıyaslamayla Oluşturulan Hususlar

-İncelik konusu:

أَرْقُ مِنَ الْمَاءِ: Sudan daha ince²⁵²

Tavîl bahrinde bir şiirle örnek verilmiştir:

وَزُرُقٍ	كَسْتَهُنَّ	الْأَسِنَّةَ	هَبْوَةً	أَرْقُ	مِنْ	الْمَاءِ	الزُّلَالِ	كَلِيلِهَا
----------	-------------	--------------	----------	--------	------	----------	------------	------------

*O, bileği taşlarının tozla kapladığı mızrak uçlarıdır. Onların kötüsü (kör mızrak) dahi saf sudan daha incedir.*²⁵³

أَرْقُ مِنْ رَيْقِ النَّحْلِ: Arı terinden (baldan) daha ince²⁵⁴

Konu ile alakalı eserde toplam 8 mesel mevcuttur. Verilen mesel örneklerinden ilkinde şiirle istihsad yapılmıştır. İkincisinde ise sadece anlamı verilmiştir.

-Sertlik konusu:

أَحْسَنُ مِنَ الْجَدِيلِ الْمُحَكَّكَ: Kaşınmak için kullanılan kütükten daha sert²⁵⁵

²⁵⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/11(33).

²⁵¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/12(34). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/11(32), 1/12(35-36), 1/13(37), 1/17(49), 2/72(260), 2/72(261).

²⁵² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/143(555).

²⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/143(555).

²⁵⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/143(560). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/143(556-560), 1/144(561-562).

²⁵⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/101(388).

الْجُدَيْلُ cizl kelimesinin küçültmesidir. O uyuz develerin kaşındığı için deve ahırlarına kurulan tahta parçasıdır.

أَحْسَنُ مِنَ الشَّيْهَمِ: Kirpiden daha sert²⁵⁶

الشَّيْهَمُ erkek kirpiye denir. Dikeni sivri ve keskin olduğu için böyle adlandırılmıştır. Bu sebeple demir kalpli (yürekli) olana “شَهْمٌ” denir. “شُهُمٌ” ise “Korkutulmuş” anlamına gelmektedir. Çünkü korkutmada keskinlik ve sertlik mevcuttur. Şair el-Aşâ’nın tavîl bahrinde şiiriyle örnek verilmiştir.²⁵⁷

لِنِّ	شَبَّ	أَسْبَابُ	الْعِدَاوَةِ	بَيْنَنَا	لَتَرْتَحِلْنَ	مِنِّي	عَلَى	ظَهْرِ	شِيْهَمٍ
-------	-------	-----------	--------------	-----------	----------------	--------	-------	--------	----------

Aramızda düşmanlık olursa bir kirpinin sırtında benden ayrılacaksın.

Verilen iki mesel örneğinin ilkinde “الجديل” kelimesinin küçültme olduğu bilgisini vererek, dilbilgisine değinilmiştir. İkinci meselde ise bir şiirle istişhad edilmiştir.

-Soğukluk konusu:

أَبْرَدُ مِنَ التَّلْجِ: Kardan daha soğuk²⁵⁸

أَبْرَدُ مِنَ عَضْرِسٍ: Doludan daha soğuk²⁵⁹

Esre ile “عَضْرِسٌ” olarak da rivayet edilir. Bir şairin recez bahrinde şiiri örnek verilmiştir:

يَا	رُبَّ	بَيْضَاءَ	مِنْ	الْعَطَامِسِ	تَضْحَكُ	عَنْ	ذِي	أُشْرِ	عُضَارِسٍ
-----	-------	-----------	------	--------------	----------	------	-----	--------	-----------

*Gülerken, soğuk ağzını gösteren çok hoş ve güzel nice kadınlar gördüm.*²⁶⁰

²⁵⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/101(389). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/101(390).

²⁵⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/101(389).

²⁵⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/15(41)

²⁵⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/16(44). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/15(42), 1/16(43,45).

²⁶⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/16(44).

Eserde bu konuda 5 mesel zikredilmiştir. Yukarıda verilen iki meselden ilkinde herhangi bir açıklama yapılmamış sadece mesel zikredilmiştir. İkincisinde ise bir şiirle istişhad edilmiştir.

-Sıcaklık konusu:

أَحْرُ مِنَ الْجَمْرِ: Bir kordan daha sıcak²⁶¹

el-Câhiz, İbnu Meyyâde'nin tavîl bahrindeki bir şiirini zikreder:

لَقِيْتُ ابْنَةَ السَّهْمِيِّ رَيْبَ عَنْ عَفْرِ	وَنَحْنُ حَرَامٌ مُسِيَّ عَاشِرَةَ الْعَشْرِ
فَقَالَتْ لَنَا ثِنْتَيْنِ أَبْرَدَ مِنْهُمَا	عَلَى النَّوْحِ وَالْأُخْرَى أَحْرُ مِنَ الْجَمْرِ

Çok zaman geçtikten sonra Zilhicce'nin onuncu gecesinde ihrama girip Zeyneb bt. EsSehmi ile görüştüm.

Bana iki söz söyledi: Biri susuzken soğuk sudan daha soğuktur, diğeri ise kordan daha sıcaktır. İlk söylenen söz görüşmenin ilk selamı, diğeri söz ise veda selamıdır.²⁶²

أَحْرُ مِنَ النَّارِ: Ateşten daha sıcak²⁶³

Eserde bu konuda 4 mesel zikredilmiştir. İlk verilen örnekte şiirle istişhad edilmiştir. İkinci meselde ise sadece anlamı verilmiştir.

-Uzaklık konusu:

أَبْعَدُ مِنَ الْكَوَاكِبِ: Gezegenlerden daha uzak²⁶⁴

أَبْعَدُ مِنْ بَيْضِ الْأَنْوَقِ: Akbaba yumurtasından daha uzak²⁶⁵

²⁶¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/63(227).

²⁶² Abdulkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1416-1996), 5/61.

²⁶³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/63(230). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/63(228-229).

²⁶⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/24(66)

²⁶⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/24(68). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/24(65,67), 1/25(69-71).

الأنوق kelimesi, Mısır akbabasının erkeği anlamına gelmektedir. Erkek yumurtlamaz. Dağ başlarında bir yerde yumurtlamaları sebebiyle Mısır akbabalarının yuvalarının diğer kuş yuvalarına göre daha uzakta olduğu söylenir. “بيض الأنوق” kelimesini açıklamak amacıyla bir şairin tavîl bahrindeki şiiri zikredilmiştir:

وَكُنْتُ إِذَا اسْتَوْدَعْتُ سِرًّا كَتَمْتُهُ	كَبِيضُ الْأَنْوُقِ لَا يَبَالُ لَهُ وَكُرُ
--	---

*Bir sır bana emanet edilmiş olsaydı, asla yavrusuna ulaşılamayan akbabanın yumurtası gibi saklamıştım.*²⁶⁶

Eserde bu konuda 7 mesel bulunmaktadır. İlk mesel örneğinde hiçbir açıklama yapılmamıştır. Sadece mesel verilmiştir. İkinci meselde ise birçok bahirde şiirle istişhad yapılmıştır.

-Ağır olmak konusu:

أَنْقَلُ مِنْ أَحَدٍ: Uhud'dan daha ağır²⁶⁷

Yesrib'de bir dağdır (Peygamberimizin (s.a.v.) şehri)

أَنْقَلُ مِنَ الْحُمَى: Hummadan (ateş hastalığı) daha ağır²⁶⁸

أَنْقَلُ مِنَ النَّضَارِ: Altından daha ağır²⁶⁹

النُّضَارُ altındır. Esreli nûn ن ile yazılan النَّضَارِ, النَّضْرُ çoğuludur. O da altın anlamına gelmektedir. Altının mücevherlerin en ağır olduğu söylenmektedir.²⁷⁰

أَنْقَلُ مِنْ رَحَى الْبِزْرِ: Tohum değirmeni taşından daha ağır²⁷¹

Tohum kelimesi, esre ve üstün ile (bezr/bizr) gelir. O ekilen bir tohumdur.

أَنْقَلُ مِنْ شَمَامٍ: Şemâm'dan daha ağır²⁷²

²⁶⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/24(68).

²⁶⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/41(139).

²⁶⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/41(140).

²⁶⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/42(145).

²⁷⁰ İbnu Menzûr, *Lisânu 'l-Arab*, 6/4454.

²⁷¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/42(149) Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/42(141,146-147,149-150), 1/43(151-153).

²⁷² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/42(150).

Şemam bir dağ ismidir. Vâfir bahrinde bir şiir örnek verilmiştir:

سَيْلِي	الْحَارِثُ	الْحَنَفِيُّ	شِعْرًا	عَلَى	الشُّعْرَاءِ	أَثْقَلَ	مِنْ	شَمَامٍ
---------	------------	--------------	---------	-------	--------------	----------	------	---------

el-Haris el-Hanefi, şairlere Şemâm'dan daha ağır bir şiir söyleyecek.

Eserde bu konuda zikredilen 13 tane mesel örneği mevcuttur. Konu ile alakalı mesellerden *أَثْقَلَ مِنْ الْحَمَى* meselinde herhangi bir açıklama yapılmamış, sadece mesel zikredilmiştir. *أَثْقَلَ مِنَ النَّضَارِ* meselinde *النُّضَارِ* kelimesinin çoğulları verilerek dilbilgisine değinilmiştir. *أَثْقَلَ مِنْ رَحَى الْبِزْرِ* meselinde ise *الْبِزْرِ* kelimesinin iki harekeyle de okunacağı açıklanmıştır. *أَثْقَلَ مِنْ شَمَامٍ* meselinde ise bu konuda verilen diğer mesellerden farklı olarak vâfir bahrinde bir şiirle örnek vermiştir.

1.4.3. Üslup ve Metot Özellikleri

Eserdeki mesellerin açıklamasında tam bir düzen söz konusu değildir. Bazı mesellerde sadece meseli zikretmiş, bazılarında verdiği meselle birlikte anlamını da açıklamıştır. Bazı mesellerde meseli verdikten sonra (أي) “yani” kelimesini getirerek bir açıklama yapmıştır. Kimi atasözlerinde ise *يَضْرِبُ* kelimesini getirerek kullanıldığı yeri açıklamıştır.

أَحْطَمُ مِنْ جَرَادٍ: Çekirgelerden daha çok ezip geçen²⁷³

Yukarıda bahsedilenlere örnek olarak bu meselde herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Sadece mesel zikredilmiştir.

إِحْفَظِي بَيْتَكَ مِمَّنْ لَا تُنْشِدِينَ: Tanımadığın kişiyi evine alma²⁷⁴

Yani çok iyi tanımamış olduğun kişiden evini koru. Çünkü gidecek olursa onu arayıp bulman çok zor olacaktır. Meçhul olanlardan sakınmak için kullanılır. Yukarıdaki atasözünde ‘yani’ diyerek bir açıklama yapılmıştır. Aynı zamanda meselin kullanım yeri de belirtilmiştir.

²⁷³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/68(262).

²⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/68(263). el-Meydânî başka bir mâna zikreder. O şöyle der: “*Seninle aynı evde yaşayan kişiden sakın. Çünkü ondan kayıp eşyaları talep edemezsin.*” Bkz. el-Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, 1/211.

Eserde bazı yerlerde atasözü verildikten sonra diğer atasözlerini sıralarken mesellerin ilk kelimeleri yazılmamıştır. Bu tür mesel örnekleri eserde çok sayıda mevcuttur. Bu şekilde yazmakla ez-Zemahşeri aslında aynı kelimeyle yazılmış olan meselleri toplamıştır. Kimi yerde bir iki örnek mevcutken kimi yerde yedi sekiz hatta daha fazla sayıda mesel bu şekildedir. Aşağıda bu husustaki örnekler verilmiştir:

أَعْدَى مِنَ الْأَيْمِ: Yılandan daha zalim²⁷⁵

مِنَ الثُّبَاءِ..... : Esnemenen daha bulaçıcı²⁷⁶

مِنَ الْجَرَبِ..... : Uyuzdan daha bulaçıcı²⁷⁷

مِنَ الْحَيَّةِ..... : Yılandan daha saldırgan²⁷⁸

Yukarıda zikredilen meseller aynı kelime ile oluşturulsa da anlamları farklı mesellerdir. Bu tür ilk kelimesi aynı olan meseller ez-Zemahşeri'nin eserinde art arda gelmiştir.

ez-Zemahşeri eserinde vermiş olduğu kimi mesellerde argo kelimeler içeren örneklere yer vermiştir. Bu duruma örnek olarak verilebilecek en uygun mesel aşağıda zikredilmiştir:

أَخْرَى مِنْ دَاتِ النَّحْيَيْنِ: İki tulum sahibinden (kadın) daha rezilen edilen²⁷⁹

İlk kelime “أَخْرَى” “rezalet” anlamına gelen kelimedenden gelmektedir. Teymullâh bin Se'labe kabilesine mensub bahsi geçen bu kadın Cahiliyye döneminde yağ satarmış. Bir gün bir adam yağ almak maksadıyla kendisine gelmiştir ve pazarlık yapmak istemiştir. Kadın ona yağ göstermek için tulum açmıştır. Fakat o tulumu beğenmediği için başka bir tulum açmıştır. Hatta o tulumun tadına da baktırmıştır. Bu esnada tulumlar eline olan kadına zina yapmak istemiş. Elleri tulumla dolu kadın da tulumlar düşmesin ve yağ dökülmesin diye engel olamamıştır. Bu meselde geçen ikil kelime mudafun ileyh konumundadır. Dolayısıyla ي ile mecrur olarak gelmiştir.

²⁷⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/237(1007).

²⁷⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/237(1008).

²⁷⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/237(1009).

²⁷⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/238(1010).

²⁷⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/99(382). Bu konuda daha fazla örnek için bkz. ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/80(308). Türkçede şu deyim karşılık gelmektedir: "Cemaziyelevvelini bilmek."

1.4.3.1. Dil Bilimsel Açıdan Mesel Örnekleri

Eserde geçen örneklerde mef'ul-u mutlak kullandığı meseller, ikil kelime içeren meseller, meselde sayı zikrettiği örnekler dil bilimsel açıdan incelenmiştir. Aynı zamanda “أَفْعُلُ مِنْ” vezni içeren ve manaları aynı olup farklı kelimelerle oluşturulan meseller örnek verilmiştir.

- Mef'ul-u Mutlak kullandığı Mesel Örnekleri

Çalışmada kullanılan eserde çok yakın lafızlarla tekrarlanmış bazı meseller mevcuttur. Mef'ul-u mutlak olarak gelen kelimeler mesellerde kullanılan irap farklılıklarını ya da anlam farklılıklarını belirler.

مَا دُقْتُ عَضَاصًا: Isıracak bir şey bulamadım. Hiçbir şey yemedim.²⁸⁰

مَا دُقْتُ غُلُوسًا: İçecek bir şey bulamadım. Hiçbir şey içemedim.²⁸¹

Verilen iki meselde de benzer olarak anlam olumsuz bir şekildedir. Mef'ul-u mutlak olarak gelen son kelimeler anlam farklılığını belirtmiştir.

-İkil Kelime İçeren Mesel Örnekleri

Mesellerin bazılarında ikil olan kelime mevcuttur. Fail olarak ref halinde olan kelimenin yanı sıra mef'ul olarak nasb halinde olan kelime de bulunmaktadır.

أُدْبِي جَمَارِيكَ فَارْجِرِي: İki eşeğinden sana uzak duranı kov²⁸²

En yakınındaki işle ilgilenmeyi daha sonra diğer uzak olan işe bakmayı ifade etmektedir. Bu meselde ikil olan kelime nesne konumunda olduğu için nasb halinde gelmiştir.

أُخْرِى مِنْ دَاتِ النَّحِيَيْنِ: İki tulum sahibinden (kadın) daha rezilen edilen²⁸³

İlk kelime “أَلْخَرِي” “rezalet” anlamına gelen kelimedenden gelmektedir. Teymullâh bin Se'labe kabilesine mensub bahsi geçen bu kadın Cahiliyye döneminde yağ satarmış. Bir gün bir adam yağ almak maksadıyla kendisine gelmiştir

²⁸⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/322(1165).

²⁸¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/322(1168).

²⁸² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/120(472).

²⁸³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/99(382). Türkçede şu deyim karşılık gelmektedir: "Cemaziyelevvelini bilmek."

ve pazarlık yapmak istemiştir. Kadın ona yağ göstermek için tulum açmıştır. Fakat o tulumu beğenmediği için başka bir tulum açmıştır. Hatta o tulumun tadına da baktırmıştır. Bu esnada tulumlar eline olan kadına zina yapmak istemiş. Elleri tulumla dolu kadın da tulumlar düşmesin ve yağ dökülmesin diye engel olamamıştır. Bu meselde geçen ikil kelime mudafun ileyh konumundadır. Dolayısıyla ي ile mecrur olarak gelmiştir.

أَخْلَفَ مِنْ حُفَيِّ حُنَيْنٍ: Huneyn'nin ayakkabılarından daha hüsrana²⁸⁴

أَخْلَفَ kelimesi “hüsrana” manasına gelen “الْحَيَّةُ” kelimesinden türemiştir. Başarısızlık ayakkabılar sebebiyle olmuştur.²⁸⁵ Kazanmadan mağlup, hasarlı, mahrum ve zarar görmüş için kullanılmıştır. Huneyn'in ayakkabıcı olduğu aktarılmıştır. Bir gün yanına gelen bir bedevi ayakkabı almak için pazarlık yapmıştır. Huneyn bedeviyi kızdırmak amacıyla ayakkabının birisini bedevinin az ilerisine diğerini de uzağa atarak saklanmıştır. Bedevi yolda ayakkabının birisini görünce “*Bu Huneyn'in ayakkabısına ne kadar da benziyor! Diğerini de olsa alırdım*” diyerek oradan ayrılmış. Çok ilerlemeden bedevi yolda diğer ayakkabıyı da bulmuş ve devesini çöktürüp ilk bulduğu ayakkabıyı almak için geri dönmüş. Huneyn ise bu sırada bedevinin devesini ve tek ayakkabısını alarak hızlıca oradan ayrılmış. Bedevi de ayakkabısız ve devesiz bir şekilde kalmıştır.

Verilen meselde Huneyn'in ayakkabıları kelimeleri isim tamlamasıdır. Ayakkabı iki tanedir ve kelime muzaaftır. Kelimenin kendinden önce bir harf-i cer geldiği için mecrur olmuştur ve elif düşmüştür.

-Manaları Aynı Olup Farklı Kelimelerle Oluşturulan Mesel Örnekleri

Mesellerin bazıları aynı manada olmasına rağmen farklı kelimelerle oluşturulmuştur.

أَجْرًا مِنْ قَسْوَرَةٍ: Aslandan daha cesur²⁸⁶

قَسْوَرَةٌ “zorla ve galip olarak alma” manasında olan “الْقَسْرُ” dan فَعُولَةٌ fe' vele vezniyle oluşturulmuş aslan anlamına gelen kelimedir.

²⁸⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/105(419). Türkçede karşılığı şöyle kullanılmaktadır: "Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan oldu/ Eli boş dönmek."

²⁸⁵ el-Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, 1/257.

²⁸⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/48(174).

أَجْرًا مِنْ ذِي لَيْدٍ: Aslandan (yele sahibinden) daha cesur²⁸⁷

O aslandır. Yeleli ise boynunda biriken kıllarıdır. “ذو ليد” kelimesini açıklamak amacıyla bir şiir örnek verilmiştir:

كَاثَّةٌ	ذُو	لَيْدٍ	وَلَهْمَسٌ	يَفْرَسٌ	فِي	عَرِينِهِ	مَا	يَفْرَسٌ ²⁸⁸
----------	-----	--------	------------	----------	-----	-----------	-----	-------------------------

O ininde parçalayıp yiyen cesur bir yeledi aslan gibidir. Eserde, verilen meselin dipnotunda mim م nüshasında “delehmesu/ دلهمس” şeklinde geçmesine rağmen metinde yanlış olarak “velehmesu/ ولهمس” şeklinde yazılmıştır. Başka kaynaklarda “دلهمس” şeklinde de geçmektedir.²⁸⁹

-İçerisinde Sayı Geçen Mesel Örnekleri

أَحْمَقُ مِنْ رَاعِي ضَانٍ ثَمَانِينَ: Seksen koyun çobanından daha ahmak²⁹⁰

Meselde konu koyunlar üzerinedir. Çünkü koyunlar otlarken kaçmaları kaçınılmazdır. Koyunlar karınlarını doyurunca birbirinden dağılıp kaçmamaları için toplamak gerekmektedir. Koyun sayısı olarak seksen söylenmiştir. Çünkü seksen koyun sürüsü koyunlardan kaçması kolay olduğu için az kabul edilmiştir. Koyun sürüsünün az sayıda olması birbirine uyum sağlayamamalarına sebep olur. Dolayısıyla yararları da az olur.

أَشْغَلُ مِنْ مُرْضِعِ بَهْمٍ ثَمَانِينَ: Seksen koyun yavrusu emzirenden daha meşgul²⁹¹

-“أَفْعَلُ مِنْ” Veznindeki Mesel Örnekleri

“Ef’alu min” şeklinde başlayan meselleri içermektedir. Bu meseller konusunda eserler de mevcuttur.²⁹² Genel itibariyle meseller konulu eserlerde ayrı bir başlık altında verilmiştir. Fakat bu çalışmada konu olan eserde böyle bir durum söz konusu değildir. Yani bu vezindeki meseller için ayrı bir bölüm oluşturulmamıştır. Meseller alfabetik sıra dahilinde gelmesi gereken yerlerde zikredilmiştir. Eserde bu

²⁸⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/47(172).

²⁸⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/47(172).

²⁸⁹ İbnu Menzûr, *Lisânu ’l-Arab*, 2/1416, 5/3985, 6/4309; ez-Zemahşerî, *Esasu’l-Belağa*, 2/155.

²⁹⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/79(307).

²⁹¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/196(792).

²⁹² ed-Dabbî, *Emsâlu ’l-Arab*, 58.

türden mesellerden çok sayıda verilmiştir. Hatta bu meseller ʾ harfiyle başladığı için 1.ciltte yer almıştır. 1.ciltte sadece bâbul hemze (باب الهمزة) ile başlayan meseller olduğu için de ikinci cilde göre mesel sayısı fazla olmuştur.

أَخْطَفُ مِنْ بَرْقٍ: Şimşekten daha hızlı²⁹³

Şimşek için gözlerin nurunu, ışığını aldığı belirtilmiştir.

أَبْرَدُ مِنْ جَرِيْبَاءٍ: Kuzeyden-Sibirya'dan daha soğuk²⁹⁴

جَرِيْبَاءٍ kelimesi kuzey rüzgarı anlamına gelmektedir. Bedevinin birine “*en şiddetli soğuk hangisidir?*” diye sorulunca, o da şöyle cevap vermiş: “*Yağmur yağınca karanlık olan buluttaki kuzey rüzgârıdır.*”

أَحْسَنُ مِنَ الْقَمَرِ: Bir aydan daha güzel - bir ay kadar güzel²⁹⁵

1.4.3.2. Meselleri Sıralama Yöntemi

Önceki başlıklarda eserin 28 bâba ayrılmış olduğu belirtilmişti.

Tablo 2: Eserdeki bâblar ve bâblardaki mesel sayısı

Eserdeki Bâblar	Mesel Sayısı
Bâbu‘l-hemze (باب الهمزة)	1917
Bâbu‘l-ba (باب الباء)	61
Bâbu‘l-ta (باب التاء)	53
Bâbu‘l-sa (باب السا)	6
Bâbu‘l-cîm (باب الجيم)	81
Bâbu‘l-ha (باب الحاء)	51
Bâbu‘l-hâ (باب الخاء)	33
Bâbu‘l-dal (باب الدال)	17
Bâbu‘l-zal (باب الذال)	16
Bâbu‘l-ra (باب الراء)	67

²⁹³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/104(397).

²⁹⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/15(42).

²⁹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/66(253).

Bâbu‘l-za (باب الزاى)	9
Bâbu‘l-sîn (باب السين)	35
Bâbu‘l-şîn (باب الشين)	35
Bâbu‘l-sâd (باب الصاد)	23
Bâbu‘l-dâd (باب الضاد)	15
Bâbu‘l-dâ (باب الطاء)	12
Bâbu‘l-zâ (باب الظاء)	4
Bâbu‘l-ayn (باب العين)	75
Bâbu‘l-ğayn (باب الغين)	10
Bâbu‘l-fa (باب الفاء)	21
Bâbu‘l-gaf (باب القاف)	52
Bâbu‘l-kef (باب الكاف)	118
Bâbu‘l-lam (باب اللام)	304
Bâbu‘l-mim (باب الميم)	247
Bâbu‘l-nun (باب النون)	20
Bâbu‘l-vav (باب الواو)	46
Bâbu‘l-he (باب الهاء)	89
Bâbu‘l-ya (باب الياء)	44

Yukarıda verilen tablodan da anlaşılacağı gibi eserde en çok mesel örneği verilen kısım Bâbu‘l-hemze (باب الهمزة), en az mesel örneği verilen kısım ise Bâbu‘l-zâ (باب الظاء) olmuştur.

ez-Zemahşeri bâbları ve meselleri bir alfabetik sıralama içerisinde, düzenli bir şekilde vermiştir. Her bir bâb içerisindeki meseller sonraki gelen harfe göre sırasıyla devam etmiştir. ez-Zemahşeri’nin bu eseri, düzen bakımından gayet anlaşılır ve basit bir metotla sınıflandırılmıştır. Hatta ez-Zemahşeri eserinin mukaddimesinde şu tanımı ifade etmiştir. “*Sonra özetlemeyi ya da uzatmayı kastetmeden sabah ışığından daha açık bir yöntem kullanarak alfabetik sıra ile meselleri topladım. Şöyle ki hemze ile başlayan meselleri öne getirip sonra be ve sırasıyla diğerleri ile*

başlayan meselleri hemze üzerine koyarak bölümlere ayırdım. Ayrıca her bâbı bölümlendirdim; hemze harfi ile başlayan meselde be harfi ile peş peşe gelen meselden önce elif harfi ile ardından gelen meseli önüne geçirip son bölüme kadar iltizam ettim. Aynı yöntemle meselin ortası ve sonundaki kelimeleri takip ettim. Mesellerin başları aynı olduğunda öncelik veren bir sebep olmazsa mesellerin sonlarına bakarak daha önemli olanlarını öne getirdim, bir kelime mesel başında tekrarlandığında bir kere yazdım, mecbur kalmadıkça ve kapalı olmadıkça peşine düşen kelimeye kadar kaydetmedim.”²⁹⁶

ez-Zemahşeri eserinin her bâbında verdiği meselleri, meselin ilk kelimesinin birinci, ikinci, üçüncü... harfine bakarak sıralama yapmıştır. Aşağıda bu durum için örnekler zikredilmiştir:

أَسْرَأُ مِنْ جَرَادٍ²⁹⁷

أَسْرَبُ مِنْ وَرَلِ الْحَضِيضِ²⁹⁸

أَسْرُ مِنْ سَاعَةِ التَّلَاقِي²⁹⁹

أَسْرَعُ فِي نَقْصِ أَمْرِ تَمَامِهِ³⁰⁰

Verilmiş olan örneklerdeki meseller hemze ve sin ile başlayan mesellerdir. İlk üç harfleri aynı olduğu için bir sonraki harflerine bakılarak alfabetik şekilde sıralama yapılmıştır. Dördüncü harflere bakılırsa, ilk örnekte أ harfi, ikinci örnekte ise ب harfinin olduğu görülür. Sıralama açısından be harfi hemzedden sonra geldiği için أَسْرَأُ kelimesini içeren mesel أَسْرَبُ kelimesini içeren meselden önce gelmiştir.

Verilen mesellerdeki ilk kelimeler aynı olduğunda da o kelimedden sonra gelen kelime için ilk, ikinci, üçüncü... harflere bakılır. Aşağıda bu durum için bir örnek verilmiştir:

جَاءَ ثَانِيًا مِنْ عِنَانِهِ³⁰¹

²⁹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/c-d.

²⁹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/160(630).

²⁹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/160(631).

²⁹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/160(632).

³⁰⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/160(633).

³⁰¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/44(162).

Örnek verilen mesellerdeki ilk 2 kelime aynı sayılmakla beraber ilk örnekte sekizinci harf elif, ikinci örnekte ise ayın olduğu için sıralama bu şekilde yapılmıştır.

1.4.3.3. Anlatım Yöntemi: ez-Zemahşeri'nin Kendi Üslubu ve Metodu

ez-Zemahşeri eserinde anlamı belîğ olan atasözlerinde herhangi bir açıklama yapmamıştır. Anlamı kapalı olan atasözlerinde ise kullandığı bazı metotları olmuştur. Meseli ve sadece anlamını verdiği yani doğrudan açıkladığı örnekler ile birlikte bazı mesellerde kullandığı metotlar aşağıda zikredilmiştir:

الْوَدْعَةُ إِلَى الْوَدْعَةِ قِلَادَةٌ: Boncuk boncuk ile bağlanınca gerdanlık oluşur³⁰³

Verilen meseli belîğ kabul ettiği için eserde bir açıklama yapmamıştır. Anlamı dahi zikredilmemiştir.

أَلْيَنُ مِنْ خَمِيرَةٍ مَمْرِيَّةٍ: Yumuşatılmış mayadan daha yumuşak³⁰⁴

Verilen mesel başka bir kaynakta farklı manada geçmektedir. ممرية kelimesi yerine ممرنة ve خميرة kelimesi yerine ise حميرة zikredilmiştir. Bu rivâyete göre anlamı şu şekilde değişmiştir: Soyulmuş olan kayıştan (bağ) daha yumuşak.³⁰⁵

İlk örnek verilen meselde olduğu gibi eserdeki bu meselde de bir açıklama söz konusu değildir. Sadece meselin anlamı vermiştir. Dolayısıyla doğrudan açıklama yapılmıştır.

- Atasözlerinin manasını açıklama metodu

Mesellerin açıklamalarında geçen أي “yani” sözleri ile başlayan kısımlar atasözlerinin anlamını açıklama metodu olarak söylenebilir. Aşağıda eserde geçen bu husustaki örnekler verilmiştir:

الحريص يصيدك لا الجواد: Cömert olan kimse değil, hırslı olan kimse sana avlar.³⁰⁶

³⁰² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/44(163).

³⁰³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/355(1527).

³⁰⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/357(1542).

³⁰⁵ el-Meydânî, *Mecmau 'l-Emsâl*, 1/251.

أي الذي له حرص بقضاء حاجتك انما يقضيها دون القادر عليها ولا حرص له

Yani hırslı olan senin ihtiyacını görmeye gücü yeten kimse sana yarar. Hırslı olmayan kimsenin senin ihtiyacını görmeye gücü yetmez.

الحسن أحمر : Güzellik kırmızıdır.³⁰⁷

أي ذو مشاق و أذى، من قولهم: موت أحمر، يراد حمرة الدم ، وقيل: يراد أن بصر الرجل يمدد حتى يتراءى له الدنيا حمراء، أي من أراد الحسن و أحبه قاسي فيه الشدائد، وقيل: لأن وجنتي المحب تحمران خجلا لما يسمع من العذل. يضرب لمن رام أمرا فتحمل فيه المشقة

Yani güzelliğın zorlukları ve zararı vardır. Kan kırmızılığı kastedilmiştir. “موت أحمر” kırmızı ölüm ibaresinden alınmıştır. Adamın görmesinin sapabileceğı ve dünyanın kırmızı olarak görüneceğı söylenmiştir. Yani güzelliğı isteyen, seven kişi onun zorluklarına katlanır. Çünkü; duyduğú kınama nedeniyle aşığın yanakları kırmızı olur. Bir işi isteyip de o iş yolunda zorluğá tahammül eden kimse için kullanılır.

Örnekte zikredilen meseller أي kelimesiyle başlayarak açıklanmıştır.

- Atasözlerinin ortaya çıkış hikayelerini açıklama metodu

Meselin açıklamalarında geçen أي “yani” sözleri ile başlayan kısımlar atasözlerinin anlamını açıklama metodu olarak söylenebilir. Çünkü diyerek anlatılan yerlerde atasözlerinin ortaya çıkış hikayelerini görmek mümkündür. “يضرِب” “Yedribu” ile başlayan cümlelerde ise atasözlerinin kullanım yerlerini görmemiz mümkündür.

أَلْتَقَدُّ عِنْدَ الْخَافِرِ : Ödemek toynağın yanındadır³⁰⁸

أي لا يزول حافر الفرس حتى ينقد ثمنها لأنها كانت لكرامتها عندهم لا تباع نسيئة ثم كثر حتى استعمل في غير الفرس ويروي: الحافرة وهي أول الأمر وقيل هي الأرض. أي حفرها الفرس بقوائم فاعلة بمعنى مفعولة كاشرة والمعنى عند المكان الذي أجرى فيه الفرس للنظر اليه وقت البيع وقيل: هي التقلب و الرضا مأخوذة من حفر الأرض كأنها مصدر بمنزلة الفاضلة و العاقبة و المعنى أن السلعة اذا قلبت و نظر اليها نظر تفتيش عنها و تأمل و جب أن ينقد ثمنها يضرِب في تعجيل قضاء الحاجة

³⁰⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/312(1344).

³⁰⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/312(1345). Türkçede şu atasözleri karşılık olarak söylenebilir: "Al elmaya taş atan çok olur/ Bir gül için bin dikene katlanılır."

³⁰⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/354(1526). Türkçede bu anlamda kullanılan cümle şu şekildedir: "Para peşin, kırmızı meşin."

Yani fiyatını vermeden atın toynağı hareket etmez. Çünkü atlar asaleti ve saygınlığı olduğu için vadeli şekilde satılmazlarmış. Daha sonraları bu söz çok geçmiştir. At konusu dışında her şey için kullanılmıştır. “الحافرة” “işin başı” şeklinde de rivayet edilir. “Arazi” anlamındaki “الأرض” kelimesinden de gelmiş olduğu söylenir. Yani atın toynaklarıyla kazdığı yer anlamına gelmektedir. “اشرة” kelimesi gibi ism-i fa’il vezninde olmasına rağmen atın parası, ism-i mef’ûl olarak atın koşturulduğu yer olarak belirtilir. الحافرة kelimesinin “çevrilme, döndürülme ve rıza” manalarına geldiği söylenir. “حفر الأرض” dan oluşturularak “الفاضلة” ve “العاقبة” kelimeleri gibi mastar şeklinde kullanılır. Manası şu şekilde olur: Mala detaylı bir şekilde iyi bakıldığı zaman ve alınması düşünüldüğü zamanda parasının peşin ödenmesi gerekmektedir. Bahsi geçen bu mesel acele bir şekilde ihtiyacı gidermek için kullanılır.

- Atasözlerinin kullanım yerlerini (ne zaman ve nerede kullanılacağı) açıklama metodu

Mesellerde geçen “يضرب” kelimesiyle başlayan cümlelerde atasözlerinin kullanım yerleri açıklanmıştır.

أي كان عليه لجاما يمنعه من التكلم. يضرب في الحث على السكوت.³⁰⁹ اتقي ملجم

أي كان عليه لجاما يمنعه من التكلم. يضرب في الحث على السكوت.

Yani kendisini konuşmaktan engellemek için ağzında gem vardır. Sessizliğe teşvik etmek için kullanılır. Örnek verilen bu meselin Ömer b. Abdulazîz’in sözlerinden birisi olduğu belirtilmiştir. İşlerde ve sözlerde haktan dönmeyi, sapmayı engellemek amacıyla ağzına sanki gem vurulduğunu açıklanmıştır.³¹⁰

الحاجة خير من غنى من غير حله : İhtiyaç sahibi olmak helal olmayan zenginlikten daha evladır³¹¹

يضرب للضار غير النافع

Fayda vermeyen ve işe yaramayan şeyler için söylenir.

³⁰⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/307(1320).

³¹⁰ el-Meydânî, *Mecmau ‘l-Emsâl*, 1/139.

³¹¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/309(1331).

Örnek verilen mesellerde يضرب kelimesiyle başlayan kısma bakılacak olursa ki burada kullanım yerini belirtmek için kullandığı metodu izah etmiştir. İlk meselde sessizliğe teşvik için kullandığını, ikinci meselde ise faydasız işler için kullandığını açıklamıştır.

1.4.3.3.1. Atasözlerinde Geçen Belagat Sanatları

Eserde yer alan mesellerde geçen teşbih, îcaz, mecaz ve kinaye gibi bazı belagat sanatları içeren örnekler zikredilmiştir.

1.4.3.3.1.1. Teşbih İçeren Meseller

عَدُوُّ الرَّجُلِ حَمْفُهُ وَصَدِيقُهُ عَقْلُهُ: İnsanın düşmanı ahmaklığı, dostu ise aklıdır³¹²

Örnek verilen meselde ahmaklık düşmana benzetilmiş ve akıl da dosta benzetilmiştir. Bu meselde Benzetme edatı ve benzetme yönü olmadığı için teşbîh-i belîğ mevcuttur.

الْحَمْدُ مَعْتَمٌ وَالْمَذَمَّةُ مَعْرَمٌ: Hamd zenginlik, kınamak ise borçluluktur³¹³

Hamd ve şöhret getiren işleri yapmaya teşvik için kullanılır. Meselde hamd zenginliğe, kınamak da borçluluğa benzetilmiştir. Benzetme edatı ve benzetme yönü açık bir şekilde zikredilmediği için teşbîh-i belîğdir.

1.4.3.3.1.2. İcaz İçeren Meseller

الْحُبُّ أَعْمَى: Aşkın gözü kördür³¹⁴

Kişinin gönlünü güzel olmayan birisi fethedebilir. Bu durumda da karşılığında insan kara sevdaya düşebilir.

Farklı bir meselde ise şöyle geçmektedir: حَبِكَ الشَّيْءُ بَعْمِي وَ يَصِمُ Senin bir şeye olan sevgin, seni ona karşı kör ve sağır yapar. Yani kusurlarını görmezden gelirsin.³¹⁵

الْحَرْبُ عَشْوَمٌ: Savaş acımasızdır³¹⁶

³¹² Ebû Ubeyd el Kâsım İbn Sellâm, *Kitâbu'l-Emsâl*, thk. Abdu'lmeccid Katâmiş (Mekke: y.y.,1980),125; ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/159(358).

³¹³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/314(1351).

³¹⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/309(1333). Türkçede karşılığı olan atasözü şöyledir: "Âşığın gözü kördür."

³¹⁵ el-Meydânî, *Mecmau 'l-Emsâl*, 1/196.

Savaşın masum kişileri etkileyip sıkıntıya sokması ifade edilmiştir.

الْحُسْنُ أَحْمَرُ: Güzellik kırmızıdır³¹⁷

Yani güzelliğin zorluğundan, sıkıntılı boyutundan bahsedilmek istenmiştir. “Kan kırmızılığı” ifade edilerek “موت أحمر” “kızıl ölüm” denmiştir.

1.4.3.3.1.3. Mecaz İçeren Meseller

إِنَّمَا أَكَلْتُ يَوْمَ أَكَلِ النَّوْرُ الْأَبْيَضُ: Ben beyaz öküzün yenildiği zaman yenildim³¹⁸

Hiz. Ali beyaz öküz ile Hiz. Osman'ı kastetmiştir. Hiz. Osman öldürüldüğü zaman Hiz. Ali güçsüz kalarak yıkıldığı için bu mesel kullanılmıştır. Meselde mecâz-ı aklî mevcuttur.

إِنْ كُنْتَ رِيحًا فَقَدْ لَاقَيْتَ إِعْصَارًا: Rüzgar isen kasırgayla karşılaşsın³¹⁹

Kendini ne kadar üstün, güçlü görürsen gör senin kadar üstünü, güçlüsü vardır. Gün gelir karşına çıkar anlamındadır. Verilen örnekteki meselde de mecâz-ı aklî vardır.

الْتَّمُرُ فِي الْبَيْرِ: Hurma kuyudadır³²⁰

Hurmaya ulaşmak isteyen kişinin hurma ağaçlarını sulaması ve böylece meyvelerini alması kastedilmiştir. Yani çalışarak iyi sonuçlara ulaşılabilir. Mecaz-ı mürsel yapılmıştır.

1.4.3.3.1.4. Kinaye İçeren Meseller

أَجْمَلُ مِنْ ذِي الْعِمَامَةِ: Sarık sahibinden daha güzel³²¹

Araplar “*Filan sarıklıdır.*” demişlerdir. Yöneticilik sebebiyle kinaye olarak bu isim verilmiştir. Yani kabilenin tüm sıkıntılarını halletmeye çalışır, çözüme kavuştururmuş. Bütün işler ona gidince hallolurmuş.

³¹⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/311(1342).

³¹⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/312(1345). Türkçede karşılığı olan atasözü şöyledir: "Al elmaya taş atan çok olur/ Bir gül için bin dikene katlanır."

³¹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/417(1770).

³¹⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/373(1608).

³²⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/307(1321). Türkçede ise karşılık geldiği atasözü şu şekildedir: "Gelin eşikte oğlan beşikte."

³²¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/52(192).

الشَّاةُ الْمَدْبُوحَةُ لَا تَأَلَّمُ السَّلْحَ: Kesilen koyun derisinin yüzülmesinden dolayı acı hissetmez³²²

Ölmüş olan kişiye ne yapılırsa yapılsın hissetmeyeceği, ona zarar verilemeyeceği kinaye ile aktarılmıştır.

استكرمت فاريط : Aradığını (atı) bulduğun zaman onu sıkıca bağla³²³

Mesel sevdiğimiz ve anlaştığımız bir arkadaş bulduğumuzda onu bir daha kaybetmememiz gerektiğini, sağlam tutulmasının gereğini kinâye yoluyla açıklamıştır.

1.4.3.4. İstişhad Yöntemi

Eserde ayet, hadis ve çok sayıda şiirle istişhad yapılmıştır. Şiirle istişhad yapılırken bazı meselerde bir şiir, bazı meselerde iki şiir, bazılarında ise üç ve daha fazla şiire yer verilmiştir. Bunların dışında da kimi meselerde hiçbir açıklama yapılmamıştır. Eserde mesel sayısı olarak 1.ciltte 1917, 2.ciltte 1544 ve toplamında ise 3461 mesel olduğu belirtilmişti. Ayetle istişhad yapılan bazı meseller aşağıda zikredilmiştir:

أتب من أبي لهب : Ebu leheb'ten daha helak olan³²⁴

أخرق من ناكشة عز لها : Eğirdiği ipi tekrar söküp bozandan daha budala³²⁵

Meselde kastedilen kadın Kureyş kabilesinden olan Ummu Rayta'dır. Allah *Kur'ân*'da şöyle buyurmuştur:

وَلَا تَكُونُوا كَالَّتِي نَقَصَتْ عَزْلَهَا : "Eğirdiği ipi tekrar söküp bozan kadın gibi olmayın."³²⁶

أبخل من حباب : Hubâhib'den daha cimri³²⁷

³²² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/325(1408). Türkçede ise karşılık geldiği atasözü şu şekildedir: "Ölmüş koyun, kurttan korkmaz."

³²³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 158(621).

³²⁴ Tebbet 111 /1; ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/32(100).

³²⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/99(381). Türkçede ise bu "Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur." şeklinde ifade edilmektedir.

³²⁶ en-Nahl Sûresi 16/92.

Araplardan bir kimsedir. Misafir gelmemesi için ya da ondan faydalanmamaları için ateş bile yakmayan birisidir. Yakarsa ve birinin bunu bildiğini hissederse de söndüren bir kişiymiş. Diğer bir anlam olarak el-Hubâhib'in gece vakti uçan ateş böceği olduğu söylenmektedir. Onu gören kimse ateş alevi gördüğünü sanır. Ayrıca el-Hubâhib'in, atların koşarken toynaklarının taşlara çarpınca çıkan kıvılcım ateşi olduğu söylenir.

Kur'an'da geçen *فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا* (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran" anlamındadır.³²⁸

Hadis ve ayetle istişhadın şiire göre daha az sayıda olduğu vurgulanmıştı. Aşağıda hadisle istişhad edilen bazı meseller zikredilmiştir:

أَدْلُ مِنَ الْبِدَجِ : Kuzudan daha zelil- rezil, daha aşağılanmış³²⁹

En zayıf olan kuzu için kullanılan bir kelimedir. Hadis-i şerifte şöyle rivayet edilmiştir:

يُؤْتِي بِالْعَبْدِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَأَنَّهُ الْبِدَجُ

*Kıyamet günü kul (insan) zayıf kuzu gibi götürülür. Yani zillet ve alçaklığından dolayı böyle olur.*³³⁰

Şiirle istişhad yönteminde eser kategorilendirecek olursa;

1. Sadece atasözü verilen ve hiçbir açıklama yapılmayan meseller³³¹,
2. Bir şiirle istişhad yapılan meseller³³²,
3. İki şiirle istişhad yapılan meseller³³³,
4. Üç şiirle istişhad yapılan meseller³³⁴,
5. Dört şiirle istişhad yapılan meseller³³⁵,
6. Beş şiirle istişhad yapılan meseller³³⁶,

³²⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/11(33).

³²⁸ el-Âdiyât 100/2.

³²⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/130(501).

³³⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Musned*, 2/105.

³³¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/277(965).

³³² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/186(627).

³³³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/149(305).

³³⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/4(6).

³³⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/117(407).

7. Altı şiirle istiṣhad yapılan meseller³³⁷,
8. Yedi şiirle istiṣhad yapılan meseller³³⁸,
9. On şiirle istiṣhad yapılan meseller³³⁹.

Birinci kategorideki mesel sayısı; 1.ciltte 439, 2.ciltte ise 111 tane olarak toplamında 550 meseldir. İkinci kategorideki mesel sayısı; 1.ciltte 299 mesel ve 2.ciltte ise 270 mesel olmak üzere toplamında 569 meseldir. Üçüncü kategorideki mesel sayısı; 1.ciltte 75, 2.ciltte ise 53 olmak üzere toplam 128 meseldir. Dördüncü kategorideki mesel sayısına bakılırsa; 1.ciltte 20, 2.ciltte 16 tane olarak toplam 36 tanedir. Beşinci kategorideki mesel sayısı; 1.ciltte 10, 2.ciltte ise 11 tane olmak üzere toplam 21 tanedir. Altıncı kategorideki mesel sayısı ise; 1.ciltte 4, 2.ciltte 2 olmak üzere 6 tanedir. Yedinci kategorideki mesel sayısı; 1.ciltte 1, 2.ciltte 2 olmak üzere toplam 3 tanedir. Sekizinci kategorideki mesel sayısı; 2.ciltte 1 tane olmak üzere toplam 1 tanedir. Dokuzuncu ve son kategorideki mesel sayısına bakılırsa; 1.ciltte 1 tane olmak üzere toplam 1 tanedir.

Şiirle istiṣhad ettiğine dair aşağıdaki örnekler zikredilmiştir:

أَبْقَى عَدْوًا مِنَ الذَّنْبِ: Koşu bakımından kurdun koşmasından daha sürekli³⁴⁰

Bir şairin recez bahrinde verilen şiiri şu şekildedir:

لَكُنْتُ أَبْقَى عَسَلًا مِنْ الذَّنْبِ	وَاللَّهِ لَوْلَا وَجَعٌ فِي الْعُرْفُوبِ
---	---

Yemin ederim ki ökçelerdeki ağrı olmasa kurttan bile daha hızlı koşardım.

أَدْنَى مِنَ الشَّيْءِ: Ayakkabı bağından daha yakın³⁴¹

“O, kişiye ayakkabı bağından daha yakındır.” diye belirtilmiştir. Bir şairin recez bahrindeki şiiri ve başka bir şairin ise mütekarîb bahrindeki şiiri örnek verilmiştir:

³³⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/134(463).

³³⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/125(432).

³³⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/88(318).

³³⁹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/386(1654).

³⁴⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/26(77).

³⁴¹ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/120(473).

كُلُّ امْرِئٍ مُصَبِّحٍ فِي أَهْلِهِ	وَالْمَوْتُ أَدْنَى مِنِّ شِرَاكِ نَعْلِهِ
--------------------------------------	--

Her kişi, ölüm ona ayakkabı bağından daha yakın olduğu halde ailesiyle beraber sabahlar.

وَأَدْنَى إِلَى الْمَرْءِ مِنْ شِسْعِهِ	وَأَبْعَدُ بُعْدًا مِّنَ الْكُؤُوبِ
---	-------------------------------------

Kişiye ayakkabı bağından daha yakın ve gezegenden de daha uzaktır.

أَخْلَى مِنَ التَّمْرِ الْجَنِيِّ: Toplanmış olan hurmadan daha tatlı³⁴²

Bir şairin tavîl bahrinde şiiri örnek verilmiştir:

وَأَخْلَى مِنَ التَّمْرِ الْجَنِيِّ وَفِيهِمْ	بَسَالَةٌ نَفْسٍ إِنْ أُرِيدَ بَسَالُهَا
---	--

Onlar toplanmış olan hurmadan daha tatlı ama gerektiği zaman cesaretleli oluyorlar.

1.4.3.5. Eserin Kaynakları

ez-Zemahşerî eserinin mukaddimesinde kaynakları hakkında bir bilgi vermemiştir. Fakat kimi mesel açıklamaları içerisinde bu alanda telifi ile bilinen bazı yazarları veya âlimleri anlatır. Yani ez-Zemahşerî, mukaddime içinde değil eserin mesel örnekleri içinde bazı kaynakları zikretmiştir. ez-Zemahşerî, eserinde verilen meselerde dilbilgisi açıklaması, istişhâd beyitleri, bir âlimin meseldeki kimi kelimelerini harekelemesi ya da hikâye sunması sırasında bazı âlimleri söylemektedir.

- el-Mufaddal b. Muhammed el-Dabbî محمد الضبي

أعز من الزياء : ez-Zebbâ'dan daha azîz³⁴³

Mufaddal ed-Dabbî'nin rivayet ettiğine göre bir kraliçe olan Zebbâ' Rum kavmindenmiş. Bu kraliçenin Arapça'yı iyi konuştuğu belirtilmiştir. Annesinin

³⁴² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/71(276).

³⁴³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/243(1036).

Amâlika kavminden olduğu söylenmiştir. Şehirleri ise Fırat boylarındaymış. Bir gün kraliçe Zebbâ', Cazîme isimli bir kralı öldürmüştür. Kraliçe Zebbâ'nın kral Cazîme ile olan bağlantısı uzun olduğundan dolayı ve birkaç meseli içerdiği için onu aktarmak mecbur olmuştur.³⁴⁴

- Ubeyd b. Şeriyeye el-Curhumî عبيد بن شريية الجرهمي

البلاء موكل بالمنطق : Belâ konuşmaya bağlı³⁴⁵

Ubeyd b. Şeriyeye, Uzre kabilesinden bir kişinin cenazesine katılmıştır. Cenaze için kabrine girdirildiğinde Ubeyd gözyaşı döker bir halde kenara çekilmiştir. Aynı zamanda yanında vefat eden kişinin bir akrabası da varmış ve bu durumdan hiç etkilenmemiş. Bu sebeple Ubeyd b. Şeriyeye bazı beyitler okumuştur ve basît bahrinde olan son beyti de şu şekildedir:

بَيْكِي	عَلَيْهِ	غَرِيبٌ	لَيْسَ	يَعْرِفُهُ	وَدُو	قَرَابَتِهِ	فِي	الْحَيِّ	مَسْرُورٌ
---------	----------	---------	--------	------------	-------	-------------	-----	----------	-----------

Tanımadığı bir yabancı için ağlarken akrabası insanlar arasında mutludur. Uzre kabilesinden Ubeyd b. Şeriyeye'nin yanında oturan bir adam ona şöyle demiştir: "Bu şiiri söyleyeni tanıyor musun?" Ubeyd b. Şeriyeye "hayır" cevabı verince adam şöyle demiştir: "Bu beyitleri söyleyen şair bu vefat eden, gömülen Cebele b. el-Hureys'tir ve o gömülürken üzerine ağlayan yabancı ise sensin ve ölümüne sevinen akrabası budur." Ubeyd b. Şeriyeye şaşırılmış bir halde, "إن البلاء موكل بالمنطق": "Belâ konuşmaya bağlıdır" demiştir. Söylenildiği zaman belaya sebep olan söz için kullanılır.

- Ebû Amr b. el-Alâ' أبو عمرو بن العلاء

أبرد من حبقر : Doludan daha soğuk³⁴⁶

³⁴⁴ el-Meydânî, *Mecmau'l-Emsâl*, 1/233-237.

³⁴⁵ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/305(1312). Türkçede karşılık olarak şu sözler kullanılmaktadır: "Bülbülün çektiği dili belası/ Dilin cirmi küçük, cürmü büyük."

³⁴⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/16(43).

عبر kelimesi dışında عبقر kelimesiyle de rivayet edilmiştir. İkisi de dolu anlamına gelmektedir. Ebû Amr عب قر şeklinde rivayet etmiştir. العب kelimesi de dolu anlamındadır. Ebû Amr'ın kâmil bahrinde olan şu beytine atıfta bulunulmuştur:

وَكَانَ فَاهًا عَبُّ قَرِّ بَارِدٍ	أَوْ رِيحُ رَوْضٍ مَسَّهُ تَنْصَاحُ رِيحٍ
------------------------------------	---

Sanki ağzı, dolu yağan ya da hafif yağmurlu bir bahçenin rüzgârı gibi soğuktur. Meseli olduğu gibi zikretmemiştir. Şiirde meseli kelimesini değiştirerek vermiştir. Başka bir eserde ise farklı şekilde verilmiştir. عبقر şeklinde nakledilmiştir.³⁴⁷

- Ebû Zeyd el-Ensârî Sa'îd b. Evs أبو زيد الأنصاري سعيد بن أوس : Susturan (sorununu çözen) birine şikâyet etmiyorsun³⁴⁸ : إنك لا تشكوا إلى مصمت

Yani şikâyetin, sorunun ile ilgilenip uğraşan ve şikâyetini yok edecek olan birisine arz etmiyorsun. Yardım etmeyen bir kişiden yardım isteyen için kullanılır. Ebû Zeyd'in recez bahrinde verilen şu şiiri zikredilir:

إِنَّكَ لَا تَشْكُوا إِلَى مُصْمِتٍ	فَاصْبِرْ عَلَى الْحِمْلِ الثَّقِيلِ، أَوْ مُتٍ
-------------------------------------	---

Susturan (sorununu çözen) birine şikâyet etmiyorsun. O halde ya ağır yüke tahammül et ya da öl! Eserde manası olmayan "edumeti" "أدمت" şeklinde yazılır. Fakat diğer farklı kaynaklarda "ya da öl" manasına gelen أو مت kelimesi rivâyet edilir.³⁴⁹

- el-Medâ'inî المدائني : أركن من إياس³⁵⁰

akıllı/anlayışlı manalarına gelmektedir. Günün birinde bir devenin otladığını görmüştür. Bu devenin tek gözlü olduğunu söylemiştir. Deve kontrol edildiğinde söylediğinin doğru olduğu görülmüştür. Ona sormuşlar: "Bu durumu

³⁴⁷ el-Meydânî, *Mecmau 'l-Emsâl*, 1/117,

³⁴⁸ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/416(1766). Türkçede deyim olarak karşılığı şu şekildedir: "Yağmur olsa kimsenin tarlasına yağmaz."

³⁴⁹ el-Meydânî, *Mecmau 'l-Emsâl*, 1/126; ez-Zemahşerî, *Esâsu 'l-Belâğa*, 1/557.

³⁵⁰ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/148(581).

nasıl öğrendin? O da “Devenin tek bir taraftan otladığını görüp tek gözlü olduğunu anladım.” diyerek cevap vermiştir. Bir gün bir köpeğin havlamasını duymuş ve bu köpeğin bir kuyunun etrafında bağlanmış halde olduğunu söylemiştir. Havladığı zaman ise aynı yerden yankı geldiğini de sözlerine eklemiştir. Sonra ise köpeği bulmuşlar. Söylediği gibi çıkmış. Bahsi geçen kişi İyâs b. Mu’âviye el-Muzenî’dir. Halife Ömer b. Abdulaziz zamanında Basra eyaletinde yaklaşık 1 yıl kadı olarak görev yapmıştır. el-Medâ’inî, İyâs’ın fıkraları ile ilgili “Zekenu İyâs زكن إياس زكن” isimli bir eser yazmıştır.

Başka eserlerde bu konuda farklı bir açıklama yapılmıştır: İki kişi mal sebebiyle İyâs’a müracaat etmiştir. Fakat davalı bu durumu inkâr edince davacıya şöyle demiş: “Sen malını nerede ona verdin?” Davacı, “Bir ağacın yanında” diye cevap vermiş. Doğruluğundan emin olmak amacıyla kadı İyâs davacıya, “Bahsedilen ağaca git, belki orada malına ne olduğunu hatırlayabilirsin” demiştir. Davacı çıktıktan biraz sonra davalıya şu soruyu sormuştur: “Arkadaşın, ağacın olduğu yere yetişmiş midir?” Adam şöyle cevap vermiştir: “Hayır, daha yetişmemiştir.” Böylece davalının haksız olduğundan emin olmuştur.³⁵¹

- el-Asma’î Ebû Sa’îd Abdulmelik b. Kurayb أبو سعيد عبد الملك بن قريش : إلى ألافها يقع الطير³⁵²

el-Asma’î şöyle demiştir: Bu meseli duyduğumda anlayamamıştım. Ancak kargaların nasıl konduklarını görünce anladım. Öyle ki benekli kargalar beneklilerle, siyah kargalar da siyahlarla konar. Eserde geçen mesel için el-Asma’î’nin sözü doğrudan alıntı yapılmıştır. Fakat hangi kitap olduğu zikredilmemiştir.

- Ebû Ubeyde Ma’mer b. el-Musannâ أبو عبيدة معمر بن المثنى : كما تدين تدان³⁵³

İbn Duraid, Ebu Hatim'den, Ebu Ubeyde'den rivayetle meselin manasının sen nasıl yaparsan sana da öyle yaparlar şeklinde olduğu belirtilmiştir. Başka herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

³⁵¹ el-Meydânî, *Mecmau’l-Emsâl*, 1/326.

³⁵² ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/303(1303).

³⁵³ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 2/231(781).

- el-Câhiz الجاحظ

أحر من الجمر : Kor ateşten daha sıcak³⁵⁴

el-Câhiz, İbnu Meyyâde'nin tavîl bahrindeki bir şiirini zikretmiştir:

وَنَحْنُ حَرَامٌ مُسَيِّ عَاشِرَةَ الْعَشْرِ	لَقِيْتُ ابْنَةَ السَّهْمِيِّ زَيْنَبَ عَنْ عَفْرِ
عَلَى النَّوْحِ وَالْأُخْرَى أَحْرٌ مِنَ الْجَمْرِ	فَقَالَتْ لَنَا ثِنْتَيْنِ أَبْرَدَ مِنْهُمَا

Çok zaman geçtikten sonra Zilhicce'nin onuncu gecesinde ihrama girip Zeyneb bt. EsSehmi ile görüştim.

Bana iki söz söyledi: Biri susuzken soğuk sudan daha soğuktur, diğeri ise kordan daha sıcaktır. İlk söylenen söz görüşmenin ilk selamı, diğeri söz ise veda selamıdır.³⁵⁵ el-Câhiz'in İbnu Meyyâde'nin şiirinde meseli aynen zikrettiği belirtilmiştir. Doğrudan bir alıntı yapılmamıştır. Sözün anlamını birebir vermiştir. Hangi kitap olduğu zikredilmemiştir.

- el-Muberrid المبرد

اكفر من حمار : Himâr'dan (bir kişi ismi) daha kâfir³⁵⁶

el-Muberrid verilmiş olan meselde vâfir bahrinde şu şiiri zikreder:

يُصَلِّي وَهُوَ أَكْفَرُ مِنْ حِمَارٍ	أَلَمْ تَرَ أَنَّ حَارِثَةَ بِنَ بَدْرِ
وَحَظَّكَ فِي الْبَغَايَا وَالْعَقَارِ	أَلَمْ تَرَ أَنَّ لِفُتَيَانَ حَظًّا

Hârise b. Bedr'i görmedin mi? Himâr'dan daha kâfir olduğu halde namaz kılıyor. Gençlerin şanslı olduğunu görmedin mi? Ama senin şansın kötü kadınlar ve

³⁵⁴ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/63(227).

³⁵⁵ el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-Edeb*, 5/61.

³⁵⁶ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/295(1271).

*içkidedir.*³⁵⁷ Şiirde el-Muberrid'in verilen meseli aynen zikrettiği gözükmektedir. Sözü'n anlamını birebir vermiştir. Hangi kitap olduğunu zikretmemiştir.

---

³⁵⁷ ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ*, 1/295(1271).

SONUÇ

Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî, Harizm bölgesinin en kıymetli ve kaydadeğer alimleri arasında yer almıştır. ez-Zemahşeri yaşamı süresince tefsir, hadis gibi ilmi konular ve bununla birlikte edebiyat alanında atasözü, şiir gibi sosyal eserler ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada ez-Zemahşeri'nin en önemli eserleri arasında yer alan *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* adlı kitabı incelenmiş ve değerlendirilmiştir.

Emsaller, geçmişteki insanların yaşadıkları olaylar neticesinde ortaya çıkan, sosyal, kültürel ve toplumsal gelişimler ile deneyimlerce meydana gelen anonim nitelikli özlü sözler olarak karşımıza çıkmıştır.

Arap atasözleri ve deyimleri üzerine yazılan eserlerin, genel itibariyle bu eserlerin yazarlarının yaşadığı dönemin ve önceki dönemlerin özelliklerini, yaşayış tarzlarını, savaşları, hükümdarlıkları vb. durumları yansıttığı görülmüştür. Bu tür eserler, öğüt mahiyetinde atasözleri de içermektedir. Kalıplaşmış nitelikli sözler olarak atasözleri ve deyimler, nesilden nesile aktarılmıştır.

el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab adlı eserdeki mesellerden bazıları açık, anlaşılır ve yalın bir anlatım özelliği taşımaktadır. Eserde anlaşılması zor meseller de yer almaktadır.

Emsalin öğretici, yol gösterici, izah edici ve eğitici fonksiyonları vardır. Mesellerin ortaya çıkma süreçleri haricinde, hayvan isimleri, varlıklar ve önemli şahsiyetlerin de ortaya çıkmasına katkı sağladığı görülmüştür. Özellikle ele alınan bu eserde ifade edilen mesellere örnek teşkil etmesi bakımından çeşitli şiirler de aktarılmıştır. Bu bağlamda mesellerde, Cahiliye dönemi izlerini görmek mümkündür. Yine İslamiyetin yaygınlık kazanmasıyla beraber bazı ayetler ve hadis-i şerifler de anlamsal açıdan atasözü ve deyimlerin muhtevasına yerleşmiştir.

el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab isimli eserin birinci cildinde 1917, ikinci cildinde ise 1544 adet mesel yer almıştır. Bu eser geniş muhtevası ile Arap meselleri için önemli bir kaynak niteliğindedir. Eser ez-Zemahşeri ile çağdaş olan el-Meyâdî'nin *Mecma'u'l-Emsâl* isimli eseri kadar geniş hacimli değildir. Zira el-Meydânî tarafından kaleme alınan *Mecma'u'l-Emsâl*'de 6000'den fazla mesel

bulunmakta iken *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* adlı eserde toplamda 3461 mesel vardır.

Kısaca, *el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab* adlı eser, her ne kadar kendi alanında yazılmış en kapsamlı eser olmasa da Arap dili ve edebiyatına önemli katkılar sağlamıştır. Eser Arap atasözlerinin günümüze taşınmasında üstlendiği rolün yanı sıra, birçok Arap şiirini de günümüze taşımıştır. Muhtevasında yer alan dil, nahiv, sarf, etimoloji ve belagat içerikli tahlilleri ile dikkat çekmiştir.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Musned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.

Algar, Hamîd. “Necmeddîn-i Kubrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/necmeddin-i-kubra>

Arpa, Enver. *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2012.

el-‘Askerî, Ebû Hilâl. *Cemheretu'l-Emsâl*, thk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm ve Abdulmecîd Katâmîş. Beyrût: Dâru'l-Cîl ve Dâru'l-Fikr, 2.Basım. 1408/1988.

el-Aşâ, *Enisul culesa fi şerhi Divanı'Hansa*. Beyrût: y.y., 1888.

Avâd, Ahmet ‘Abdu't-Tavvâb. *Atvâku'z-Zeheb fi'l-Mevâ'iz ve'l-Hutab*. Kâhire: Dâru'l- Fadîle, ts.

Avcı, Hüseyin. “Zemahşerî Şiirlerinde Mersiye”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Mart 2021), 459.

Aydın, Ali Aslan. *İslam İnançları ve Felsefesi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1964.

el-Bağdâdî, Abdulkâdir b. Ömer. *Hizânetu'l-Edeb ve Lubbu Lubâbi Lisâni'l-Arab*. thk: Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 3.basım, 1416-1996.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1947.

Boran, Uğur. *Diyarbakırlı Said Paşa Mesel Kitabı Nuhbetu'l-Emsâl*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2017.

Brockelmann, Carl (ö.1956). *Târîhu'l-Edebi'l- Arabî*. Arapçaya çev. ‘Abdulhalîm Naccâr. Kâhire: Dâru'l-Ma‘arif, 1959.

Câsir, Ahmed Abdullah. *Mecma'u'l-Emsâl li'l- Meydânî Dirâsetun-Luğaviyyetun Delâliyye*. Suudi Arabistan: Câmi‘atu’ş-Şarku'l-Evsat, Yüksek Lisans Tezi, 2010-2011.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 1988.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 1996.

Çelebi, Kâtip. *Keşfu'z-Zunun an Esami'l-Kutub ve'l-Funun*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı, 1971.

Çelebi, Kâtip. *Keşfu'z-Zunûn ‘an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, thk. Mehmet Şerefettin Yalıtıkaya. Beyrût: Dâru İhyâ et-Tirâs el- Arabî, I, 2008.

Ed-Dabbî, el-Mufaddal b. Muhammed. *Emsâlu'l-Arab*. kaddeme lehu: İhsân Abbâs. Beyrût: Dâru'r-Râid el-Arabî, 2.baskı, 1403-1983.

Dayf, Abdussettâr. *Dîvânu'z-Zemahşerî*. Kâhire: Mu'essesetu'l-Muhtâr, 2004.

Dayf, Şevkî (ö.2005). *el-Fennu ve Mezâhibuhu fi'n-Nesri'l-'Arabî*. Kahire: Dâru'l-Ma'arif, ts.

Dequignes, Joseph. *Büyük Türk Tarihi*, çev. Selahattin Alpay ve arkadaşları, İstanbul: Türk Kültür Yay., 1977.

Dımaşk-Beyrût: Câmi'atu'l-Maliki Abdulazîz b. Su'ûd, Mekke ve Dâru'l-Ma'mûn, 1. Basım, 1400/1980.

Doğruyol, Hasan İsmâil b. Hasan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 15 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/curcani-ismail-b-hasan>

Durmuş, İsmail. "Mesel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesel#1>

Ebû'l-Hasan 'Alî. *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1986.

Ebû'l-Hasan Molla 'Ali b. Muhammed b. Sultan 'Aliyyu'l-Kârî, "*Şemmu'l-Avâriz fi Zemmi'r-Revâfiz*", thk. Mecid el-Halife (Merkezu'l-Furkân li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 2004), 109.

Ebû'l-Hasan Zahîruddîn Alî b. Zeyd b. Muhammed, el-Beyhakî. *Tetimmetu Sivâni'l-Hikme ev Târîhu Hukemâi'l-İslâm*. Lübnân: Dâru'l-Fikri'l-Lübnânî Lübnân, 1994.

Ebû Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahru'l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1993.

Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, es-Sem'ânî. *el-Ensâb*. thk. eş-Şeyh 'Abdul Rahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî. Kâhire: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmânia, 1980.

Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm. *Kitâbu'l-Emsâl*. thk: Abdülmecîd Katâmîş. Dımaşk-Beyrût: Mekke ve Dâru'l-Ma'mûn, 1.Baskı, 1400-1980.

Ebû Zeyd Alî, "Kîrâ'etun Fî Menheci Mecma'i'l-Emsâli li'l-Meydânî ve'l-Mukarrerî Fih", *Mecelletu't-Turâsi'l-Arabî* 86-87(1423-2002), 279-282.

Edirnevî, Ahmed b. Muhammed (ö.1050/1640). *Tabakâtu'l-Mufessirîn*. thk. Suleymân b. Sâlih el- Huzzî. Medine: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1997.

el-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâluddîn 'Abdurrahmân b. Muhammed (ö.577/1182). *Nuzhetu'l-Elibbâ fi Tabakâti'l-Udeb*. thk. İbrâhîm Samarraî. Zerkâ/Ürdün: Mektebetu'l-Menâr, 3.Basım, 1985.

Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı -Meal-Tefsir-*. çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.

Esmâ, Ebûbekir Muhammed. *Atvâku'z-Zeheb fî'l-Meva'iz ve'l-Hutab Tahkiki*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

Ertem, Davut. *Salâhî'nin Dîvân'ı ve Nuhbetu'l-Emsâl'i (İnceleme-Metin)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

el-Evsî, Ebû Yezîd Kays b. el-Hatîm (Sâbit) b. Adî b. Amr. *Dîvân*. Leipzig: y.y., 1914.

Ferrûh, 'Omer (ö.1982). *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 7. Bsm, 1997.

Goldziher, Ignace. *Klasik Arap Literatürü*. çev. Rahmi Er, Azmi Yüksel. Ankara: İmaj Yayınları, 1993.

Hacı Çiçek, *Zemahşerî Ve Atvâku'z-Zeheb Fi'l-Mevâ'iz ve'l-Hutab*, (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015

Hâcî Halîfe, Mustafâ b. Abdillâh (Kâtip Çelebî). *Keşfu'z-Zunûn 'An Esâmi'l-Kutubi ve'l-Funûn*. Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, ty.

el-Halil b. Ahmet, *Kitâbu'l-'Ayn muratteben alâ Hurûfî'l-mu'cem*. thk. ve tertip Abdülhamid Hendavi. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 2003.

Hamdî, Hâfız Ahmed. *Devletu Hvarizm ve'l-Moğol*. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, bty., 25.

el-Hamevî, *İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, bty: Mu'cemu'l Udebâ, bty.

Hamevî, Şihâbuddîn Ebû 'Abdullah Yâkût b. 'Abdullah er-Rûmî (ö.626/1230). *Mu'cem'ul -Udebâ/İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1980.

el-Hamevî, Yâkût. *Mu'cemu'l-Buldân*. Ankara: Dâru Sâdır, 1977.

el-Hâşimî, Zeyd b. Rifâ'e. *Kitâbu'l-Emsâl*. thk: Alî İbrâhîm Kurdî. Dımaşk: Dâru Sa'dî'd-Dîn, 1.Baskı, 1423-2003.

el-Haymi, Fâtîma Yûsuf. *Dîvânu Cârullah ez-Zemahşerî*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2008.

el-Hûfî, Ahmed Muhammed. *ez-Zemahşerî*. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1996.

İşık, Kemal. "*Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*". Ankara: Ankara Üniv. Basımevi, 1967.

İbn Esîr, Ebû'l-Feth Ziyâu'd-Dîn. *el-Kâmil fî't-Târîh*. thk. Ebû'l-Fedâ 'Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.

İbn Hallikan, Ebû'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed Ebî Bekir. *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu'z-Zamân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâduddîn İsmâ'îl. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. 'Abdullâh 'Abdulmuhsin et-Türkî. Kâhire: Dâru Hicr,1998.

İbn Kesîr, Ebû'l Fidâ İsmâ'îl(ö.774/1372). *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (ö.774/1372). Amman: Beytu'l-Efkâr ed-Devliyye, ts.

İbn Kutluboğa, Ebû'l-Adl Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboğâ b. 'Abdullah es-Sûdûnî el-Cemalî. *Tacu't-Terâcim fî Tabakât i'l-Hanefiyye*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1922.

İbn Sellâm, Ebû Ubeyd el Kâsım. *Kitâbu'l-Emsâl*. thk. Abdu'lmeccid Katâmîş. Mekke: y.y.,1980.

İbnu Hişâm, es-Sîretu'n-Nebeviyye. thk. Mustafâ es-Sakkâ, İbrâhîm el-Ebyârî ve Abdulhefiz Şelebî, Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ty.

İbnu'l-Âdîm, 'Omer b. Ahmed b. Hibetullah Ebû Cerâde. *Buğyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb*. thk. Suheyl Zakkâr. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts.

İbnu Menzûr, *Lisânu'l-Arab*. thk: Abdullah Alî el-Kebîr, Muhammed Ahmed Hesebullah ve Hâşim Muhammed eş-Şâzilî. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, 1981.

İbnu'l-Mustevfî, Ebû'l-Berekât Şerefuddîn el-Mubârek b. Ahmed b. el-Mubârek el-Lahmî el-Erbîlî. *Târîhu Erbil*. thk. Samî b. Seyyid Hamas es-Sakkâr. Irak: Vizâretu's-Sakâfe, 1980.

İbn Teymiyye, Takıyyuddin Ahmed (ö.728/1328). *el-Fetâvâ el-Kubrâ*. , Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.

İmrânî, Muhammed b. 'Ali b. Muhammed b. 'İmrânî. *el-İnbâ fî Târîhi'l-Hulefâ*. thk. Kâsım es-Samarrâî. Kâhire: Dâru'l-Âfâki'l-'Arabîyye, 2001.

İshâk Hocası Ahmed Efendî, "Aksa'l-Ereb fî Tercemeti Mukaddimeti'l-Edeb". İstanbul: Dâru't-Tıbbâ'ati'l-Âmire, 1895.

Kafesoğlu, İbrahim. *Hârezmşâhlar Devleti Tarihi*. Ankara: 1956.

Kafesoğlu, İbrahim. "Selçuklular". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 14 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kafesoglu-halil-ibrahim>.

el-Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd. *Kitâbu'l-Emsâl*, thk: Abdulmeccid Katâmîş.

Kâtib Çelebî, Mustafâ b. 'Abdullah Hacı Halife (ö.1067/1657). *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*. Bağdât: Mektebetu'l-Musennâ, 1941.

Kays, Al-Kays. *el-İrâniyyûn ve'l Edebu'l-'Arab-Ricâlu 'Ulûmi'l-Kur'an*. Tahran: Muessesetu'l-Buhûs-i ve't-Tahkikâti's-Sekâfiyye, 1991.

el-Kazvînî, Mîr 'Alâu'd-Devle b. Mîr Yâhyâ b. Abdillâtîf. *Âsâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*. Beyrût: Dâru Sâdir, bty.

el-Kefevî, Ebu'l-Bakâ' Eyyûb b. Mûsâ el-Huseynî. *el-Kulliyât*, thk. Adnân Dervîş ve Muhammed el-Mısırî. Beyrût: Mu'essesetu'r-Risâle, 2.Basım, 1419/1998.

Kehhâle, 'Omer Rızâ (ö.1987). *Mu'cemu'l-Muellifîn*. Beyrût, ts.

el-Kıftî, Ebû'l-Hasan 'Alî, *İnbâhu'r-Ruvât 'an Enbâi'n-Nuhât*, thk: Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l- 'Arabî, 1986.

Kur'ân Yolu. Erişim 15 Eylül 2023. <https://kuran.diyamet.gov.tr>

el-Kuraşî, Ebû Muhammed Muhyiddin 'Abdulkadir b. Muhammed (ö, 775/1374). *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*. Karaçi: Kutuphane-i Munir Muhammed, ts.

Köprülü, Fuad. *"Harezşahlar Târihine Ait Notlar ve Vesikalar"*. İstanbul: Türkiyat Mecmuası, 1925.

Kutlu, Sönmez. "Kerrâmiyye", *Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 5 Kasım 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kerramiyye>

el-Makdisî, Ebû Şâme, Şihâbuddîn Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. İsmâ'il (ö.665/1267). *Kitâbu'r-Ravdateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nuriyye ve's-Selâhiyye*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.

el-Marzûkî, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. el-Hasan. *Şerhu Divâni'l-Hemâse*, nşr. Ahmed Emîn ve Abdu's-Selâm Hârûn. Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1. Basım, 1411- 1991.

Mervezî, Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temimî es-Sem'anî (ö.562/1167). *el-Ensâb*. thk. 'Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî el-Yemânî. Haydarabâd: Meclisu Daireti'l-Ma'arif el-'Osmaniyye, 1962.

Meydânî, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, en-Neysâbüri. *Mecma'u'l-Emsâl*. Beyrut/ Lübnan: Mektebetu's-Sunneti'l-Muhammediyye, 1374.

el-Meydânî, Ebu'l-fadl Ahmed b. Muhammed. *Mecma'u'l-emsâl*. Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Matba'atu's-Sunneti'l-Muhammediyye, 1374/1955.

Onur, Ahmet. *Zemahşeri'nin "el-Mustaksâ fî emsâli'l-'Arab" İsimli Eserinin İncelenmesi ve 1. Cildinin Türkçeye Tercümesi*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi,2022

Örs, Derya. "Reşiduddîn Vatvât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 15 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/vatvat-residuddin>

Özek, Ali. *ez-Zemahşeri ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*. İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı, 1.Basım, 2006.

Özgel, İshak. *Büyük Selçuklu Dönemi Müfessirleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Öztürk, Mustafa – Mertoğlu, Mehmet Suat. "Zemahşeri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 18 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zemahseri>.

Prel, A. J. *Mûcazu Dâireti'l-Ma'ârifi'l-İslâmiyye*. Merkezu's-Şârikati li'l-İbdâ'i'l-Fikrî, 1.Basım, 1419-1998.

Pullu, İdris. *Arap Dili ve Edebiyatında Meseller, Dil ve Belâgat Yönünden Özellikleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Samancı, Hüseyin. *ez-Zemahşeri'nin Hayatı ve Arap Edebiyatı Alanındaki Çalışmaları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

es-Sâmerrâ'î, Fâdıl Sâlih. *Ma'âni'n-Nahv*. Kâhire: Şirketu'l-Âtik, 2.Basım, 423-2003.

Serkîs, Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ (ö.1351/1932). *Mu'cemu'l-Matbu'âti'l-Arabîyye ve'l-Mu'arraba*. Mısır: Matbaatu Serkîs, 1928.

es-Suyûtî, 'Abdurrahman b. Ebûbekir Celaleddin (ö.911/1506). *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. Lübnan/Sayda, el-Mektebetu'l-Mısriyye, ts.

es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekir Celaleddin. *Lubbu'l-Lubâb fî Tahrîri'l-Ensâb*. Beyrût: Dâru Sadır, ts.

es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebûbekir Celaleddin (ö.911/1506). *Tabakâtu'l-Huffâz*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403.

es-Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn. *Buğyetu'l-Vu'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n Nuhât*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1979.

es-Suyûtî. *Tabakâtu'l-Mufessirîn el-İşrîn*. thk. 'Alî Muhammed 'Omer. Kâhire: Mektebetu Vehbe, 1396.

Şakir, Mahmûd. *İslâm Tarihi*, çev. Ferit Aydın. İstanbul: Kahraman Yay.,1995.

eş-Şinkîti, Ahmed b. el-Emîn b. Muhammed el-Emîn b. Osman el-Alevî. *Dîvâni'z-Zemahşerî*. Mısır: Matba'atu't-Tekaddum, ts.

Tala, Murat. *Söz Yazı Kitap İslâm Telif Geleneğinde İmlâ ve Zeccâcî*. Konya: Palet Yayınları, 2018.

Tala, Murat. "Zemahşeri'nin el-Mufassal'ının Şerh ve Hâşiye Literatürü: Dil Bilimi ve Dil Öğretiminde Yenilik Teklifinin Yansımaları". *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*. Ed. Mesut Kaya, Sezai Engin. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020. 435-483.

Taneri, Aydın. "Hârizmşâhlar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mart 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/harizmsahlar>.

Tantavî, eş-Şeyh Muhammed. *Neşetu'n-Nahv ve Târîhu Eşheri'n-Nuhât*. Thk. Ebû Muhammed 'Abdurrahmân b. Muhammed İsmâ'il. Beyrut: İhyau't-Turâsi'l-İslâmî, 2005.

Taşağıl, Ahmet. Karahıtaylılar, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Erişim 12 Ocak 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/karahitaylar>.

Togan, Zeki Velidi (ö.1970). “Harizm”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Erişim 14 Mayıs 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/harizm>

Uzun, Tacettin. “Arap Dilinde Meseller”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/11(1996), 167.

Yâfi’î, Ebû Muhammed ‘Affuddin ‘Abdullah b. Es’ed b. ‘Alî b. Selman (ö.768/1367). *Mir’atu’l-Cinân ve ‘İbretu’l-Yakazân fî Ma’rifet-i ma Yu’teberu min Havâdisi’z-Zamân*. Beyrût: Dâru’l-Kutubi’l- ‘İlmiyye,1997.

Yamânî, ‘Abdulkakî b. ‘Abdulmecîd (ö.743/1342). *İşâretu’t-Ta’yin fî Terâcumî’n-Nuhati vel-Luğavviyyîn*. Thk. ‘Abdulmecîd Deyâb. Riyâd: Merkezu’l-Melik Faysal li’l-Buhûs ve’d-Dirasât, ts.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Eş’ariyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Şubat 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/esariyye>.

Yazıcı, Numan. *Arapça-Türkçe/Türkçe-Arapça Atasözleri ve Deyimler*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.

Yüce, Nuri. “Zemahşeri”. *Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, İslam Ansiklopedisi*. X-1, 1997.

ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû ‘Abdullah Muhammed b. Ahmed b. ‘Osman b. Kaymaz (ö.748/1348). *el-İşâre ila Vefayâti’l-A’yân el-Muntekâ min Târîhi’l-İslâm*. thk. İbrâhîm Salih. Dâru İbni’l-Esîr, 1991.

ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû ‘Abdullah Muhammed b. Ahmed b. ‘Osman b. Kaymaz, (ö.748/1348). *Siyeru A’lami’n-Nubelâ*. Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 2006.

ez-Zehebî, Şemsuddin Ebû ‘Abdullah Muhammed b. Ahmed b. ‘Osman b. Kaymaz, (ö.748/1348). *Târîhu’l-İslâm ve Vefayâtu’l-Meşâhiri ve’l-A’lâm*. thk. ‘Omer ‘Abdusselâm et-Tedmirî. Beyrût: Dâru’l-Kuttâbi’l- ‘Arabî, 1993.

ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer. *el-Mustaksâ fî emsâli’l-‘Arab*. 2 Cilt. Beyrut- Lübnan: Darul Kutubil İlmiyye, 2.Basım, 1987M – 1407H.

ez-Zemahşerî, Ebü’l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf ‘an hakaiki gavamizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekavîl fî vucûhi’t-te’vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz. Riyad: Mektebetu’l-Ubeykân, 1998.

ez-Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *Esâsu’l-Belağa*. thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûnu’s-Sûd. Beyrût: Dâru’l-Mekteb’il- ‘İlmiyye, 1998.

ez-Zemahşeri, Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *Nevâbigü’l-Kelîm*. Kâhire: Matba’atu Vâdî’n-Nîl, 1286.

Ziriklî, Hayruddîn (ö.1976). *el-A’lâm*. Beyrût: Dâru’l-Kalem, 1980.